МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Ольга ОЛІЙНИК

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

ОПОРНІ КОНСПЕКТИ

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

КИЇВ

кондор

2008

УДК 808.2 (075,8)
ББК 81,2 УКР-923
О 54

Рецензенти:
Дубина М.І. – доктор філологічних наук, професор.
Болдирєв Р. В. –доктор філологічних наук, професор.

Олійник О.Б.
О 54 Сучасна українська мова: Опорні конспекти. К.:Кондор, 2008 р. – 234 с.

ISBN 978-966-351-026-2

Запропоновані опорні конспекти з сучасної української мови містять основи філологічних знань. У процесі їх вивчення ви ознайомитесь з основним теоретичним матеріалом з фонетики, словотвору, фразеології, лексики, орфографії, орфоепії, лексикології, лексикографії, морфології, синтаксису, пунктуації та стилістики.

Відповідно до ст. 10 Конституції України, Закону України «Про мову», українська мова має статус державної, офіційної. Виходячи з цього, кожний державний службовець повинен вільно володіти нею.

Опорні конспекти розраховані на студентів, слухачів інститутів післядипломної освіти, аспірантів, викладачів, а також стане у нагоді всім тим, хто хоче вдосконалити свої знання з сучасної української мови.

УДК 808.2 (075,8)
ББК 81,2 УКР-923

ISBN 978-966-351-026-2

© О. Б. Олійник, 2006
© Кондор, 2006

ЗМІСТ

Конспект 1 **12**
Загальні теоретичні положення 12
Українська мова серед інших слов'янських мов 14
Розвиток української мови 14
Найважливіші особливості, що відрізняють
українську мову від інших словенських мов 15
Конспект 2 **17**
Мова. Мовлення. 17
Функції мови 17
Форма мовлення 18
Види мовленєвої діяльності 18
Типи мовлення 18
Вимоги до мовлення 19
Норми літературної мови 20
Конспект 3 **22**
Стилістика. Функціональні стилі
сучасної української літературної мови 22
Конспект 4 **24**
Текст. Будова тексту 24
Конспект 5 **25**
Фонетика 25
Алфавіт 25
Звуки 28
Склад 29
Конспект 6 **31**
Орфоепія 31
Основні правила української орфоепії 31
Конспект 7 **33**
Лексикологія 33
Розділи лексикології 33
Ознаки слова 34
Слова 34
Конспект 8 **37**
Фразеологія 37
Джерела фразеології 37
Конспект 9 **38**
Лексикографія 38

Основні типи словників 38
Конспект 10 **39**
Графіка
39
Особливості української графіки 39
Конспект 11 **41**
Орфографія 41
Правопис голосних 42
Ненаголошені голосні Е,И, О. 42
Чергування О, Е з І 43
Чергування О, Е після шиплячих, ДЖ та Й 44
Чергування голосних у дієслівних коренях 45
Правопис И та І після шиплячих та Г, К, Х 45
Правопис приголосних 45
Дзвінкі та глухі приголосні 45
Зміни приголосних 46
Подвоєння приголосних 47
Подовження приголосних 48
Спрощення у групах приголосних 49
Вживання м'якого знака 50
Вживання апострофа 51
Правопис префіксів 52
Вживання великої букви 53
Правопис складних слів 54
Правопис прислівників 56
Правопис сполучників 57
Правопис прийменників 58
Правопис часток 59
Правопис частки НЕ- 60
Правопис частки НІ- 61
Прізвища 62
Відмінювання прізвищ 62
Конспект 12 **64**
Словотвір 64
Конспект 13 66
Морфологія 66
Частини мови 66
Конспект 14 **67**
Іменник 67
Іменник як частина мови 67

Загальні і власні назви 68
Велика літера і лапки у власних назвах 68
Рід іменників 70
Іменники спільного роду 70
Число іменників 71
Іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини 71
Іменник. Поділ на відміни 73
Відмінкові закінчення іменників I відміни 74
II відміна 76
Розподіл іменників другої відміни на групи 76
Відмінкові закінчення іменників II відміни 77
Закінчення іменників другої відміни у родовому відмінку однини 80
III відміна 81
Відмінкові закінчення іменників III відміни 81
IV відміна 82
Відмінкові закінчення іменників IV відміни 82
Відмінювання іменників IV відміни 83
Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини 83
Алгоритм для визначення роду іменників іншомовного походження 84
Способи творення іменників 85
Написання НЕ з іменниками 85
Правопис складних іменників 86
Букви Е, И, І в суфіксах іменників 87
Правила переносу слів 88
Написання чоловічих та жіночих імен по-батькові 89
Передача на письмі засобами української графіки російських прізвищ прикметникової форми 91
Конспект 15 **92**
Прикметник 92
Розряди прикметників 93
Повні та короткі прикметники 94
Відмінкові закінчення прикметників 95
Способи творення прикметників 97
Написання НЕ з прикметниками 98

Конспект 16 **99**
Числівник 99
Система відмінювання числівників 99
Відмінювання кількісних числівників 99
Відмінювання дробових числівників 102
Система відмінювання 102
Буква Ь у числівниках 102
Відмінювання порядкових числівників 103
Конспекті 17 **104**
Займенник 104
Займенник як частина мови 104
Відмінювання особових займенників 106
Зворотний займенник 106
Присвійні займенники 106
Питальні займенники 107
Вказівні займенники 108
Означальні займенники 108
Складні неозначені й заперечні займенники 109
Культура мовлення 109
Конспект 18 **110**
Дієслово 110
Дієслово як частина мови 110
Форма дієслова 111
Алгоритм 112
НЕ з дієсловом 112
Часи дієслова 116
Теперішній час 117
Минулий час 117
Майбутній час 119
Способи дієслова 119
Дійсний спосіб 120
Дієвідмінювання 126
Конспект 19 **131**
Дієприкметник 131
Дієприкметниковий зворот 131
Відмінювання дієприкметників 132
Активні і пасивні дієприкметники 133
Творення дієприкметників 133
Культура мови 134
Н у дієприкметниках та НН у прикметниках

дієприкметникового походження 135
НЕ з дієприкметниками 136
Безособові форми на -НО, -ТО 137
Конспект 20 **138**
Дієприслівник 138
Вид дієприслівника 139
Дієприслівниковий зворот 139
Правопис дієприслівників. НЕ з дієприслівниками 140
И у суфіксах дієприслівників 140
Конспект 21 **141**
Прислівник як частина мови 141
Розряди прислівників за значенням 142
Способи творення прислівників 143
Ступені порівняння прислівників 144
Наголос у прислівників 145
Правопис прислівників. 145
Н і НН у прислівниках 145
Правопис НЕ і НІ з прислівниками 145
Дефіс у прислівниках 146
Написання прислівників разом і окремо 146
Правопис И та І у кінці прислівників 147
Конспект 22 **148**
Службові частини мови 148
Прийменник як частина мови 148
Непохідні й похідні прийменники 148
Правопис прийменників 149
Вживання прийменників 149
Правильність мовлення 149
Конспект 23 **150**
Частка як службова частина мови 150
Розряди часток за значенням 150
Правопис часток 152
НЕ і НІ з різними частинами мови 153
Конспект 24 **154**
Сполучник як службова частина мови 154
Групи сполучників за будовою 154
Сполучники сурядності й підрядності 154
Вживання сполучників 155
Сполучники й однозвучні слова 155

Правопис сполучників 157
Конспект 25 **158**
Вигук як особлива частина мови 158
Правопис вигуків 159
Розділові знаки при вигуках 159
Конспект 26 **160**
Синтаксис 160
Конспект 27 **160**
Словосполучення 160
Конспект 28 **163**
Речення 163
Речення як одиниця синтаксису 164
Конспект 29 **164**
Двоскладне речення 164
Конспект 30 **165**
Головні члени речення 165
Підмет 166
Присудок 167
Погодження граматичних форм підмета і присудка 169
Конспект 31 **170**
Другорядні члени речення 170
Додаток 170
Означення 171
Тире між підметом і присудком 171
Прикладка як різновид означення 173
Розділові знаки при прикладці 173
Обставина 174
Порівняльний зворот 176
Конспект 32 **177**
Односкладні речення 177
Односкладні речення з головним членом присудком 177
Означено-особові речення 177
Неозначено- особові речення 178
Узагальнено-особові речення 178
Безособові речення 178
Односкладні речення
з головним членом речення - підметом 179
Називні речення 179
Повні і неповні речення 181
Конспект 33 **182**

Однорідні члени речення 182
Культура мовлення 183
Інтонація речень з однорідними членами 183
Розділові знаки при однорідних членах
речення 184
Однорідні й неоднорідні означення 185
Узагальнюючі слова в реченнях з однорідними членами
186
Інтонація речень з узагальнюючими словами 187
Конспект 34 **188**
Звертання 188
Розділові знаки при звертанні 188
Інтонація речень із звертаннями 189
Конспект 35 **190**
Вставні слова 190
Розділові знаки при вставних словах і
реченнях 191
Інтонація речень із вставними словами,
словосполученнями та реченнями 191
Конспект 36 **192**
Речення з відокремленими членами 192
Поняття про відокремлення другорядних
членів речення 192
Відокремлені означення 192
Відокремлені прикладки 193
Відокремлені додатки 194
Відокремлені обставини 195
Відокремлені уточнюючі члени речення 196
Конспект 37 **197**
Цитата 197
Діалог 197
Розділові знаки в діалозі 198
Конспект 38 **199**
Пряма і непряма мова 199
Інтонація при прямій мові 199
Розділові знаки при прямій мові 199
Непряма мова 200
Способи заміни прямої мови непрямою 200
Конспект 39 **202**
Складне речення 202

Складносурядне речення 203
Сполучники та смислові зв'язки між частинами в складносурядному реченні 203
Розділові знаки у складносурядних реченнях 204
Інтонація у складносурядних реченнях 205
Конспект 40 **206**
Складнопідрядне речення 206
Головна і підрядна частина 206
Сполучники підрядності та сполучні слова 206
Вказівні слова 207
Розділові знаки у складнопідрядному реченні 207
Кома 207
Двокрапка 208
Тире 209
Основні види складнопідрядних речень 209
Складнопідрядні речення з підрядними означальними 211
Синонімія складнопідрядних речень з підрядними означальними і простих речень 211
Складнопідрядні речення 213
Складнопідрядні речення з підрядними обставинними 214
Складнопідрядні речення з підрядними ступеняі способу дії 214
Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними 215
Кома у підрядному порівняльному реченні і реченні з порівняльним зворотом 216
Складнопідрядні речення з підрядними причини, мети 216
Складнопідрядні речення з підрядними місця, часу 217
Складнопідрядні речення з підрядними умовними, допустовими, наслідковими 218
Складнопідрядні речення з кількома підрядними 220
Конспект 41 **222**
Безсполучникові складні речення 222
Особливості будови смислових зв'язків безсполучникових складних речень 222

Інтонація безсполучникових складних речень 222
Розділові знаки у безсполучникових складних реченнях 224
Конспект 42 **226**
Складні речення з різними видами зв'язку 226
Види синтаксичного зв'язку між частинами складного речення 226
Конспект 43 **227**
Пунктуація 227
З біографії розділових знаків 228
Крапка 229
Лапки 229
Крапка з комою 230
Знак оклику 230
Знак питання 231
Двокрапка 231
Дужки 232
Три крапки 232

Конспект 1

Загальні теоретичні положення

Мова
вважається
найціннішим
скарбом
людства.

Рідна мова – головна ознака народу, нації. Найближча і найдорожча для кожного народу – його рідна мова. Вона успадкована від рідних батька-матері, рідної домівки, сім'ї-родини, рідного краю, від прадавніх поколінь свого роду і народу, своєї нації. Перейнята як їх духовність, історична пам'ять, характерна ознака.

Мова – найважливіший засіб спілкування людей і пізнання світу, обмін думками між людьми, передачі досвіду від одного покоління до другого. Найціннішими вважаються здатність людини говорити мислити і висловлювати свої думки.

Українська мова – національна мова українського народу, державна мова України. Українська мова є рідною майже для 50 мільйонів чоловік. Вона – одна з найдавніших і найрозвиненіших мов світу – в ній близько 135 тисяч слів. Україна склала цією мовою 300 тисяч пісень.

Мова – явище суспільне, соціальне.

Мова функціонує і розвивається тільки в суспільстві. Вона є найнеобхіднішою умовою формування сутності людини.

• Поняття «національна мова» охоплює загальнонародну українську мову – як літературну, так і діалекти, професійні і соціальні жаргони, суто розмовну лексику. Вищою формою національної мови є літературна мова.

• Початком нової української літературної мови умовно вважається 1798 рік (вийшли друком три перші частини «Енеїди» І. П. Котляревського) **І. П. Котляревський – зачинатель нової української літературної мови,** бо ввів до літератури багату, колоритну, мелодійну, співучу народну мову.

• **Основоположником** сучасної української літературної мови вважають **Тараса Шевченка,** який відібрав з народної мовної скарбниці багаті лексико-фразеологічні шари, відшліфував орфоепічні й граматичні норми, поєднав її різнотипні стильові засоби (книжні, фольклорні, іншомовні елементи) в єдину чітку мовностилістичну систему – українська мова стала придатною для вираження найскладніших думок і найтонших почуттів; вивів українську мову на рівень високорозвинених європейських мов, відкрив перед нею необмежені перспективи дальшого розвитку.

Мова живе, функціонує тільки в мовленні – усному чи писемному, зовнішньому чи внутрішньому. Щоб зрозуміти це, розглянемо схему:

Мова, й, ж.

1. Здатність людини говорити, висловлювати свої думки.

2. Сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил комбінування у процесі вираження думок.

3. Мовлення властиве кому-небудь; манера говорити.

4. **Те,** що говорять чиї-небудь слова, вислови.

5. Публічний виступ на яку-небудь тему; промова.

6. **Те,** що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування.

Мовлення, я, с. Спілкування людей між собою за допомогою мови; мовна діяльність («Словник української мови»).

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Стаття 12. Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

(**Конституція України.** Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.)

Українська мова серед інших слов'янських народів

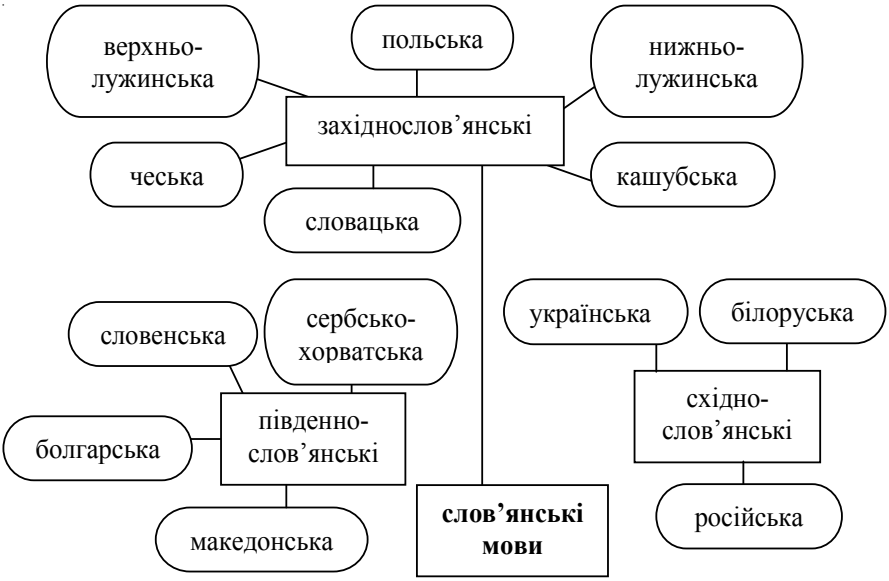

Розвиток української мови

Відразу після Переяславської ради царський уряд розпочав наполегливий наступ на українську духовність, вважаючи її ліквідацію запорукою знищення історичної окремішності української нації. Особливо нищівної наруги зазнавала мова як головний чинник національної означеності.

1720 р. Петро I заборонив книгодрукування українською мовою.

1729 р. Петро III звелів переписати з української мови на російську всі постанови і розпорядження.

1763 р. З'явився указ Катерини II про заборону викладання українською мовою у Києво-Могилянській академії.

1769 р. Синод розпорядився вилучити українські букварі з усіх шкіл.

1775 р. Було закрито українські школи при полкових козацьких канцеляріях.

1862 р. Закрито недільні й безплатні українські школи для дорослих.

1863 р. Видано Валуєвський циркуляр про заборону друкування книг українською мовою та українського театру у Східній Україні.

1876 р. Видано Емський указ Олександра II про заборону ввезення українських книг з-за кордону і підтекстування нот українською мовою.

1888 р. Олександр III заборонив вживати українську мову в офіційних установах і давати українські імена під час хрещення.

1895 р. Видано розпорядження про заборону друкувати українські книги для дітей.

1908 р. Указом Сенату національну культурну і просвітню діяльність в Україні визнано шкідливою.

1933 р. У телеграмі Сталіна йдеться про припинення «українізації».

1938 р. Видано постанову РНК і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови у школах національних республік і областей».

1958 р. Стаття 20 Основ Законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту закріплює положення про вільний «вибір мови» навчання, вивчення за бажанням учнів і батьків. Вивчення російської залишається обов'язковим.

1970 р. Видано наказ про захист дисертацій тільки російською мовою з неодмінним затвердженням у Москві.

1983 р. Постанова ЦК КПРС про посилене вивчення російської мови, поділ класів в українських школах на 2 групи та підвищення зарплати вчителям російської мови.

1989 р. Постанова Пленуму ЦК КПРС про «законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної».

1990 р. Верховна Рада СРСР прийняла «Закон про мови народів СРСР», де російській мові надається статус офіційної.

Найважливіші особливості, що відрізняють українську мову від інших словенських мов:

- чергування **О, Е, з І:** *кінь – коня, нести – носити;*

• послідовне заміщення давнього праслав'янського **«ять»** звуком **і:** *білий, діва, світ, цвіт;*

• злиття двох звуків **Ы та І** в одному – **Й:** *лис, високий, сир;*

• голосні **Е, Й** не пом'якшують попередніх приголосних: *дерево, земля;*

• **збереження дзвінкості** в кінці слова та перед глухим: *гриб, гадка, їж;*

• м'який [ц'] суфіксах **-ЕЦЬ, -ИЦ(я), -Ц(я):** *пшениця, вівця, переможець;*

• позиційне чергування **У-В:** *у брата – в Остапа, у протоці – в озері;*

• подовження **шиплячих і передньоязикових** приголосних: *ллю, збіжжя, узбіччя, суддя, латаття;*

• **тверді шиплячі:** *ріж, річ, малюєш;*

• **тверді губні:** *кров, степ, м'який;*

• перехід **Л у В** після голосного, у кінці слова або перед приголосним: *бовтатися, вовк, товкати, бовван, знав;*

• звук **Й** в сполуках **-РИ-, -ЛИ-**, що походять від давніх **-РЬ-, -ЛЬ-** у відкритих складах **-РО-, -ЛО-;**

• **РЕ-, -ЛЕ-:** *кров, глотка, дрож, хрест.*

• Для української мови характерне широке **суфіксальне словотворення пестливих форм іменників, прикметників та дієслів:**

першенький, однісінький, самесенький, самісінький...
Петрусь, Петрик, Петрусик, Петричок...
малий, маленький, малесенький, малюсінький...
спатки, спатусі, спатуні, спатоньки...

• Широке вживання в українській мові інфінітива дієслова дає підстави говорити **про дієслівність цієї мови** на відміну від іменниковості російської та польської.

• **Графіка кирилична.**

• Має **3 наріччя** (діалекти): **північне** (поліське), **південно-західне, південно-східне.**

Конспект 2

Мова. Мовлення.

Функції мови

1. Комунікативна – за допомогою мови спілкуємося.

2. Мислеоформлююча – засобами мови виражаємо своє мислення, свої думки.

3. Пізнавальна – через мову пізнаємо світ, що нас оточує, дізнаємося про його минуле, а частково й про майбутнє.

4. Номінативна – користуючись мовою, називаємо все, що нас оточує.

5. Емоційна – за допомогою мови виявляємо свої емоції, почуття.

6. Виражальна – через мову людину розкриває свій інтелект, свої здібності.

7. Об'єднуюча – мова об'єднує людей, є основою розвитку всіх видів їхньої діяльності (мистецтва, науки тощо).

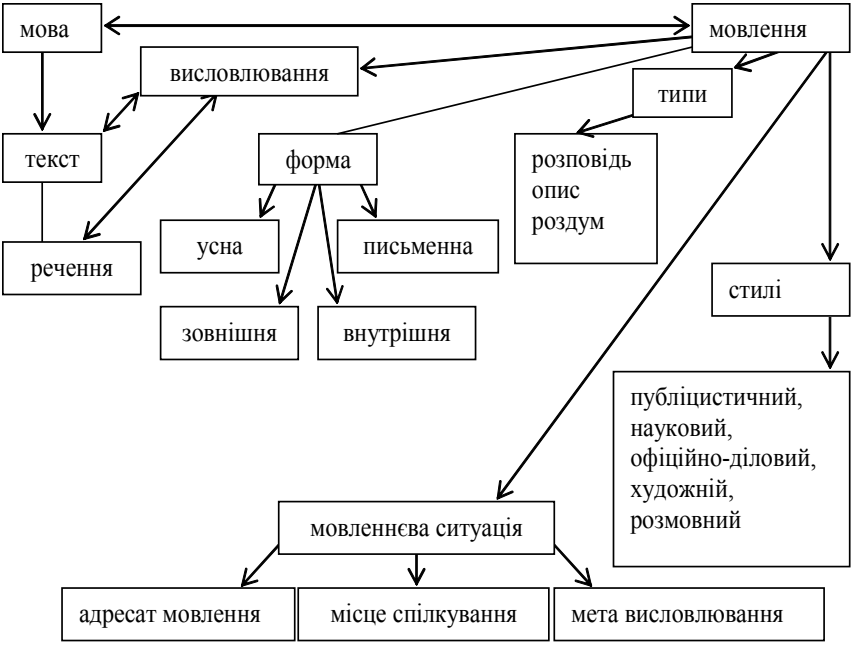

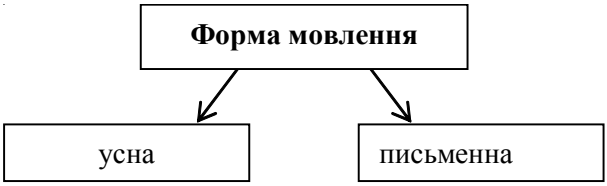
Форма мовлення
усна
письменна

Види мовленнєвої діяльності
сприйняття
продукування
слухання
читання
говоріння
письмо

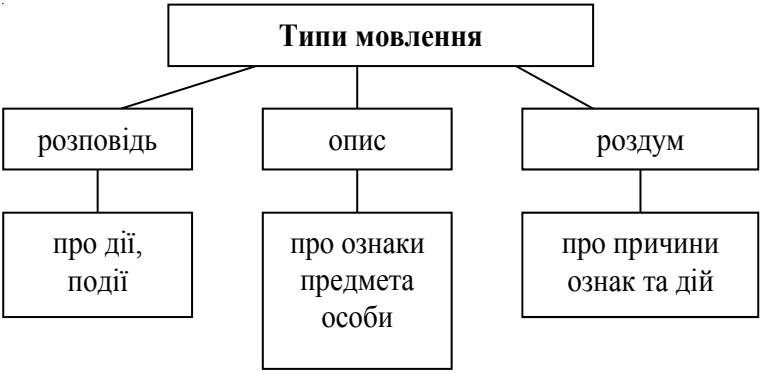
Типи мовлення
розповідь
опис
роздум
про дії, події
про ознаки предмета особи
про причини ознак та дій

Вимоги до мовлення

ЯКИМ має бути мовлення	***ЯК цього домагатися***
Змістовним	Продумай тему і основну думку висловлювання; розкривай тему повністю, але без зайвих слів, не пиши того, чого не розумієш.
Послідовним	Говори зв'язно, логічно, за написаним або продуманим планом(тезами), не перестрибуй з одного на інше. Дбай про переходи(«місточки»), висновки, узагальнення.
Багатим	Уникай повторів, банальностей, порожніх фраз, користуйся різноманітними, але ЗРОЗУМІЛИМИ тобі мовними засобами, не повторюй тих самих слів, однакових речень, уникай монотонності.
Точним	Добирай найбільш точні слова, чітко формулюй думку, при потребі звернись до тлумачного, синонімічного словника.
Виразним	Виділяй найважливіші місця, виражай своє ставлення до того, про що говориш.
Правильним	Дотримуйся мовних норм (правильної вимови, побудови речень).
Доцільним	Вмій оцінити ситуацію спілкування і засоби, які найкраще підходять до неї. Завжди враховуй, з ким розмовляєш, з якою метою, де.
Образним	Підбирай слова і речення, які яскраво, емоційно можуть впливати на слухача.

Літературна мова – це вища форма вияву української національної мови, відшліфована форма загальнонаціональної мови, якій властиві: **багатофункціональність, унормованість, стандартність, уніфікованість, розвинена система стилів.**

Вона обслуговує всі сфери діяльності суспільства; є засобом вираження національної культури, національної самосвідомості українців.

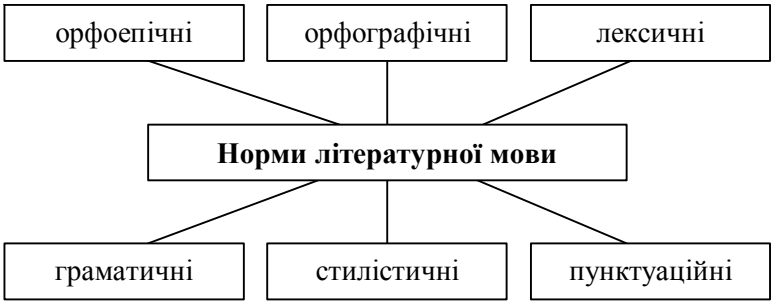

Розділ науки про мову	***Назва походить від***	***Вивчають***
Фонетика	гр. phonetikos – звуковий	звукову систему мови та зміни звукового складу слів умовному потоці
Графіка	гр. graphikos – письмовий, зображений	знаки письма
Орфоепія	гр. orfos – прямий, правильний, epos – мова	правила нормативної літературної вимови
Орфографія	гр. orfos – прямий, правильний, рівний, grapho – пишу	правопис; система правил написання слів
Лексикологія	гр. lexicos – словесний, словниковий, logos – вчення	словниковий склад мов (лексику), значення, походження, вживання слів
Фразеологія	гр. phasis – вираз, зворот, logos – вчення	лексичне значення і вживання фразеологізмів – стійких сполучень слів
Лексикографія	гр. lexicos – словник, grapho – пишу	теорія і практика укладання словників
Будова слова		значущі частини (морфемний склад) слова значення морфем, їх роль і місце в слові
Словотвір		способи творення слів
Граматика	гр. grammatike – письмовий, gramma – буква	граматичну будову мови
Морфологія	гр. morphe – форма, logos – слово, вчення	(морфологія + синтаксис) частини мови, їхні граматичні ознаки і способи словозміни
Синтаксис	гр. syntaxis – побудова, зв'язок, сполучення	побудова словосполучень та речень (+ значення і вживання в мовленні
Пунктуація	нім. Punktuation, від лат. punktum – крапка	правила вживання розділових знаків
Стилістика	від лат. stilus – загострена паличка для письма	особливості стилів мовлення

Конспект 3

Стилістика. Функціональні стилі сучасної української літературної мови.

Стилістика – наука, яка вивчає мовні засоби з погляду їх функціонування залежно від мети й умов спілкування.

Стиль – це різновид літературної мови, який обслуговує певну сферу діяльності людей, а тому має свій конкретний аспект поширення, свої особливості добору і використання мовних одиниць і стилістичні норми. Стиль у мовознавстві стосується мови і мовлення. У мові стиль – це сукупність систем мовних засобів. У мовленні стиль – спосіб функціонування мовних засобів.

Стилістична норма – це норма використання конкретного слова у певному стилі; вона є складовою частиною літературної норми.

Літературна норма – це сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці.

Стилі мовлення – розмовний і книжні:
публіцистичний, науковий,
офіційно-діловий, художній

Стиль	Стильові риси і мовні засоби	Функція	Сфера спілкування	Жанри, в яких стиль реалізується
Публіцис-тичний	Закличність, емоційність, суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова	Вплив	Громадсько-політичне життя	Промова, виступ, публіцистична стаття, нарис, дискусія, памфлет, фейлетон
Науковий	Логічність, точність, доказовість, абстрактність, терміни, складні синтаксичні структури, спеціальна фразеологія	Повідомлен-ня, пояснення, доведення	Наука, освіта, техніка	Наукова стаття, підручник, посібник, лекція, доповідь, монографія, дисертація, рецензія, анотація
Офіційно-діловий	Офіційність, точність, стилістично-нейтральні мовні засоби, канцелярська лексика, складні речення, відсутні емоційно забарвлені слова	Повідомлен-ня (доку-ментація, інструкція тощо)	Офіційно-ділові стосунки	Ділові папери оголошення, доручення, протокол, розписка, акт, інструкція, лист, статут, наказ, закон, кодекс інші законодавчі акти
Художній	Образність, емоційність, застосовуються всі мовні засоби	Естетичний вплив	Мистецтво слова	Роман, повість, оповідання, п’єса, драма, трагедія, комедія, поема, вірш, байка, епіграма
Розмовний	Невимушеність, емоційність, побутова лексика, емоційно забарвлені і просторічні слова, фразеологізми, неповні речення, звертання, вигуки, вставні слова	Спілкування	Побутові стосунки з друзями, знайомими, родичами	Бесіда, розмова

Конспект 4

Текст. Будова тексту.

Текст (лат. textum – тканина, зв'язок, побудова) – висловлювання, що складається з кількох речень, має структурну і змістову завершеність.

Ознаки тексту
Певна кількість речень.
Наявність теми і основної думки.
Послідовність та завершеність викладу.
Граматичний і змістовий зв'язок між реченнями.

Мовні засоби тексту
Узгодження форм часу і способу дієслів.
Близькі за змістом слова.
Повторення слів.

Будова тексту
компоненти тексту:
речення, абзаци;
види зв'язку компонентів:
послідовний, паралельний.

Елементи тексту
"дане" – тема висловлювання;
"нове" – основний зміст висловлювання.

Конспект 5

Фонетика

ФОНЕТИКОЮ (від гр. phonetikos – звуковий) називають звукову будову мови і повнозначну науку, що вивчає звуковий склад мови та різноманітні зміни, які відбуваються у мовному потоці...

АЛФАВІТ
(АЗБУКА, АБЕТКА)

це сукупність букв (літер), прийнятих у письменності якої-небудь мови і розміщених у певному установленому порядку

абсолютні синоніми (дублети) походять від назв перших двох букв різних алфавітів

АЛФАВІТ

Букви		Назви
А	а	а
Б	б	бе
В	в	ве
Г	г	ге
Ґ	ґ	ґе
Д	д	де
Е	е	е
Є	є	є
Ж	ж	же
З	з	зе
Й	и	й
І	і	і
Ї	ї	ї
Й	й	йот
К	к	ка
Л	л	ел
М	м	ем
Н	н	ен
О	о	о
П	п	пе
Р	р	ер
С	с	ес
Т	т	те
У	у	у
Ф	ф	еф
Х	х	ха
Ц	ц	це
Ч	ч	че
Ш	ш	ша
Щ	щ	ща
Ь	ь	м’який знак
Ю	ю	ю
Я	я	я

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ складається з **33** букв (великих і малих), кожна з яких має свою назву і своє місце (у таблиці виділено літери, які пов'язані зі змінами в новому правописі – змінено місце літери **Ь** та введено літеру **Ґ**).

Абетка сучасної української мови утворена на основі слов'янської азбуки, що мала назву ***КИРИЛИЦЯ*** (за ім'ям болгарських місіонерів **Кирила** та **Мефодія**, які склали цю азбуку для слов'ян і переклали грецькі релігійні книги на слов'янську мову).

Звук – найменша неподільна одиниця, яку ми і вимовляємо, і чуємо.

Звуки

Голосні	[а], [о], [у], [е], [и], [і]
Приголосні	[б], [п], [д], [д`], [т], [т`], [г], [к], [ф], [ж], [з], [з`], [ш], [с], [с`], [ґ], [х], [дж], [дз], [дз`], [ч], [ц], [ц`], [в], [й], [м], [н], [н`], [л], [л`], [р], [р`]

Голосні звуки – це звуки, що утворюються за допомогою голосу. В українській мові шість голосних звуків: [а], [о], [у], [е], [и], [і].
За участю губ у їх творенні вони поділяються на огублені ([о], [у]) і неогублені ([а], [е], [и], [і]).

Приголосні звуки – це звуки, основою яких є шуми, що виникають внаслідок проходження видихуваного струменя повітря через певну перепону.

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Звуч-ність		Спосіб творення	Участь голосу	Місце творення				
				губні	**язикові**			**глоткові**
					передньо-	середньо-	задньо-	
шумні	шум *або* шум+голос	проривні	глухі дзвінкі	[п] [б]	[т] [т'] [д] [д ']		[к] [ґ]	
		ілинні (фрикативні)	глухі дзвінкі	[ф]	[ш] [с] [с'] [ж] [з] [з']		[х]	[г]
		африкати (злиті)	глухі дзвінкі		[ч] [ц] [ц'] [дж] [дз] [дз']			
голос+шум	сонорні	зімкнено-прохідні	носові плавні	[м]	[н] [н'] [л] [л']			
		щілинні		[в]		[j]		
		дрижачі			[р] [р']			

Склад

Склад – це найменша частина слова, яка складається з одного або кількох звуків, яка вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.

У кожному слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків. Їх називають складотворними: кар-та, у-чи-тель.

Склад, що закінчується на голосний звук (або складається лише з одного голосного), називається відкритим: ди-ви-ти-ся, ду-ма-ти.

Склад, що закінчується на приголосний, називається закритим: сіль-ський.

НАГОЛОС

у словах (словесний)	**логічний (смисловий)**	**емфатичний (виразовий)**
виділення **одного зі складів** слова за допомогою **посилення голосу**	посилення голосу в реченні виділяють **найважливіше за змістом слово**	характеризує **не смислове, а емоційне** значення слова

НАГОЛОС РОЗРІЗНЮЄ

Значення слів	**Граматичні форми слів**
áтлас і **атлáс**; ласó, **лáсо**; паша, **пашá**; пора, **порá**; ніколи, **нікóли**	**стіни – стінú, сéстри – сестрú, пісні – піснí, вéрби – вербú**

Побічний (додатковий) наголос (і не один) крім основного, можуть мати складні слова	**аерофотознімання, овочесховище, дванадцятитонний**
подвійний наголос (у деяких словах)	**апостроф, первісний,**

НАГОЛОС У СЛОВАХ

мають повнозначні слова, службові односкладові слова, як правило, не наголошуються	динамічний = силовий (наголошений склад, звучить сильніше, виділяється більшою напруженістю артикуляції)	вільний = різномісний (позиційно не закріплений у слові за якимось певним складом)	рухомий (в різних формах слова може змінювати своє місце)
спáржа, ненáвисть, мóторошний, нáклеп, русло́, нáчинка	каталóг, відтóді, врóзліт, урізнóбіч, ворóта, плугатáр, пóголос, гнóїще, знíтитися	нáскрізний, дóнька, дочкá, гарбá, гáрний, вíхола, завíя, заметíль	дéрево – дерéва, рікá – рíки, осá – óси, косá– кóси

Конспект 6

Орфоепія

Орфоепія – (від гр. orthos – правильний, та epos – мова, слово) – це розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови.

Основні правила української орфоепії

звуки	**вимовляються**
голосні	
усі наголошені	**чітко й виразно** (не скорочуються, не переходять в інші звуки)
[а], [і], [у] завжди, в усіх позиціях	**чітко й виразно**
[о] в більшості ненаголошених позиціях	**відсутнє акання,** [о] ніколи не наближається до [а]
[о] ненаголошений перед складом з наголошеним [у], [і]	**нечітко**, з наближенням до[у]: [о^{у}] ([у^{о}])
ненаголошений [е] ненаголошений [и]	**нечітко** наближаючись до [и], [е^{и}]; наближаючись до [е], [и^{е}]
приголосні	
шиплячі (неподовжені) [ж, ч, ш, дж] губні [б, п, в, м, ф] та задньоротові [г, ґ, к, х]	завжди **твердо**, напівпом’якшено лише перед [і], а також пом’якшуються в окремих іншомовних словах

дзвінкі в кінці слова і перед глухими в середині слова	**не оглушуються**, крім [г] у кількох словах (нігті, кігті, легко, вогкий, дьогтю, де на місці г вимовляємо [х])
глухі перед дзвінкими в середині слова	**дзвінко** (одзвінчуються)
звук [в]	ніколи не оглушується, на початку слова та в кінці складу чи слова вимовляється як[ў]
[д͡ж, д͡з]	неподільні, злиті звуки (**африкати**)
[д] і [з], [д] і [ж]	окремі звуки
[д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н]	перед м'якими і вимовляються м'яко
різна артикуляція гортанного [г] і проривного задньоязикового [ґ]	[г] в українській мові набагато вужче використання, в сучасній українській мові має проривний [ґ]:
звук [ф]	у запозичених словах
звукосполучення **хв**	вживається у власне українських словах
префікси роз-, без-	дзвінко при повільному темпі або глухо в швидкому темпі
у прийменниках і префіксах на [з] перед шиплячими	уподібнюється зубний [з] до шиплячих (вимовляється довгий шиплячий звук або два шиплячі)
	звукосполучення
-ться, -шся у дієсловах	вимовляються як -ц':а, -с':а:
у наказовому способі дієслів -жся, -чся	[з' с' а], [ц' с': а]
та інші	

Конспект 7

Лексикологія

Лексика (від гр. lexis – слово) – словниковий склад мови, сукупність усіх слів, що вживаються в мові. Лексикою також називають окремі шари або групи слів (наприклад, побутова лексика), сукупність слів, які вживаються письменником у його творах.

Лексикологія вивчає словниковий склад мови:
значення слів, їх походження та вживання.

У лексикології слово називають лексемою.

Розділи лексикології

- **семасіологія** – вчення про семантику (лексичне значення) слів
- **етимологія** – вчення про походження слів
- **ономастика** – вчення про власні назви (імена людей, назви країн, міст, рік, гір)
- **термінологія** – вчення про терміни (однозначні слова з галузі науки, техніки тощо)

Лексичне значення слова	**Граматичне значення слова**
вивчається в лексикології це його внутрішнє значення (те, що слово називає), тобто реальний зміст, який закріплений досвідом народу, передає співвіднесеність слова з предметами, явищами	вивчається в граматиці, морфології це значення абстрактне, воно супроводить лексичне значення повнозначного слова

Слово – основна одиниця мови.
Це звук, або комплекс звуків, що має певне значення і вживається в мовлені як самостійне ціле.

Ознаки слова

- цільно оформлене, складається із звуків і має один основний наголос
- у слові виявляють своє значення морфеми
- самостійне, позиційно рухливе, може постійно відтворюватись у мовленні
- є назвою якогось поняття чи уявлення, поза реченням виконує номінативну (називну) функцію
- пов'язується з іншими словами в реченні змістовими і граматичними зв'язками
- здатне в реченні мати грам. форми та синтакс. функції; у складі реч. виконувати комунікативну функцію

Слова

Повнозначні (самостійні)

є узагальненими назвами понять **мають лексичні і граматичні значення:** належати, будь-хто, вербиченька, тисяча, забагато, натще-серце, вабити, вадити, сумлінний

Службові (неповнозначні) мають лише граматичні значення,

виражають відношення між словами, надають модального відтінку в значенні словам чи реченням: на, з-зі, але, лише, би, хай, попід, для, та

Вигуки і звуконаслідуванні

не мають лексичного і граматичного значення, бо лише виражають емоції, почуття, волевиявлення, але не називають їх: агов! ох! гиля! ура! киш! няв! леле! тьох-тьох

Групи слів у лексиці

Ознаки, якими виділяють групи слів	**Назви груп слів**	**Приклади**
За значенням:		
за кількістю значень	однозначні багатозначні	кольрабі, вереда, мемуари, мірошник кольоровий, ловити, земля, команда
за характером значень	з прямим значенням з переносним значенням	ідуть люди, летить птах, хвіст кота час іде, летить хвіст колони, комети
за співвідношенням змісту (лексичного значення) і **зовнішньої форми**	синоніми антоніми омоніми пароніми	сміятися, реготати широко – вузько, початок – кінець гриф – гриф, ніс – ніс, обід – обід уява, уявлення, дружній, дружний
За походженням:		
незапозичені	– слова, успадковані з попередніх періодів розвитку мови – власне українські	довгий, везти, діти, холодний, зима, день, кузня, ярина метелик, жіноцтво, мрія, несамохіть
запозичені	– старослов'янізми – з інших слов'янських мов – з неслов'янських мов	уста, совість, глава зичити, млин, завод фантазія, соло, чабан

За вживанням:				
за активністю вживання (за часом утворення і вживання слів у мовленні, з погляду сучасності лексики)	**активного вжитку**			земля, вода, сонце, ліс, поле, вогонь, око, машина, дорога, гривня, криза, надія
	пасивного запасу	заста-рілі слова	**арх.**	шуйця, десниця, вої
			істор.	ясир, комірне, волость
		неоло-гізми	загально-мовні	драйвер, менеджер
			авторські	припутень (І.Драч), щодуші (Л.Костенко), брунькоцвіт (Тичина)
за сферою вживання	**загальновживані**			теревенити, торік
	неза-гально-вживані	діалектні		кукуля, монятися
		професійні		курсив, на-гора, файл
		жаргонізми		круто, облом, універ
		арготизми		ксива, манатки
за стилістичними властивостями	нейтральні (міжстильові)			право, стежити, вниз, вода, день, багато
	стилістично марковані (забарвлені)			ненчка, преамбула, психушка, зодчий, манкуртиляція
за емоційним забарвленням	нейтральні			двадцять, вони, пишу, робота, середа
	емоційні			гарненький, вітрюга

Конспект 8

Фразеологія

Фразеологія (від гр. phhrasis – вираз, та logos – вчення) – це розділ мовознавства, який вивчає лексично неподільні сполучення слів, або фразеологізми.

Фразеологізми – стійкі сполучення слів, що називають предмети, ознаки, дії, значення більшості яких дорівнює одному слову.
Наприклад: узяти гору (перемогти);
як води в рот набрати (мовчати).

Конспект 9

Лексикологія

Лексикологія – розділ науки про мову, об'єктом вивчення якого є принципи систематизації слів та фразеологізмів, а також укладення їх у словники.

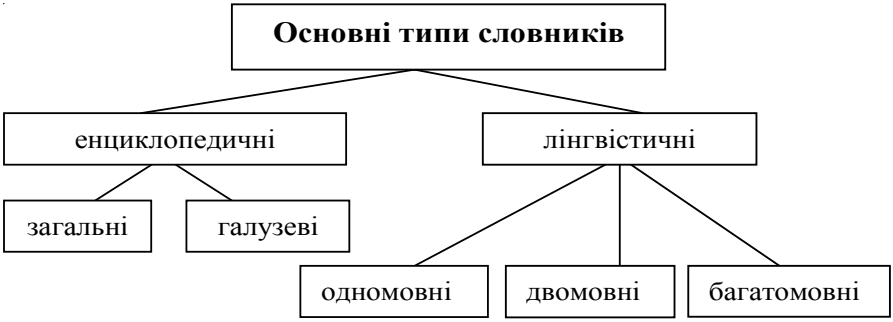

Конспект 10

Графіка

Графіка – (гр. graphikos від грецької – пишу, креслю, малюю) – це сукупність усіх засобів даної писемності, сукупність начертань, якими усне мовлення передається на письмі. Графіка досліджує співвідношення між літерами і звуками (фонемами) певної мови.

Особливості української графіки:

1) більшість букв в українській мові позначає один звук. На позначення голосних фонем уживаються букви: **а**, **о**, **у**, **й**, **і**, **е**; на позначення приголосних фонем – букви: **б**, **в**, **г**, **ґ**, **д**, **ж**, **з**, **к**, **л**, **м**, **н**, **п**, **р**, **с**, **т**, **ф**, **х**, **ц**, **ч**, **ш**, **й**;

2) буква **ь** (м'який знак) звука (фонеми) не позначає, а передає м'якість попереднього приголосного;

3) букви **я**, **ю**, **є**, **ї** передають відповідно два звуки (дві фонеми) **[йа]**, **[йу]**, **[йе]**, **[йі]**. У позиціях на початку слова, після голосної, м'якого знака та апострофа букви **я**, **ю**, **є**, **ї** передають один звук. Після приголосного букви **я**, **ю**, **є** позначають також голосні **[а]**, **[у]**, **[е]** і м'якість попереднього голосного;

4) буква **щ** завжди позначає два звуки (дві фонеми) **[шч];**

5) буквосполучення **дж** і **дз** можуть позначати один кореневий звук (фонему) **[дж]** і [**дз**]. У випадках коли **д** належить до префікса, а **ж** чи **з** – до кореня, **дж** і **дз** позначають два окремі звуки, наприклад:

джміль [джмі'л'];
дженджик [дж єн дж и^{о}к];
дзвінок [дз в'інок];
підживити [п'іджи^{е}ити^{е}];
підзолистий [п'ідзоли^{е}ти^{е}й];

6) буква **г** в основному передає фарингальний звук (фонему) [**г**]: [*голова*], [*говорити*^{е}].

Нова редакція Правопису української мови передбачає введення в ужиток букви **г** на позначення задньоязичного проривного звука (фонеми) [**ґ**] у давно запозичених та звуконаслідувальних словах: **аґрус**, **ґвалт**, **ґрати**, **ґратчастий**, **ґуля**, **ґедзь**, **ґирлига**, **ґанок**, **ґандж**, **ґвалтівник**,

ґвалтувати, **ґедзатися**, **ґелганн'я**, **ґелкотати**, **ґлей**, **ґлейкий**, **ґніт**, **ґнотик**, **ґогель-моґель**; у похідних прізвищах: **Ґудзь**, **Ґедзь**, **Ґіга** тощо;

7) для позначення м'яких приголосних в українській мові, крім зазначених **ь**, **я**, **ю**, **є**, використовують також букву **і (сік**, **тіні)**. Деякі м'які приголосні не позначаються на письмі зовсім: **цвях –** вимовляємо [*ц'в'ах*]; **ніжинський – [***н'жи*^{е}*н'с'ки*^{о}*й***].**

Конспект 11

Орфографія

Орфографія – (від гр. orfos – правильний і grapho – пишу) – розділ мовознавства, в якому розглядаються правила передачі звукової мови на письмі.

Орфографія і графіка тісно пов'язані між собою. Графіка є засобом, інструментом орфорграфії, а орфорграфія – це правила вживання графічних засобів.

Українська орфографія базується на трьох принципах правопису:

- **фонетичному** – слова пишуться так, як вимовляються, тобто за вимогами графіки: *калина, жаворонок;*
- **морфологічному** – значущі частини слова (морфеми) в усіх споріднених словах передаються однаково, незважаючи на їхню відмінну вимову в різних формах того самого слова;
- **історичному** – написання того чи іншого слова зберігається за традицією, тобто так, як воно писалося раніше. Таке написання не пояснюється ні вимовою, ні граматичною будовою слова: *кишеня, левада.*

Правопис голосних
Ненаголошені голосні Е, И, О.

Таблиця 1

Правило	Приклади
1. У ненаголошеному складі кореня пишемо ту саму голосну, що й у відповідному наголошеному складі того ж самого або спільнокореневого слова	тихенько, бо тиша; блищати, бо блиснути; голубка, бо голуб
2. Ненаголошений **е** випадає при зміні слова	вітер – вітру; учень – учня; березень – березня
3. Ненаголошений **е** пишемо у звукосполученнях **-ере-**, **-еле-**; наголошений **о** – у звукосполученнях **-оро-**, **-оло-**	
4. Ненаголошений **е** пишемо у суфіксах **-ен-**, **ен(я)**, **-енн(я)**, **-енк**, **-есеньк-**, **-ечк-**, **-тель-**	зайченя, заощадження; батенько, тихесенький; подушечка, приятель
5. У ряді слів написання голосних не перевіряється наголосом, а тому слід запам'ятати що:	
а) **е** пишеться у словах:	керувати, левада, леміш, легенда, чекати
б) **и** пишеться у словах:	кишеня, криниця, минулий, пиріг, цибуля, цитата
в) **а** пишеться у словах:	багатий, багатир (що володіє багатством), качан, хазяїн
г) **о** пишеться у таких словах:	крохмаль, кропива, комиш, лопата, корявий, поганий, ропа, богатир (силач), солдат, гончар, монастир, товар
У разі виникнення труднощів у написанні слів, необхідно звертатися до орфографічного словника або довідника з правопису	
6. У коренях деяких слів перед складом із постійно наголошеним **а (я)** пишемо **а** (як у вимові, так і письмі)	багатий, багато, гарячий, гаразд, калач, качан, хазяйнувати, гарячковість

Чергування О, Е, з І

Таблиця 2

Правило	Приклади
1. У різних формах слів та в спільнокореневих словах **о** та **е** у відкритих складах чергується з **і** у закритих складах. Це передається у письмі у відповідності з вимовою	коня – кінь, лебедя – лебідь, рішучості – рішучість, Києва – Київ, шести – шість, робота – робітник
2. У закритому складі **о**, **е** не чергуються з **і**:	
а) у звукосполученнях **-оро-**, **-оло-**, **-ере-**, **-еле-**	
Винятками є слова та форми непрямих відтінків ряду іменників	поріг, моріг, оберіг, сморід, просторінь голова – голів, борона – борін, борода – борід, сторона – сторін, береза – беріз, корова – корів, череда – черід
б) у складних словах з наголошеним кінцевим **-вод-**, **-воз-**, **-нос-**, **-роб-**	
Винятки:	
1) слова, що називають предмети, та похідні від них	газопровід, газопровідний (*але:* лісовоз, газовоз, тепловоз)
2) усі складні слова із словостворення **-хід-** пишуться тільки з **і** як під наголосом, так і в ненаголошеній позиції	захід, стравохід
3) слова з компонентами **-вод-**, **-воз-**, **-роб-**, **-нос-**, де ненаголошений о завжди чергується з **і**	вивід, вивіз, виніс
а) у суфіксах **-енк-**, **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ечк-**, **-оньк-**, **-очк-**, **-тель-**	Шевченко, донечка, головочка, учитель, білесенький
б) у називному відмінку однини ряду безсуфіксних іменників чоловічого роду за аналогією до непрямих відтінків	почерк – почерку, завод – заводу *Виняток:* загін, забій, потік, удій
в) у непрямих відмінках однини ряду іменників чоловічого роду за аналогією до називного відмінка	гребця – гребець, лежня – лежень
г) у словах книжного та церковнослов'янського походження	пророк, закон, прапор
д) у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов-**, **-єв**	Ростов – ростовський

Чергування О, Е після шиплячих ДЖ та Й

Таблиця 3

Правило	Приклади
У багатьох словах **е** чергується з **о** після **ж, ч, ш, щ, дж, й**	женитися – жонатий, шести – шостий, четвертий – чотири
Відхилення 1. **О** пишемо замість сподіваного **е** у таких випадках:	
а) в іменниках жіночого роду III відміни в суфіксах **-ост-**	свіжості, меншості
б) у давальному та місцевому відмінках однини окремих іменників	у пшоні, на чолі
в) у закінченнях родового та числівників прикметникового типу жіночого роду	гарячої – гарячою, чорніти, чорніє
Відхилення 2. **Е** пишемо замість сподіваного **о** у таких випадках:	
а) У ряді форм дієслів I дієвідміни	чешу, чешуть, чесати, пишемо
б) у пасивних дієприкметниках з суфіксами **-ен(ий)**	печений, зношений
в) у прикметниках з наголошеним суфіксальним **е**	рожевий, грушевий
г) у безособових формах на **-но-**	присвячено, збільшено
д) у суфіксах **-енк(о), -єнк(о), -ечок-, -єчок-**	Андрієнко, Ващенко, кружечок, краєчок, книжечка *Виняток: у словах* гайочок, райочок, **о** *пишемо за аналогією до слів:* садочок, ставочок
е) у словах книжкового та іншомовного походження	чек, шеф, жезл, печера
є) в окремих словах **е** пишеться за традицією	чепурний, червоний, шепотіти, чергувати, кочерга, пащека, черкати

Чергування голосних у дієслівних коренях

Таблиця 4

Правило	Приклади
1. О чергується з **а** у коренях дієслів, змінюючи їхнє значення (а – пишеться у коренях дієслів, які означають тривалу чи багаторазову дію)	могти – вимагати; скочити – скакати
2. Е з **і** чергується у коренях дієслів, змінюючи їх значення (**е** – одноразова дія)	зберегти – зберігати; чекати – очікувати
3. Випадне **е** чергується з **и** перед **р** та **л**	беру – брати – вибирати
4. Однак, більшість дієслів має кореневе **о**, що не чергується	вимовити – вимовляти; простити – прощати

Правопис И та І після шиплячих та Г, К, Х

Таблиця 5

Правило	Приклади
1. У корені після шиплячих та **г, к, х** пишемо **и**	життя, читач, щит, хист
2. Після шиплячих **г, к, х і** пишеться лише тоді, коли воно чергується з **о** або **е**	гірський (бо гора), щітка (бо щетина)

Правопис приголосних

Дзвінкі та глухі приголосні

Таблиця 6

Правило	Приклади
1. Дзвінкі приголосні перед глухими здебільшого не втрачають дзвінкості й передаються на письмі відповідно до звучання	казка, відчинити, посвідчення
2. Щоб з'ясувати, яку літеру слід писати, треба змінити слово або підібрати до нього споріднене так, щоб після цього приголосного стояв голосний	просьба (бо просити), рідкий (бо ріденький)
3. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** на письмі зберігаються	книжка – книжці, чашка – чашці, квітка – квітці

Зміни приголосних

Таблиця 7

Правило	Приклади
1. При творенні іменників сполучення приголосних **-цьк-** перед суфіксом **-ин(а)-** змінюється на **-чч-; -ськ-, -ск-** змінюється на **-щ-, -шч-**	донецький – Донеччина, дрогобицький – Дрогобиччина, віск – вощина, плоский – площина
2. При творенні іменників та прикметників приголосні **к, ц** перед суфіксом **-н-** чергуються з **ч** і пишеться **-чн-**	вік – вічний, молоко – молочний, серце – сердечний. *Винятки:* рушник, рушниця, мірошники, соняшник, дворушник, сердешний (у значенні бідолашний) та слова, утворені від прислівників завтра – завтрашній, торік – торішній *(але* довіку – довічний)
3. Сполучення приголосних **-ськ-, зьк-, -шк-** змінюються на **-сч(щ), -жч-** при утворенні українських прізвищ на **-нко-, -ук-**; але при створенні присвійних прикметників ці суфікси не змінюються, і слова пишуться за морфологічним принципом	Кузько – Кужченко, Кужчук, Терешко –Терещенко, Терещук, Васька – Васьчин
4. Перед суфіксами **-ськ(ий)-, -ств(о)-** змінюється прикінцевий приголосний основи:	Параска – Парасчин
а) **г, ж, з + -ськ(ий)-, -ств(о)-** на **-зьк(ий)-, -зтв(о)-**	Буг – бузький, убогий – убозтво
б) **к, ц, ч + -ськ(ий)-, -ство(о)-** на **-цьк(ий)-, -цтв(о)-**	козак – козацький, козацтво, кравець – кравецький, ткач – ткацький
в) **х, ш, с + -ськ(ий)-, -ств(о)-** на **-ськ(ий)-, -ств(о)-**	
г) інші приголосні перед **-ськ(ий)-, -ств(о)-** не змінюються	чех – чеський, товариш – товариський, черкес – черкеський
д) у поодиноких словах, запозичених з інших мов, перед суфіксом **-ськ(ий)** приголосні **г, к, х, ш** передаються і у вимові, і на письмі	студент – студентський, студенство, люд – людський, людство, казах – казахський, Іртиш – іртишський.
5. У вищому ступені порівняння прикметників та прислівників **г, ж, з** перед суфіксом **-ш(ий)** змінюється на **жч(ий),ас** – на **-ш(ий)**	дорогий – дорожчий, низько – нижче, високо – вище, красивий – краще

Подвоєння приголосних

Таблиця 8

Правило	Приклади
Подвоєння приголосних відбувається	
1. Коли корінь починається, а префікс закінчується на той самий приголосний	беззахисний, відділ, ззаду
2. Внаслідок збігу приголосних, що належать до різних префіксів	беззастережний, ввійти, возз'єднання
3. У словотворчих суфіксах -н(ий)-, -н(ій)-, -ни-, -ниц-, коли корінь (основа) закінчується, а суфікс починається на той самий приголосний	туман – туманний, день – денний, кінь – кінний
4. В іменниках та прислівниках, утворених від прикметників з подвоєним **н**, подвоєння зберігається	безвинний – безвинність, законний – законність
5. У складних словах, коли перша частина закінчується, а друга починається тим же приголосним	військкомат, юннат
6. Коли основа дієслова минулого часу закінчується на **с**, а далі йде зворотна частка **-ся(сь)**	розрісся, трясся, пасся
7. У прикметникових наголошених суфіксах **-енн(ий)-, -анн(ий)-, -янн(ий)-,** що позначають збільшеність ознак, або можливість чи неможливість дії, та утворених від них іменниках, з суфіксом **-їсть-** і прислівниках	нездійсненність – нездійсненно, старанний – старанність – старанно
8. У власних іменниках іншомовного походження та похідних від них словах	Руссо, Голландія – голландський. *Виняток:* Валенсія, Верона, Ален,
9. У ряді українських слів, які слід запам'ятати	Гавана, Гаїті, Камерун бовван, бовваніти, ввесь, Ганна, овва, ссати, ссавці
Подвоєння приголосних не відбувається	
1. У прикметниках, утворених від іменників за допомогою суфіксів **-ан-, -ян-, -ин-, -їн-**	глина – глиняний, вода – водяний, соловей – солов'їний
2. У дієприкметниках, а також іменниках та прислівниках, утворених від дієприкметників	згуртований – згуртованість – згуртовано
3. Не подвоюються приголосні у словах іншомовного походження, що є загальними назвами	акумулятор, белетристика, грип, група, інтелігент, комісія, сума. Виняток: беладонна, бонна, аннали, білль, булла, ванна, вілла, гунни, манна, мотто, тонна, брутто, нетто, алегретто, інтермедію та под.

Подовження приголосних

Таблиця 9

Правило	Приклади
Подвоєння приголосних унаслідок подовження відбувається	
1. Перед **я, ю, і** в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (за винятком родового відмінка множини)	колосся, обличчя, ходіння, життя, Поділля
2. Перед **я, ю, і**, а також перед е після твердих **д, т, л** в усіх відмінках (крім родового відмінка множини) іменників чоловічого і жіночого роду I відміни	суддя, судді, суддю, суддею
3. Перед **ю** в орудному відмінку однини іменників жіночого роду III відміни, якщо у називному відмінку однини вони закінчуються на один м'який або шиплячий приголосний	сіллю, річчю. *Але:* молодістю, повістю, любов'ю, матір'ю
4. Перед **я** у прислівниках	спросоння, навмання
5. Перед **ю, є** у теперішньому та майбутньому часі у похідних формах від дієслова ***лити***	ллю, ллєш, ллє, ллємо, ллєте, ллють, ллється, виллю, наллю

Спрощення у групах приголосних

Таблиця 10

Правило	Приклади
При словозміні та словотворенні іноді виникає збіг кількох приголосних, що утруднює вимову. У процесі мовлення і написання звук спрощується.	
Спрощення відбувається	
1. У сполученнях **-жди-, -зди-, -ста-, -стд-** випадає середній звук **д** або **т**	тиждень – тижня, поїзд – поїзний, вість – вісник *Але:* хвастливий, шістнадцять, пестливий, кістлявий, зап'ястний, хворостняк, контрастний, баластний, форпостний, компостний
2. При творенні дієслів із суфіксом **-ну-** від іменників у звукосполученнях **-зки-, -ски-** випадає **к**	тиск – тиснути, блиск – блиснути
3. У звукосполученні **-сли-** випадає **л**	ремесло – ремісник

Вживання м'якого знака

Таблиця 11

Правило	Приклади
М'який знак пишеться	
1. На позначення м'якості приголосних у середині складу перед **о**	льон, дзьоб, дьоготь
2. У родовому відмінку множини жіночого роду м'якої групи І відміни та іменниках ІІ відмін середнього роду на **-нн(я), -ц(е)**	робітниць, знань, бажань, кілець, друкарень
3. Після **з, ц, с** у суфіксах: **-зьк(ий), -цьк(ий), -ськ(ий), -зькість, -ськість, -зьк(о), -цьк(о), -ськ(о), -иськ(о)**	запорізький, козацький, сільський, близькість, людськість, низько, військо, хвацько, прізвисько
4. У третій особі однини і множини дійсного способу, у другій особі однини і множини наказового способу дієслів, а також у стягнених формах інфінітива	будь – будьте, писать, знать
5. У словах іншомовного походження після м'яких **д, т, з, с, л, н** перед **і**, **йо, я, ю, є** при роздільній вимові	конферансьє, ательє, Нью-Йорк, Ньютон, батальйон
М'який знак не пишеться	
1. У звукосполученнях **-лц-, -лч-,** якщо вони походять з **-лк-**	галці, галченя (бо галка) спілці, спілчани (бо спілка)
2. У словах, де приголосні **з, с** належать до суфікса	ковзкий, різкий, плоский, різко, дерзкий
3. У кінці слів після приголосних **б, п, в, м, ф** та **ж, ч, ш, щ**	степ, верф, піч, річ, ідеш, кущ
4. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксами **-ськ(ий), -ств(о)**	інжир, панство *Виняток:* няньчин (бо нянька), доньчин (бо донька), бреньчати (бренькати – бренькіт)
5. Після **р** у кінці складу	воротар, кобзар, Харків
6. В українських прізвищах після **н, д, т** перед суфіксами **-ченк(о)**, **-чук-, -чишин-** *Примітка:* після **л** в цих же випадках **ь** пишеться	Радченко, Гринчишин, Радчук Рибальченко, Натальчук

Вживання апострофа

Таблиця 12

Правило	Приклади
Апостроф пишеться	
1. В українських словах: а) перед **я, ю, е, ї** після губних **б, п, в, м, ф** б) після **б, п, в, м, ф,** якщо перед ними стоїть **р** або приголосний, що належить до префікса в) після **р** у кінці складу г) після **к** у власних назвах д) після префіксів, що закінчуються на приголосний е) після першої частини складних слів, що закінчуються на приголосний	м'ята, солов'ї, б'ють черв'як, об'їхати пір'я, бур'ян Лук'ян, Лук'янець, Лук'янов, Лук'янівка, Лук'янчук під'їсти, без'ядерний, об'єднати двох'ярусний, чотирьох'ярусний
2. У словах іншомовного походження: а) перед **я, ю, є, ї** після губних **б, п, в, м, ф,** шиплячих **ж, ч, ш, щ** та задньо-язикових **г, к, х** в основах слів при роздільній вимові б) після префіксів, що закінчуються на приголосний в) після **р** у кінці складу г) після часток **-д-, -о-** в іншомовних прізвищах та іменах	інтерв'ю, п'єдестал, комп'ютер, Руж'є, Монтеск'є ін'єкція, суб'єкт, об'єкт бар'єр, кар'єра О'Генрі, д'Артаньян
Апостроф не пишеться	
1. В українських словах: а) якщо перед **б, п, в, м, ф** стоїть ще одна приголосна, що належить до кореня (крім **р**) б) якщо м'якість **р** позначається буквами **я, ю, є**	свято, цвях, морквяний, мавпячий, дзвякнути борються, буря
2. У словах іншомовного походження, якщо м'якість попередніх приголосних позначається буквами **я, ю, є**	гравюра, бязь, бюро, Мюнхен

Правопис префіксів

Таблиця 13

Правило	Приклади
Буква *е* пишеться	
1. У префіксі **пре-** для передач найвищої міри ознаки	прекрасний, преславний, предобрий
2. У префіксі **пере-**	перевірити, перегнати
3. У префіксі **пред-** (слова з таким префіксом переважно старослов'янського походження)	представник, пред'являти
4. У префіксі **не-**	недоля, небезпека, ненавидіти
Розглядаючи правопис інших префіксів, зауважимо	
1. У префіксі **при-,** який передає наближення, приєднання, частковість чи результат дії, неповну дію, а також вказує на близькість до чогонебудь, пишемо **и**	прибити, привабити, присісти, приміський
2. Префікс **прі-** (з колишнього **про-)** вживається тільки у трьох словах	прізвище, прізвисько, прірва
3. Префікс **з-** перед глухими **к, п, т, ф, х** на письмі передається буквою **с**; в інших випадках пишемо префікс **з-**	створити, сказати, сформулювати, схопити, сповістити, але зорати, зшити
4. Префікси **без-, роз-, через-, від-, над-, між-, під-, перед-, понад-, об-,** що закінчуються на приголосний, кінцевого приголосного не змінюють	безпорадний, безболісний, обпиляти, передплата, розшити

Вживання великої букви

Таблиця 14

Правило	Приклади
З великої літери пишуться	
1. Імена, по-батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська людей	Тарас Шевченко, Кобзар, Марія, Володимир Борисович
2. Клички свійських тварин	котик Мурчик, корова Зозуля
3. Астрономічні назви (офіційні і народні)	Юпітер, Земля, Чумацький Шлях
4. Імена міфологічних істот і божеств, казкових героїв	Венера, Зевс, Котигорошко, пан Коцький
5. Географічні та топографічні назви	Україна, Європа, Київ
6. Офіційні і неофіційні назви держав, скорочені назви держав	Сполучені Штати Америки, Південна Америка, США, Республіка Чилі,
7. Назви міжнародних організацій	Організація Об'єднаних Націй, Товариство Миру
8. Неофіційні назви міст, територій	Поділля, Полісся
9. Перше слово у назвах свят, подій	Новий рік, Дев'яте травня (але День Перемоги)
10. Назви продуктів, виробів, марок автомобілів (в лапках)	цукерки «Веснянка», автомобіль «Москвич»
11. Перше слово назв інститутів, академій, музеїв та ін.	Академія мистецтв, Інститут культури
12. Назви орденів та інших відзнак (крім службових та родових)	орден Слави, орден «Знак Пошани»
13. У назвах з'їздів слово **з'їзд** пишеться з малої букви, а порядковий номер з'їзду, якщо його записують словами – з великої	Другий з'їзд профспілок України
14. Перше слово офіційних назв, творчих спілок, колективів	Спілка художників України, Державна хорова капела
15. Якщо у словосполученні є слова, які вже стали індивідуальними назвами установ	Київський будинок учених, Будинок актора Українського театрального товариства
16. Перше слово у назвах найвищих державних посад	Генеральний прокурор України

Правопис складних слів

Таблиця 15

Правило	Приклади
Разом пишуться	
1. Складні іменники, які утворені: а) з двох основ за допомогою сполучнихголосних **о, е, є** б) з двох або більше основ без сполучних голосних в) від дієслова другої особи однини наказового способу та іменника г) від числівника в родовому відмінку та іменника д) з **пів-** та іменника з основою на приголосний	пішохід, лісостеп, працелюб, зорепад, життєпис радіокомітет, Новобіличі, амперметр Непийвода, Крутивус, перекотиполе сімдесятиріччя, десятирічка півдороги, півлітра
2. Складні прикметники, які утворені: а) від складних іменників, що пишуться разом б) від іменника з прикметником в) від дієслова з іменником г) від сполучення прислівника з прикметником чи дієприкметником д) з кількох прикметників – неоднорідних означень, що вважаються термінами е) від числівника та прикметника	самохідний, лісостеповий кароокий, народнопоетичний паровозобудівний, елекрозварювальний високоавторитетний, зовнішньоторговий новогрецька мова, складнопідрядне речення дев'яностолітній, чотирьохелементний
3. Складні числівники: а) складні числівники б) порядкові числівники **-сотий, тисячний, -мільйонний, -мільярдний**	п'ятнадцять, кількасот трьохсотий, двадцятип'ятимільйонний
Через дефіс пишуться	
1. Складні іменники, що означають: а) політичні поняття б) близькі за змістом поняття в) протилежні за змістом г) одиниці виміру та назви меха-	 соціал-демократ батько-мати, щастя-доля купівля-продаж, зустріч-прощання динамо-машина,

г) одиниці виміру та назви механізмів д) назви казкових персонажів е) назви вчених ступенів, державні посади, військові та інші звання є) іменники, які означають половину чогось, із словом **пів** коли за ними іде слово на голосний або власна назва ж) складні прізвища з) географічні назви й) складні слова, першою частиною яких є цифра	динамо-машина, тонно-кілометр Жар-Птиця, Лисичка-Сестричка генерал-майор, член-кореспондент, екс-чемпіон пів-Києва, пів-огірка, пів-острова *Але:* півострів Нечуй-Левицький Корсунь-Шевченківський 95-річчя, 100-ліття
2. Складні прикметники: а) утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс б) між частинами яких можна вставити сполучники **і, але** в) компоненти яких означають різні кольори, відтінок того самого кольору, якість з додатковим відтінком г) утворені з двох слів, що мають протилежне значення д) які повторюються е) географічні назви, у складі яких є слова **західне-,східно-, північне-, південно-** є) перша основа яких має суфікси **-ико(-іко), -ово-** ж) перша частина яких **військово-, воєнно-** з) якщо першою частиною є іменник із сполучним голосним, то за традицією, слово пишеться через дефіс або разом	віце-президентський, унтер-офіцерський російсько-український, науково-технічний жовто-блакитний, темно-синій. *Але:* жовтогарячий *(означає один колір)* плоско-опуклий, опукло-ввігнутий ясний-ясненький, синій-синій Південно-Західна залізниця. *Але:* західноукраїнські землі, південноукраїнські степи політико-економічний, хіміко-біологічний воєнно-стратегічний, військово-спортивний. *Але:* військовополонений, військовозобов'язаний м'ясо-молочний, гірко-солоний, зерно-трав'яний. *Але:* лісогірський

Правопис прислівників

Таблиця 16

Правило	Приклади
Разом пишуться прислівники	
1. Утворені за допомогою прийменників від короткої форми прикметника, іменника, займенника	змолоду ,сповна, спроста, звисока, допізна, додому
2. Утворені від основ первинних прислівників	назавжди, позавчора, повсюди
3. Утворені сполученням прийменника з числівником	утрьох, спершу, заодно
4. Першою частиною яких є префікс **що** (частка перейшла у префікс)	щодня, щонайвище. *Але: у* постпозиції частка **що** пишеться *окремо:* поки що, хіба що
Окремо пишуться прислівникові сполучення	
1. Утворені від іменника з прийменником, компоненти яких зберігають відносну самостійність значення	на щастя, без пуття, з розгону, під боком, по правді, до вподоби
2. У яких повторюються основи, розділені прийменниками	з боку на бік, час від часу
3. Утворені поєднанням іменника у називному відмінку з іменником в орудному відмінку	честь честю, кінець кінцем
Через дефіс пишуться прислівники	
1. Утворені від прикметників та займенників на **-ому(ему), -ськ(и), -цьк(и), -зьк(и)** за допомогою префікса **по-**	по-українськи, по-козацьки, по-нашому
2. Утворені з прийменника-префікса **по-** і порядкового числівника на **-е-**	по-перше, по-десяте, по-тридцяте
3. У яких повторюються основи (синонімічні та антонімічні)	видимо-невидимо, з давніх-давен
4. Неозначеної форми, у яких повторювані в однаковій формі основи розділені прийменниками, що перейшли у префікси, та частками **-то-, -не-, -де-**, **-казна-, -будь-, -небудь-, -хтозна-**	хтозна-як, хоч-не-хоч, будь-що-будь. *Але:* рік у рік, день у день, раз у раз
5. Такого типу	по-латині, на-гора, геть-чисто, десь-колись

Правопис сполучників

Таблиця 17

Правило	Приклади
Разом пишуться	
Складні сполучники, утворені поєднанням колишніх займенників з прийменниками або частками, чи сполучників з частками	зате, ніби, якби, якщо, аби, неначебто, проте, щоб, тощо
Окремо пишуться	
1. Складні сполучники	так що, через те що, з тим щоб, дарма що
2. Якщо частки **то, ж, би(б)** виконують підсилювальну функцію	та й все ж таки, бо ж. хоч би, коли б то. *Але:* тільки-но, тому-то, тим-то
Складні сполучники, які пишуться разом, слід відрізняти від однозвучних слів з частками або прийменниками. Сполучники виконують синтаксичну функцію поєднання членів речення або окремих речень. Однозвучні сполучення слів виступають членами речення, і до них можна поставити питання	**1. Якби** здоров'я, то ще й пожити можна. *(Є. Гуцало)* **якби** – допустовий сполучник підрядності. **Як би** я тепер хотіла У мале човенце сісти І далеко на схід сонця Золотим шляхом поплисти! *(Л. Українка)* (як би – прислівник із допустовою часткою **би**). **2. Щоб** між нами не вгасало Проміння величне, Ти поставив «на сторожі» Слово твоє вічне. *(Л. Українка)* **щоб** – підрядний сполучник мети). **Ну що б**, здавалося, слова... *(Т. Шевченко)* (**що б** – прислівник **що**, у значенні «нічого або мало що варті» з допустовою часткою **б**)

Правопис прийменників

Таблиця 18

Правило	Приклади
Разом пишуться	
1. Складні прийменники	понад (дорогами), навпроти (лісу), поміж (деревами)
2. Похідні прийменники прислівникового походження	наперекір долі, назустріч сонцю, спочатку колони
Окремо пишуться	
1. При повнозначному слові	на роботі, у тебе, в лісі
2. Складні похідні прийменники, утворені з іменників та прийменників і прислівників з прийменниками	згідно з, на чолі, залежно від. *Але:* внаслідок
3. На початку речення й абзацу пишеться **у**;	у кожного люду, у кожній країні живе спогад
в пишеться, коли наступне слово починається на голосний	в огонь, в Одесі
Через дефіс пишуться	
1. Прийменники, першою частиною яких є **з(із)**	із-за, з-поміж, з-під (гаю)

Правопис часток

Правопис частки **не**

Правопис частки **ні**

1. Правопис часток

Таблиця 19

Правило	Приклади
Разом пишуться	
1. Формотворчі частки **що-, -ся(-сь), як-**	щось, будуватись(ся), щонайкращий, якнайкращий
2. Словотворчі частки **аби-, де-, ні-, що, -ся(-сь)**	абихто, деякі, ніскільки, якийсь
3. У складі інших часток і сполучників частки **-би(б), -то, -же(ж)**	мовби, нібито, тобто, отже, теж, авжеж
Окремо пишуться	
1. Більшість часток, що надають різних смислових, емоційних, модальних відтінків	ну, за, ще, хоч, ось
2. Частки **-бо, -но, -от, -то, -таки, казна-, хтозна-,** якщо вони розділені із словами іншими частками або прийменниками	тому ж то, казна в чому
3. Частка **таки-,** якщо вона знаходиться попереду слова, до якого відноситься	таки знав, таки вона
4. Частка **-що** у постпозиції	хіба що, дарма що, поки що
5. Частки і займенники, якщо між ними знаходиться прийменник	ні з ким, де про когось
6. Частки **би(б), же(ж),** коли частка **би(б)** утворює умовний спосіб, а частка **же(ж)** виконує підсилювально-видільну функцію	сказав би, лилася б, виходь ж, але ж
Через дефіс пишуться	
1.Частки **-бо, -то, -от, -но, -таки,** з різними частинами мови, якщо вони стоять у постпозиції	тільки-но, пішов-таки
2. Словотворчі частки **казна-, хтозна-, будь-, небудь- з** прислівниками та неозначеними займенниками	співай-бо хто-небудь, казна-який, хтозна-скільки

2. Правопис частки НЕ-

Таблиця 20

Правило	Приклади
Частка не пишеться разом	
1. Якщо слово без частки **не-** не вживається: іменники прикметники й дієприкметники дієслова прислівники	 небога, невістка, немовля; недбалий, несказаний, ненаситний, невгасимий; неволити, ненавидіти, неславити недаремно, недарма, негайно, нехотя, несказане
2. Якщо з додаванням частки **не-** утворюється слово з новим (часто протилежним) значенням	недовіра (підозра), небезпека (загроза), неволя, недруг
3. У складі префікса **недо-,** що надає значення неповноти якості: іменниках дієприкметниках, що перейшли в прикметники дієсловах	 недогляд, недосяжність, недоук; недооцінений, недовиконаний, недокритий недобачити, недоважувати, недоказувати
4. З дієприкметниками, якщо дієприкметник є означенням і не має при собі пояснювальних слів	нерозроблені питання, недосказані слова, недооцінений виступ
5. Якщо при дієприкметниках і прикметниках є слова **вельми, дуже, надзвичайно, надто**	надто неуважний студент, надзвичайно невеселий день, дуже недобрий вчинок
6. З частками	нехай, невже
7. Із займенниками	неабихто, неабиякий
8. Із сполучниками	немов, немовби, незважаючи на, немовбито, неначе, неначебто
Частка *не* пишеться окремо	
1. З усіма частинами мови, якщо вживається для заперечення дії, ознаки предмета: іменниками дієсловами дієприслівниками прислівниками прикметниками	 він мені не брат; не співає, не малює, не пише; не пишучи, не малюючи, не читаючи; не близько, не довго, не високо; не синій, не гарний, не високий
2. Із займенниками, числівниками та службовими словами	не такий, не п’ять, не до ладу, не тільки, не п’ятнадцятий, не до речі
3. Із дієприкметниками: а) коли є протиставлення чи залежні слова б) якщо дієприкметник виступає присудком	 не виконане мною завдання, не сказане, а написане слово проблеми не вирішені, картина не намальована

3. Правопис частки НІ-

Таблиця 21

Правило	Приклади
Разом пишеться	
1. Із словами, які без неї не вживаються	нікчемний, нісенітниця, ніяковий
2. Із заперечними прислівниками	нітрохи, ніколи, ніскільки
3. Із заперечними займенниками, якщо після **ні** відсутній прийменник	нічий, ніякий, ніщо
Окремо пишеться	
З усіма частинами мови, якщо вона заперечує наявність дії чи ознаки предмета	ні море, ні синій, ні близько, ні читати, ні писати, ні високо

Прізвища

Відмінювання прізвищ

Прикметниковий тип

Такі прізвища, залежно від ступеня їх субстантивації (переходу в іменники), відмінюються за двома типами словозміни – прикметниковою та іменниковою.

Прізвища у формі повних прикметників і дієприкметників, що закінчуються в називному відмінку на **-ий(їй)** у чоловічих прізвищах та **-а(я)** в жіночих, відмінюються як прикметники твердої або м'якої групи.

Тверда група

	Чоловічі прізвища	Жіночі прізвища
Н.	Білий	Біла
Р.	Білого	Білої
Д.	Білому	Білій
Зн.	Білого	Білу
Ор.	Білим	Білою
М.	при Білому, Білім	при Білій
Н.	Мальований	Мальована
Р.	Мальованого	Мальованої
Д.	Мальованому	Мальованій
Зн.	Мальованого	Мальовану
Ор.	Мальованим	Мальованою
М.	при Мальованому при Мальованім	при Мальованій
Н.	Васильківський	Васильківська
Р.	Васильківського	Васильківської
Д.	Васильківському	Васильківській
Зн.	Васильківського	Васильківську
Ор.	Васильківським	Васильківською
М.	при Васильківському при Васильківськім	при Васильківській

М'яка група

	Чоловічі прізвища	Жіночі прізвища
Н.	Нижній	Нижня
Р.	Нижнього	Нижньої
Д.	Нижньому	Нижній
Зн.	Нижнього	Нижню
Ор.	Нижнім	Нижньою
М.	при Нижньому, Нижнім	при Нижній

Прізвища у формі нечленних (коротких) прикметників і дієприкметників (Глух, Куц, Молод, Бажан, Рубан, Кохан) у сучасній українській мові повністю субстантивувалися, втратили зв'язок із прикметниками й набули граматичних ознак іменників. Чоловічі прізвища цього типу відмінюються як іменники другої відміни.

Н.	Глух	Кохан
Р.	Глуха	Кохана
Д.	Глухові, Глуху	Коханові, Кохану
Зн.	Глуха	Кохана
Ор.	Глухом	Коханом
М.	при Глухові, Глуху	при Коханові, Кохану

Жіночі прізвища даного типу не відмінюються:

Н.	Ганна Молод	Зн.	Ганну Молод
Р.	Ганни Молод	Ор.	Ганною Молод
Д.	Ганні Молод	М.	при Ганні Молод

У відмінкових формах прізвищ на **-ів** за орфографічними нормами української мови «і» закритого складу має чергуватися з «о» у відкритому складі.

Конспект 12

Словотвір

Словотвір – розділ, який вивчає способи творення слів

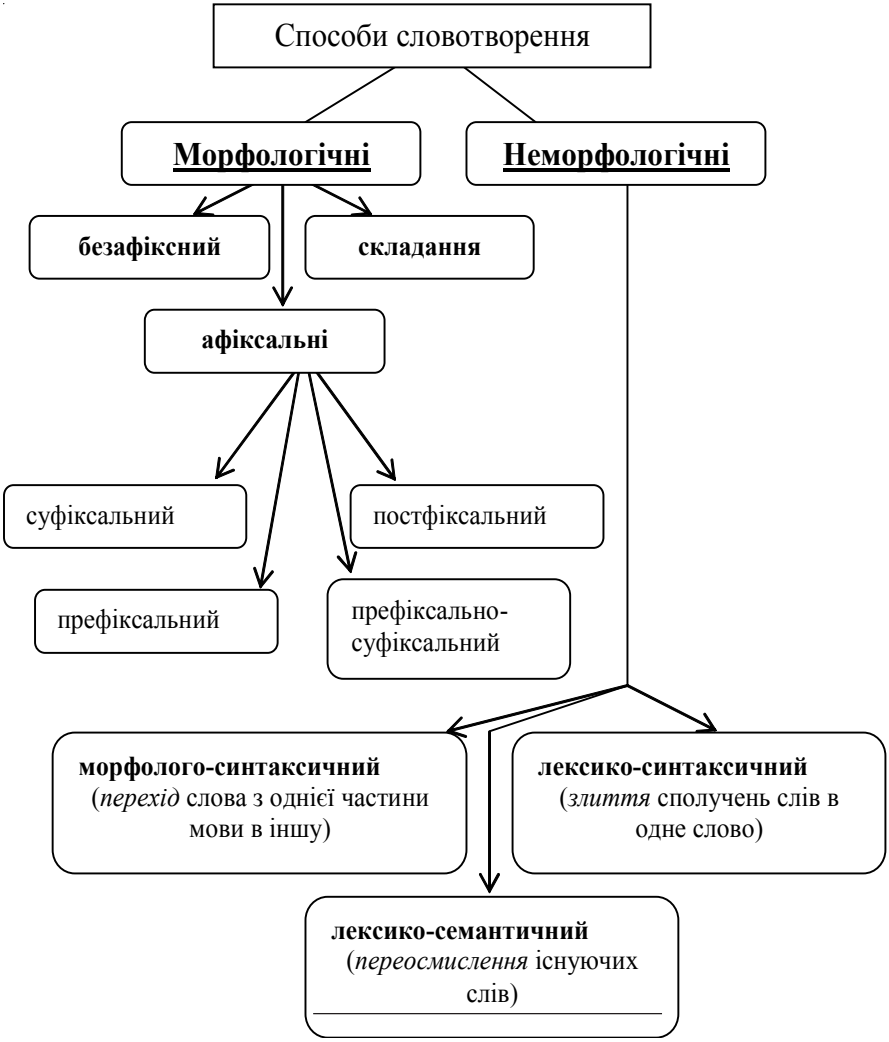

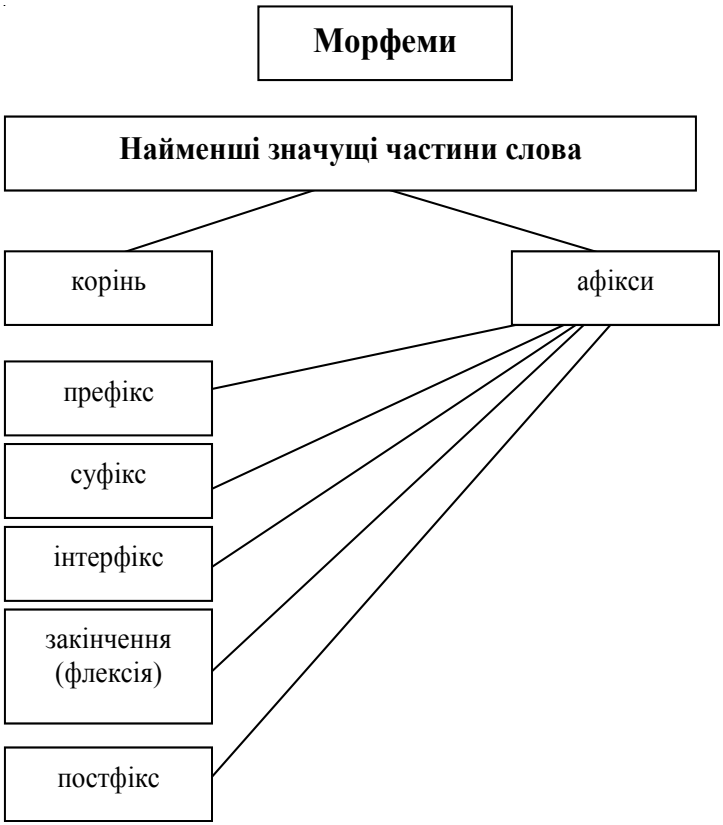
Морфеми
Найменші значущі частини слова
корінь
афікси
префікс
суфікс
інтерфікс
закінчення
(флексія)
постфікс

Конспект 13
Морфологія

Частини мови (10)

6 + 3 + 1

самостійні — службові

- іменник
- прикметник
- числівник
- займенник
- дієслово
- прислівник
- прийменник
- сполучник
- частка
- вигук

змінні — не змінні

5 + 5

Принципи поділу слів за частинами мови

- ***смисловий*** (семантичний, лексичний)
- ***морфологічний*** (властиві їм граматичні категорії, словозміна)
- ***синтаксичний*** (типова синтаксична роль – яким членом речення є найчастіше)
- ***словотворчий*** (типові для певної групи способи словотвору, суфікси, префікси)

Конспект 14
Іменник

1. Іменник як частина мови

Загальні значення
Іменником називається частина мови, що означає предмет і відповідає на питання хто? що?
Наприклад: хлопчик і дівчинка, зошит, книга
хто? що?

Морфологічні ознаки
Змінюються за відмінками та числами; відносяться до певного роду:
чоловічого – син
жіночого – трава
середнього – сонце

Синтаксична роль
В реченні найчастіше виступає в ролі підмета чи додатка, але також може бути присудком, обставиною, означенням.

Іменники, що означають назви істот і неістот

Іменники, що означають назви істот, відповідають на питання хто?
Істоти – хто?
1. Назви людей і тварин: чоловік, кіт, собака.
2. Морфологічних істот: мавка, нептун.

Іменники, що означають назви неістот, відповідають на питання що?
Неістоти – що? Дерево, праця, ручка, сніг, сміх.

Іменники можуть означати

1. Назви конкретних предметів: книга, дерево, кишеня
2. Назви людей: хлопець, мати, Ольга
3. Назви явищ, природи: вітер, злива, сніг, веселка
4. Назви тварин та птахів: голуб, лев, курка
5. Назви абстрактних понять: мрія, радість, любов
6. Назви частин тіла: рука, голова, ніс

2. Загальні і власні назви. Велика літера і лапки у власних назвах

Загальні назви - це узагальнені найменування однорідних предметів: ручка, учень, думка.

Власні назви - це індивідуальні назви людей, тварин та окремих предметів: Марія, кіт Сірко, Борис.

Власні назви

1. Імена, прізвища та імена по-батькові людей, їх прізвиська та псевдоніми: Володимир, Оксана, Леся Українка.
2. Клички тварин: Жулька, Мурчик, Рябко.
3. Назви книг, газет, журналів, заводів, фабрик, кінофільмів та ін.: газета «Факти», завод «Арсенал».
4. Географічні та астрономічні назви: Київ, Сейм, Карпати.
5. Назви сортів, марок, типів деяких предметів: цукерки «Вишня», автомашина «Запорожець».
6. Назви посад: Президент України.

Велика літера у власних назвах

1. Імена, по-батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська	Леся Українка (Лариса Петрівна Косач), Жан-Жак, Ярослав Мудрий
2. Індивідуальні назви міфологічних істот і божеств, дійові особи у байках, казках, драматичних творах	Венера, Перун, Дід Мороз, Мавка, Щука, Будяк
3. Клички свійських тварин	собака Сірко, кінь Гнідко
4. Назви найвищих посадових осіб України та посадових осіб міжнародних організацій	Президент України, Генеральний секретар ООН
5. Назви сортів рослин у спеціальній літературі	Білий налив, Шпанка рання
6. Астрономічні, географічні й топографічні назви.	Чумацький Шлях, Ріо-де-Жанейро, Ла-Манш
7. Назви вулиць, майданів, парків, шляхів	майдан Незалежності, Стрийський парк
8. Назви держав, союзів держав	Республіка Польща, Королівство Бельгія

9. У назвах державних, партійних, громадських установ та організацій – перше слово	Демократична партія України, Міністерство освіти України, але Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України
10. Назви художніх, музичних та ін. творів, газет, журналів, заводів, виробничих об'єднань, наукових закладів, театрів, клубів, літаків, машин, виробів	газета «Слово», завод «Арсенал», Будинок учителя, Державний музей українського мистецтва, колгосп ім.Шевченка
11. Назви релігійних свят, понять, культових книг	Івана Купала, Божа Матір, Бог (але бог Перун, боги), Біблія
12. Назви історичних подій, епох, війн, визвольних рухів, знаменних дат	Коліївщина, День незалежності України, Перше травня
13. Назви орденів, медалей, відзнак	медаль «За відвагу», орден Вітчизняної війни.

Лапки у власних назвах

Індивідуальні назви	“ ”
– заводів, фабрик, організацій, підприємств	шахта “Глибока”, колгосп “Дружба”, кооператив “Наука”
– пароплавів, літаків, тракторів, автомобілів	автобус “Турист”, комбайн “Нива”, літак “Антей”"
– літературних, художніх, музичних творів, газет, журналів	журнал “Всесвіт”, підручник “Історія України”
– будинків відпочинку, готелів, кав'ярень тощо	санаторій “Україна”, готель “Золотий колос”
– виробів, продуктів	цукерки "Пташине молоко”
– медалей, а також орден “Знак пошани”, орден “Мати-героїня”	медаль “За бойові заслуги”
у лапки не беруться	
– назви культових книг	Біблія, Псалтир

3. Рід іменників

Іменники спільного роду

1. Іменники бувають чоловічого, жіночого та середнього роду, окрім тих, що вживаються тільки у формі множини.

Серед назв істот рід іменників можна встановити за такими чинниками:

- за закінченням: син - а, батьк - о, сестр - а;
- за суфіксами: учень – учениця;
- за різними основами: корова – бик;
- за зв'язок з іншими словами: твоя ручка, твій портфель.

2. Іменники чоловічого роду частіше мають нульове закінчення: Володимир, Борис, син;

деякі мають закінчення -а (я): – воєвода, Микола, або о: батько, Дніпро, Петро.

Іменники жіночого роду частіше мають закінчення -а (-я): дівчина, вівця; або нульове закінчення: піч, річ.

Іменники середнього роду мають закінчення -о, -е: море, коло, поле, ведмежа, теля, провалля, зілля, сузір'я.

Рід іменників

Чоловічий рід -а, -я, -о	Жіночий рід -а, -я	Середній рід -о, -е, -я
лист	книга	полотно
край	земля	поле
Микола	душа	вогнище
Ілля	піч	лоша
Дядько	вість	теля

Назви людей за професією належать до чоловічого роду : голова, староста, суддя.

Окрім іменників жіночого, чоловічого і середнього роду, є ще іменники спільного роду. У реченні вони можуть виступати то як іменники чоловічого роду, то як іменники жіночого роду: Листоноша приніс листа. Листоноша принесла листа.

Не мають роду іменники, що вживаються лише в множині.

У складноскорочених іменниках, утворених з перших букв чи звуків, рід встановлюється за родом головного слова словосполучення.

Рід невідмінюваних іменників

1. Іншомовні назви осіб мають рід відповідно до статі:
маестро, аташе (він, чоловічий рід);
леді, мадам (вона, жіночій рід)
2. Назви неістот - середнього роду: купе, бюро, алібі, метро.
3. Назви тварин, як правило чоловічого роду: кенгуру, поні, какаду.
4. Власні назви - рід визначають за родовою назвою (ріка, озеро, країна, острів тощо): цей Кюсю (острів).

4. Число іменників. Іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини

За відношенням до значення числа іменники поділяються на три групи.

1. Вживаються і в однині і в множині: рушник-рушники.
2. Вживаються тільки в множині: канікули, шахи.
3. Вживаються тільки в однині: молоко, любов.

Для позначення назви одного предмета вживається однина: ручка, поле.

Для позначення двох і більше предметів вживається множина: ручки, поля.

Мають тільки однину

1. Назви абстрактних понять: добро, честь.
2. Власні назви: Україна, Шевченко.
3. Збірні іменники: дітвора, коріння.
4. Назви речовин: молоко, цукор.

Мають тільки множину

1. Назви парних предметів: ножиці.
2. Назви предметів одягу та взуття: черевики.
3. Назви речовин та матеріалів: дріжджі.

4. Власні назви: Карпати, Альпи, Чернівці.
5. Назви часових понять, ігор: дебати, шахи.
6. Назви музичних інструментів: цимбали.
7. Назви обрядів: хрестини.

Увага!

Іменники, що вживаються тільки в множині, до відмін не належать, але мають такі самі закінчення, як і іменники, що належать до тієї чи іншої відміни.

5. Відмінки іменників.

Назви відмінків	Запитання	Синтаксична роль
1. Називний	хто? що?	підмет
2. Родовий	кого? чого?	додаток
3. Давальний	кому? чому?	додаток
4. Знахідний	кого? що?	додаток
5. Орудний	ким? чим?	додаток
6. Місцевий	на (у) кого?	додаток
	на (у) чому	
7. Кличний		звертання

Увага – термін! **кличний відмінок**

Називний відмінок – прямий відмінок, він є початковою формою іменника (в однині), решта відмінків – непрямі. 7-й відмінок – кличний, який вживається при звертанні.

Зміна іменників за відмінками називається відмінюванням.

Форма кличного відмінка при звертанні

Звертання	Перше слово	Друге слово	Приклади
Два власних імені (ім'я та по-батькові)	+ !	+ !	Ганно Іванівно, Тарасе Григоровичу
Дві загальні назви	+ !	+ -	пане директоре (директор)
Загальна назва та прізвище	+ !	-!	колего Мартинчук, пані Хмара
Загальна назва та власне ім'я	+ !	+ !	друже Вікторе, пані Катерино

Умовні позначення:
(+ !) – обов'язково у формі кличного відмінка;
(+ -) – може бути у формі Кл. в., а може – у формі Н.в.;
(-!) – тільки у формі Н. в.

6. Відміни іменників.

За характером відмінкових закінчень іменники в українській мові поділяються на чотири відміни.

Іменник
Поділ на відміни

I

жін. рід
чол. рід
спільний рід
} -а, -я

земля
воєвода

II

чол. рід -о
сер. рід -о, -е, -я

-ище, -исько
Славутич
село
обличчя
вітрище
хлопчисько

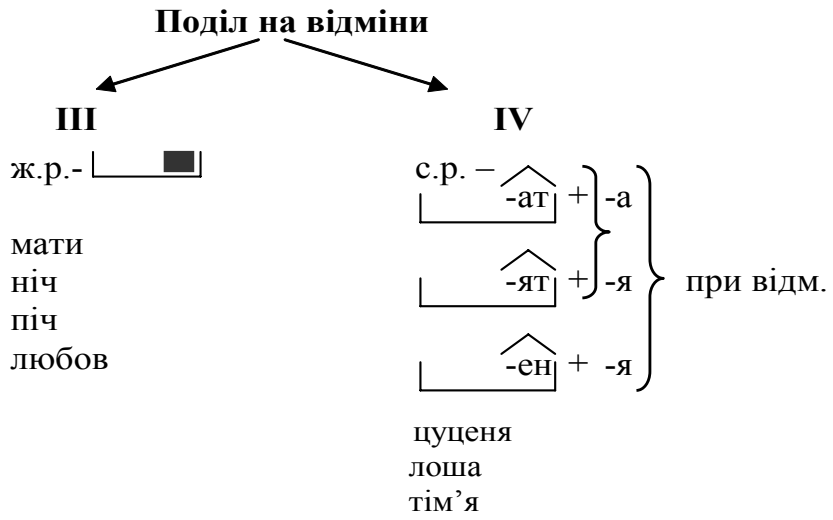

До першої відміни належать іменники жіночого, чоловічого та спільного роду з закінченням -а, -я. Наприклад: Земля, гора, суддя, Микола, Ольга, голова.

Залежно від того, на який приголосний закінчується основа слова, іменники І відміни поділяються на три групи:

- тверду – основа на твердий приголосний – роса, діброва
- м'яку – основа на м'який приголосний – земля, воля, стаття
- мішану – основа на шиплячий приголосний – каша, душа.

Відмінкові закінчення іменників І відміни

Відмінки	Однина			Множина		
	Тверда група	М'яка група	Мішана група	Тверда група	М'яка група	Мішана група
	квітка	вишня, лінія	межа	квітки	вишні, лінії	межі
Н.	-а	-я	-а	-и	-і(-ї)	-і
Р.	-и	-і(-ї)	-і	–	–	–
Д.	-і	-і(-ї)	-і	-ам	-ям	-ам
З.	-у	-ю	-у	-и	-і	-і
О.	-ою	-ею (єю)	-ею	-ами	-ями	-ами
М.	(у) -і	(на) -і (-ї)	(на) -і	(у) -ах	(на) -ях	(на) -ах
Кл.	-о	-е (-є)	-е	-и	-і	-і

І відміна

Тверда група	М’яка група	Мішана група
ж.р. – [а] : жінка, перемога; сп.р. – [а] : сирота, непосида; чол.р. – [а] : Микола, назви осіб Микита.	ж.р. – [я] : пісня, надія; сп.р. – [я] : суддя; ч.р. – *Ілля*.	жін .р. шипл. [■] + [а] каша, тиша сп.р. шипл. [■] + [а] лівша: чол.р. – вельможа.

Н.в.	перемога	непосида	пісня	суддя	тиша	вельможа
Р.в.	перемоги	непосиди	пісні	судді	тиші	вельможі
Д.в.	перемозі	непосиді	пісні	судді	тиші	вельможі
З.д.	перемогу	непосиду	пісню	суддю	тишу	вельможу
О.р.	перемогою	непосидою	піснею	суддею	тишею	вельможею
М.в.	...перемозі	…непосиді	…пісні	…судді	...тиші	...вельможі
Кл.	перемого	непосидо	пісне	судде	тише	вельможе

Тверда група			М’яка група		Мішана група	
Н.в.	перемоги	непосиди	пісні	судді	тиші	вельможі
Р.в.	перемог	непосид	пісень	суддей (суддів)	тиш	вельмож
Д.в.	перемог	непосидам	пісням	суддям	тишам	вельможам
З.в.	перемоги	непосид	пісні	судді	тиші	вельмож
О.в.	перемогами	непосидами	піснями	суддями	тишами	вельможами
М.в.	...перемогах	...непосидах	... піснях	... суддях	... тишах	... вельможах
Кл.	перемоги	непосид	пісні	судді	тиші	вельможі

Увага!

У частині іменників у родовому відмінку множини відбуваються чергування голосних у корені слова:

нога – ніг

зоря – зір

сестра – сестер

Деякі іменники можуть мати паралельні форми родового відмінка множини:

легень – легенів

Деякі ж іменники мають тільки закінчення -ей:

миша – мишей.

або тільки закінчення -ів:

суддя – суддів

II відміна

До другої відміни відносяться іменники чоловічого роду з нульовим закінченням (будинок, степ) та з закінченням **-о, -е** (Петро, кабанище), а також іменники середнього роду із закінченням **-о, -е** (вудилище, озеро) та **-я** (гілля, подвір'я), у яких суфікс **-ат-, -яг-, -єн-**.

Наприклад: **Громом, вітрами,** квітками, промінням
Вкрийте, залийте весь **край.**
Луно! Далеким **світам і створінням**
Свято землі передай!
(О. Олесь)

Іменники другої відміни також поділяються на іменники твердої групи, м'якої групи та мішаної групи.

Розподіл іменників другої відміни на групи

тверда група	м'яка група	мішана група
основою на твердий приголосний крім **ж, ч, ш**	іменники з основою на м'який приголосний + іменники середнього роду із закінченням – **е**	іменники з основою на **ж, ч, ш**

Відмінкові закінчення іменників II відміни

Відмінки	Однина			Множина		
	Тверда група	М'яка група	Мішана група	Тверда група	М'яка група	Мішана група
	двір, батько, сито	Кобзар, край, сонце, життя	школяр, дощ, плече	двори, сита	Кобзарі, краї, знання	дощі, плечі
Н.	–, -о	–, -е, -я	–,-е	-и, -а	-і(-ї), -я	-і
Р.	-а, -у	-я, -ю	-а, -у	-ів, –	ів, (-їв),–	-ів, –
Д.	-ові, -у	-еві (-єві)	-еві, у	-ам	-ям	-ам
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	-ом	-ем (єм)	-ем	-ами	-ями	-ами
М.	(на) -ові, -і,-у	(на) -еві, -єві, і, -ї, -ю	(на) -еві	(на) -ах	(на) -ях	(на) -ах
Кл.	-е, -у, -о	-ю, -е	-у, -е	як Н.: -и, -а	як Н.: -і, -ї, -я	як Н.: -і

Іменники — назви істот у 3. в. мають такі закінчення, як у Р. в. Назви неістот у 3. в. мають закінчення, як у Н. в.

У Кл. в. одн. іменники ч. р. мають закінчення **-у (-ю), -е.** Іменники ч. р. у Д. в. одн. мають подвійні закінчення.

Іменники ч. р. в Р. в. мн. можуть мати нульове закінчення та закінчення **-ів**.

Деякі іменники ч. р. в Р. в. одн. можуть мати закінчення **-а** та **-у**.

чол. рід	**Тверда група**		**Однина**
Н.в	дуб	звір	інженер
Р.в.	дуба	звіра	інженера
Д.в.	дубу	звіру	інженеру
З.в.	дуб	звіра	інженера
О.в.	дубом	звіром	інженером
М.в.	...дубі	...звірові	...інженерові
Кл.	дубе	звіре	інженере
	Множина		
Н.в	дуби	звірі	інженери
Р.в.	дубів	звірів	інженерів
Д.в.	дубам	звірам	інженерам
З.в.	дуби	звірів	інженерів
О.в.	дубами	звірами	інженерами
М.в.	...дубах	...звірах	...інженерах
Кл.	дуби	звірі	інженери

сер. рід		**Однина**		**Множина**
Н.в	місто	вікно	міста	вікна
Р.в.	міста	вікна	міст	вікон
Д.в.	місту	вікну	містам	вікнам
З.в.	місто	вікно	міста	вікна
О.в.	містом	вікном	містами	вікнами
М.в.	...місті	...вікні	...містах	...вікнах
Кл.	місто	вікно	міста	вікна

М'яка група

чол. рід		**Однина**	
Н.в	боєць	лікар	секретар
Р.в.	бійця	лікаря	секретаря
Д.в.	бійцеві(-ю)	лікареві(-ю)	секретареві(-ю)
З.в.	бійця	лікаря	секретаря
О.в.	бійцем	лікарем	секретарем
М.в.	...бійцеві (-і)	...лікареві (-і)	...секретареві(-і)
Кл.	боєць	лікаре	секретаре

сер. рід			
Н.в	життя	горе	місце
Р.в.	життя	горя	місця
Д.в.	життю	горю	місцю
З.в.	життя	горе	місце
О.в.	життям	горем	місцем
М.в.	...житті	...горі	...місці
Кл.	життя	горе	місце

Множина

чол. рід				**сер. рід**
Н.в	бійці	лікарі	секретарі	місця
Р.в.	бійців	лікарів	секретарів	місць
Д.в.	бійцям	лікарям	секретарям	місцям
З.в.	бійців	лікарів	секретарів	місця
О.в.	бійцями	лікарями	секретарями	місцями
М.в.	...бійцях	...лікарях	...секретарях	...місцях
Кл.	бійці	лікарі	секретарі	місця

Мішана група

Чол. рід	**Однина**		**Сер. рід**
Н.в	вантаж	школяр	прізвище
Р.в.	вантажа	школяра	прізвища
Д.в.	вантажу	школяру	прізвищу
З.в.	вантаж	школяра	прізвище
О.в.	вантажем	школярем	прізвищем
М.в.	...вантажем	...школярі	...прізвищі
Кл.	вантаже	школяре	прізвище

Чол. рід	**Множина**		**Сер. рід**
Н.в	вантажі	школярі	прізвища
Р.в.	вантажів	школярів	прізвищ
Д.в.	вантажам	школярам	прізвищам
З.в.	вантажі	школярів	прізвища
О.в.	вантажами	школярами	прізвищами
М.в.	...вантажах	...школярах	...прізвищах
Кл.	вантажі	школярі	прізвища

Закінчення іменників II відміни у родовому відмінку однини

Закінчення *-а (-я)* мають	**Приклади**
1. Іменники середнього роду	села, плеча
2. Іменники чоловічого роду, що означають: – назви осіб, власні імена та прізвища – назви тварин і дерев – назви предметів – назви населених пунктів – інші географічні назви з наголосом у Р. в кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності **-ов-, -єв- (єв-), -ин-(-їн-)** – назви мір довжини, ваги, часу, місяців, днів тижня, грошових знаків, числової назви – назва машин та їх деталей – терміни іншомовного походження та українські за походженням суфіксальні слова-терміни	студента Франка Андрія ведмедя дуба Воронежа, Харкова (але Кривого Рогу, Красного Лиману) Дінця, Дністра, Остра, Тетерева гектара, метра (але року, віку) листопада (але листопаду – назва процесу), десятка автомобіля дизеля атома радіуса, відмінка (але роду, аналізу, синтаксису)
Закінчення *-у (-ю)* мають	
Іменники чоловічого роду на приголосний, коли вони означають: – речовини, матеріали – збірні поняття, назви кущових і трав'янистих рослин, сортів плодових дерев – назви установ, закладів, організацій – переважна кількість слів із значенням місця, простору – явища природи – явища почуттів – назви процесів, станів, ознак, властивостей, явищ суспільного життя – терміни іншомовного походження,	азоту, квасу (але хліба), пороху ансамблю, гурту, бузку (але вівса), ранету інституту, клубу байраку, краю (але горба, хутора, зменшені форми **-к:** ліска) вогню, граду болю, гніву ідеалу, крику (але ривка, стрибка, стусана) аналізу, синтезу, памфлету

що означають фізичні або хімічні процеси, частину площі – назви ігор і танців – назви складних безсуфіксних слів (крім назв істот) – переважна більшість префіксальних іменників – назви річок, озер, гір	 баскетболу, вальсу (але гопака, козака) водогону, суходолу (але пароплава, електровоза) вибою, прибутку Нілу, Єгипту

III відміна

До третьої відміни відносяться іменники жіночого роду з нульовим закінченням, а також іменник **мати.**

Наприклад: Спети-брати і мати.

У деяких іменниках третьої відміни відбуваються чергування голосних у корені.

Наприклад: піч – печі

У іменнику мати з'являється суфікс **-ер.**

В орудному відмінку однини приголосні основи можуть подвоюватися: ніч - ніччю, сіль - сіллю

Іменники третьої відміни майже не вживаються у формі кличного відмінка.

Відмінкові закінчення іменників III відміни

Відмінки	Однина		Множина	
	вість, суміш	мати	вісті, суміші	метер-і
Н.	–	-и	-і	-і
Р.	-і	матер-і	-ей	матер-ів
Д.	-і	матері-і	-ям, ам	матер-ям
З.	–	матір-	-і	матер-ів
О.	-ю	матір'-ю	-ями, -ами	матер-ями
М.	(на) -і	на матер-і	(у) -ях, ах	(на) матер-ях
Кл.	-е	мати (рідко), мамо	-і	матер-і

Відмінювання іменників III відміни

однина

Н.в	любов	ніч	мати
Р.в.	любові	ночі	матері
Д.в.	любові	ночі	матері
З.в.	любов	ніч	матір
О.в.	любов'ю	ніччю	матір'ю
М.в.	...любові	...ночі	...матері
Кл.	любове	ноче	мати

множина

Н.в	подорожі	ночі	матері
Р.в.	подорожей	ночей	матерів
Д.в.	подорожам	ночам	матерям
З.в.	подорожі	ночі	матерів
О.в.	подорожами	ночами	матерями
М.в.	...подорожах	...ночах	...матерях
Кл.	подорожі	ночі	матері

IV Відміна

До четвертої відміни належать іменники середнього роду з закінченням **-а (-я)**, у яких при відмінюванні з'являються суфікси **-ат-,-ят, -ен-**.

Наприклад: теля, лоша, плем'я, ім'я.

Суфікси -ат-, -ят, -ен- з'являються у всіх відмінках, крім називного, знахідного, орудного та кличного відмінків однини.

Відмінкові закінчення іменників IV відміни

Відмінки	Однина		Множина	
	курча	ім'я	курчата	імена
Н.	-а	-я	-ат -а	-ен -а
Р.	-ат -и	-ен -і, -я	-ат —	-ен —
Д.	-ат -і	-ен -і	-ат -ам	-ен -ам
З.	-а	-я	-ат —, -ат -а	-ен -ами
О.	-ам	-ен -ем, -ям	-ат -ами	-ен -ами
М.	(на) -ат -і	(на) -ен -і	(на) -ат -ах	(на) -ен -ах
Кл.	-а	-я	-ат -а	-ен -а

Відмінювання іменників IV відміни

однина

Н.в	цуценя	лоша	тім'я
Р.в.	цуценяти	лошати	тімені
Д.в.	цуценяті	лошаті	тімені
З.в.	цуценя	лоша	тім'я
О.в.	цуценям	лошам	тім'ям
М.в.	...цуценяті	...лошаті	...тімені
Кл.	цуценя	лоша	тім'я

множина

Н.в	цуценята	лошата	тім'я
Р.в.	цуценят	лошат	тімен
Д.в.	цуценятам	лошатам	тіменам
З.в.	цуценят	лошат	тім'я
О.в.	цуценятами	лошатами	тіменами
М.в.	...цуценятах	...лошатах	...тіменах
Кл.	цуценята	лошата	тім'я

Увага!
Іменники III та IV відміни на групи не поділяються

Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини

Відмінки	Закінчення
Називний	***-й, -і(-ї), -в, -я***
Родовий	***-ей. -їв.***
Давальний	***-ом. -ям***
Знахідний	як Називний
Орудний	***-оми, -ями, -ми***
Місцевий	***-ех, -ях***
Кличний	як Називний

Деякі іменники мають паралельні форми орудного відмінка. Наприклад: *двері – дверми, дверима, гроші – грішми, грошима.*

Окремі іменники мають паралельні форми місцевого відмінка. Наприклад: *на воротах – на воротях; у штанах – у штанях.*

Н.в.	діти	радощі	дрова
Р.в.	дітей	радощів	дров
Д.в.	дітям	радощам	дровам
З.в.	дітей	радощі	дрова
О.в.	дітьми	радощами	дровами
М.в.	...дітях	...радощах	...дровах

Не відмінюються	іншомовні слова з кінцевим голосним *Поччинні, Делакруа, меню, кіно*, **але пальто**, **пальта, пальтом, пальта...** жіночі прізвища на голосний та **-о,** (але чоловічі відмінюються): *Зоєю Гайдай, Олі Собко;* російські прізвища на **-ово-, -аго, -их**: *Черних;* деякі абревіатури: *до НТР (але до вузу, ЛАЗом);* та складноскорочені слова типу *завскладу, замдекана*

Алгоритм для визначення роду іменників іншомовного походження

1. Чи є іменник власною назвою

ТАК

2. Чи власний іменник є назвою істоти

ТАК — Рід іменника визначаємо за статтю людей

НІ — Рід іменника з'ясовуємо за загальною назвою

НІ

Чи загальний іменник є назвою істоти

ТАК — Іменник чол. роду

НІ — Іменник сер. роду

7. Способи творення іменників

1. Префіксальний	нещастя – щастя, присмак – смак
2. Суфіксальний	тракторист – трактор
3. Префіксально-суфіксальний	подорожника – дорога
4. Безсуфіксний	лет – летіти
5. Складання слів і основ	плащ-палатка – плащ, палатка лісопарк – ліс і парк ООН – Організація Об'єднаних Націй
6. Перехід прикметників у іменники	(люблю) солодке – варення

8. Написання НЕ з іменниками

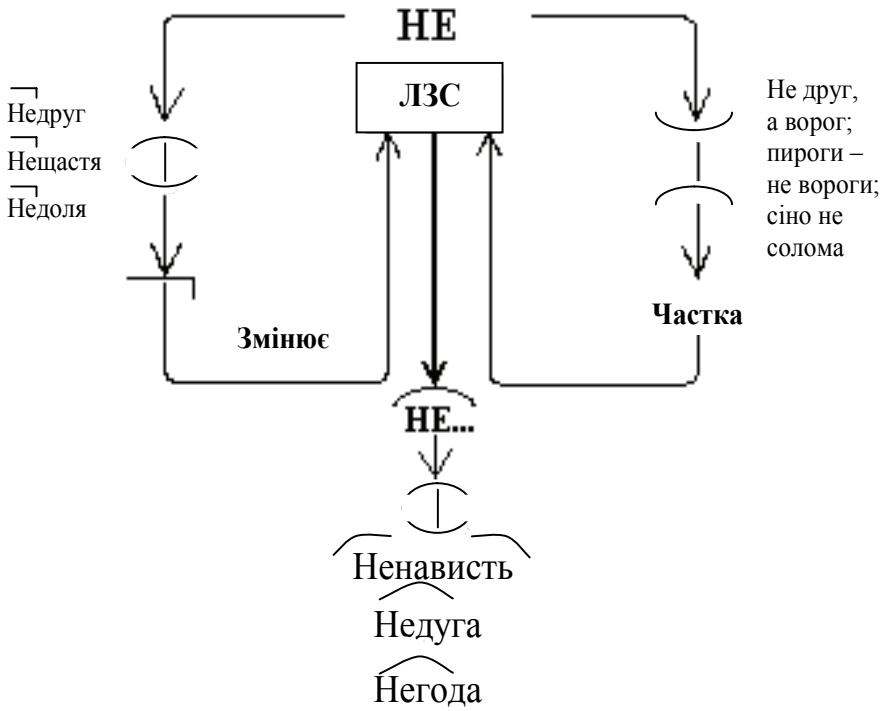

Примітка: ЛЗС – лексичне значення слова; (–) – слово з **не** пишемо разом.)–(– слово з не пишемо окремо.

9. Правопис складних іменників

Разом пишуться	Приклади
1. Складні іменники, утворені шляхом поєднання за допомогою сполучного звука двох, або кількох основ: – одна з яких дієслівного походження – прикметник + іменник; – іменник + іменник; – дієслово у наказовій формі + іменник; – кількісний числівник у формі Р.в. (для числівника сто – Н.в.) + іменник; – із трьох і більше основ	білоручка, чорнозем лісостеп, трудодень (але людино-день) горицвіт, Перебийніс двадцятитонка, сторіччя (але 750-річчя) автомотогурток, світловодолікування
2. Складні іменники з першою частиною **пів-, напів-, полу-**	піваркуша, півострова, пів'яблука, напвісон, полумисок (але пів-Києва, пів-Європи)
Через дефіс пишуться	
1. Складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука: – іменники, що означають протилежні за змістом поняття; – іменники, що означають спеціальність, професію; – іменники на позначення казкових персонажів; – іменники, в яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом; – іменники, що означають державні посади, військові, наукові знання – іменники, що означають одиниці виміру	купівля-продаж розтяг-стиск магнітолог-астроном, лікар-гінеколог Зайчик-Побігайчик, Лисичка-Сестричка буй-тур, свят-вечір, стоп-кран, козир-дівка, дизель-мотор, жар-птиця генерал-лейтенант, прем'єр-міністр кіловат-година, тонно-кілометр
2. Складні іменники з першою складовою частиною **віце-, екс-, максі-, міді-, міні-, обер-**	віце-президент, екс-чемпіон, лейб-медик, максі-спідниця,
3. Іншомовні назви проміжних сторін світу	норд-вест, норд-ост
4. Субстантиновані словосполучення, що означають переважно назви рослин	брат-і-сестра, люби-мене, чар-зілля, розрив-трава
5. Скорочені іменники, в яких наводиться початок і кінець слова	б-ка (бібліотека), в-во (видавництво)
6. Перша частина складного слова, коли далі йде слово з такою ж другою частиною	радіо- й телеапаратура, тепло- й гідроелектростанція

10. Букви Е, И, І в суфіксах іменників

Суфікси	Значення	Приклади
-инн- -енн- -єнн- -інн- -ичк- -ичок- -ечок- -ечк- -єчк- -єчок- -ив-	• іменники на позначення сукупності однакових предметів • іменники на позначення узагальнених і абстрактних понять, якщо наголос падає на корінь • іменники для позначення абстрактних понять, якщо наголос падає на суфікс • іменники у твірній основі яких є суфікси **-ик, -иц,** в інших іменниках • іменники, які означають матеріал, продукт праці	квасолиння бурячиння напруження озброєння говоріння горіння вуличка (вулиця) ложечка краєчок печиво, меливо. Але марево, зарево

Правила переносу слів

Орфографічні правила переносу	Приклади
Частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами. При цьому:	зо-шит
1. Не можна розривати сполучення літер **дз, дж,** які позначають один звук. Якщо **дз, дж** не становлять одного звука (це буває, коли **д** належить до префікса, а **з** або **ж** – до кореня), то їх слід розривати	гу-дзик хо-джу над-звичайно під-живляти
2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери	бур'-ян низь-ко
3. Одна літера не залишається в рядку і не переноситься в наступний	ака-де-мія, оса
4. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка частину другої основи, якщо вона не становить складу	далеко-східний багато-ступінчатий восьми-гранний
5. Не можна розривати ініціальні абревіатури. В інших випадках можна довільно переносити слово за складами	АЕС, ЛАЗ-156, МАГАТЕ се-стра, і сест-ра, убо-зтво, убоз-тво, й убозт-во
Технічні правила переносу	
Не можна:	
1. Переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або умовні скорочення, що до них відносяться	Т.Г. Шев-чен-ко, акад. Гон-ча-рен-ко
2. Відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать	1917р., 150га, 20см^3
3. Відривати і переносити граматичні з'єднання з цифрами через дефіс	2-1, 4-го, 10-му
4. Розривати умовні (графічні) скорочення	ін., т-во, і т.д., та ін., т-во тощо.
5. Переносити на наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки	

11. Написання чоловічих та жіночих імен по-батькові

Син	Батько	Дочка
- ович	- Петро -	- івн(а)
- ович	- Іван -	- івн(а)
- йович	- Андрій -	- ївн(а)
- иович	- Микола (й) -	- ївн(а)
-ич	-Кузьма -	- івн(а)
-ич	-Яків-	- івн(а)
-левич		- лівн(а)
- іч	-Ілля-	- івн(а)

Увага! У Р. в. Іванівни, Андріївни, Іллівни...

Чоловічі та жіночі імена по батькові відмінюються як іменники відповідної відміни.

1. Імена з закінченням на **-а(-я)** відмінюються як іменники І відміни.

Н. в. Марія Олександрівна
Р. в. Марі-ї Олександрівн-и
Д. в. Марі-ї Олександрівн-і
З. в. Марі-ю Олександрівн-у
О. в. Марі-єю Олександрівн-ою
М. в.(на) Марі-ї Олександрівн-і
Кл. ф. Марі-є Олександрівн-о

2. Чоловічі імена з нульовим закінченням та закінченням -о відмінюються як іменники ІІ відміни.

Н. в. Іван Петрович	Кирило Васильович
Р.в. Іван-а Петрович-а	Кирил-а Васильович-а
Д.в. Іван-ові Петрович-у	Кирил-ові Васильович-у
З.в. Іван-а Петрович-а	Кирил-а Васильович-а
О. в. Іван-ом Петрович-ем	Кирилом Васильович-ем
М. в. (на) Іван-ові Петровіч-у (на)	Кирил-ові Васильович-у
Кл.ф. Іван-е Петрович-у	Кирил-е Васильович-у

3. Жіночі імена з нульовим закінченням відмінюються як іменники ІІІ відміни.

Н.в	Любов Анатоліївна
Р. в.	Любов-і Анатоліївн-и
Д.в.	Любов-і Анатоліївн-і
З.в.	Любов Анатоліївн-у
О. в.	Любов'ю Анатоліївною
М. в.	Любов-і Анатоліївн-і
Кл.ф.	Любов-е Анатоліївн-о

Увага!

Якщо імена по-батькові утворені від імен, що закінчуються на **-й** *(Сергій, Віталій, Юрій),* то в чоловічих іменах та по-батькові зберігається **-й**: *Сергійович, Юрійович, Віталійович,* а в жіночих виступає суфікс **-івн:** *Анатоліївна, Юріївна, Олексіївна, Геннадіївна.*

Якщо жіночі імена вживаються з невідмінюваними прізвищами, відмінюються тільки імена: *Ірина Білик – Ірини Білик, Тетяна Кучеренко – Тетяни Кучеренко.*

Передача на письмі засобами української графіки російських прізвищ прикметникової форми

Російська мова			Українська мова		
Прізвища в російському написанні	Звукове закінчення букви	Буква	Буква	Звукове закінчення букви	Прізвища в російському написанні
Б**е**стужев, Ч**е**хов, Л**е**рмонтов, **Е**ршов, Алексе**е**в, Васил**ь**ев, Б**е**лов, Л**е**сков, Пот**е**хин	[э] [йэ] [э]	**е**	**е** **є**	[е] [йе] [е]	Б**е**стужев, Ч**е**хов, Л**е**рмонтов, **Є**ршов, Алекс**єє**в, Васил**ь**єв, Б**є**лов, Л**є**сков, Пот**є**хін
Огар**ё**в, Шишмар**ё**в, Буг**а**ев, Солов**ь**ев, **Е**лкин, Пуг**а**чёв, Ков**а**лев, Щип**а**чёв, Сем**ё**нов, Ф**ё**доров	[о] [йо] [о] [о]	**ё**	**ьо** **йо** **о** **е**	[о] [йо] [о] [е]	Огар**ь**ов, Шишмар**ь**ов, Буг**а**йов, Солов**й**ов, **Й**олкін, Пуг**а**чов, Ков**ш**ов, Щип**а**чов, Сем**е**нов, Ф**е**доров
Иванов, Н**и**колаев, Ф**и**липпов, Во**и**нов, Захар**ь**ин, Ч**и**жиков, Пущ**и**н, Ж**и**лин	[и] [йи] [и]	**и**	**і** **ї** **и**	[і] [йі] [и]	**І**ванов, Н**і**колаєв, Ф**і**ліпов, Во**ї**нов, Захар**ї**н, Ч**и**жиков, Пущ**и**н, Ж**и**лін
Интересн**ый** Горьк**ий** Крайн**ий** Полев**ой** Бел**ая** Крайн**яя** Донск**ой** Городецк**ий**		–ый –ий –ой –ая –яя –ск –цк	–ий –-ий –ій –ой –а –я –ськ –цьк		Інтересн**ий** Горьк**ий** Крайн**ій** Полев**ой** Бєл**а** Крайн**я** Дон**ськ**ий Городе**цьк**ий

Конспект 15
Прикметник

1. Прикметник як частина мови.

Загальне значення:

Прикметник – це частина мови, що виражає ознаку предмета безпосередньо або по відношенню до інших предметів і відповідає на питання: який? яке? чий? чия? чиє?

Наприклад: Щире слово, добре діло душу й серце обігріло.
(народна творчість)

Морфологічні ознаки:

1. Розряди якісні, відносні, присвійні.
2. Ступінь порівняння – у якісних.
3. Коротка і повна форма – якісних і присвійних.
4. Рід – в однині.
5. Число, відмінок – у прикметниках повної форми.

Синтаксична роль: Означення, присудок.

Розряди прикметників

Прикметники

Якісні	Відносні	Присвійні
(ознака у більшій чи меншій мірі)	(ознака предмета за відношенням до інших предметів)	(приналежність чого-небудь особі або тварині: чий? (-я-, -є-))
мають ступені порівняння (довгий – довший – найдовший), але лисий, голий, сліпий тощо	**не мають ступенів порівняння**	
якісний прикм. + прислівн. = СП (дуже красивий) надзвичайно древній, надто білий	**відносні прикм. + прислів. = СП** (залізний, осінній, сільський)	(вчителева книга, заячий хвіст)

Ступенювання якісних прикметників

Вищий ступінь	Найвищого ступінь
1) -ІШ , -Ш + якісний прикм.: веселіший, довший;	1) най- + вищий ступінь: найвродливіший, наймолодший;
2) більш / (менш) + якісний прикм.: більш щасливий, менш смачний.	2) найбільш / (найменш) + якісний прикм.: найбільш високий, найменш зручний.

У вищому й найвищому ступенях прикметники в українській мові мають дві форми – **просту** (досконалий – досконаліший – найдосконаліший) і **складену** (досконалий – більш досконалий – найбільш досконалий).

Проста форма вмищого і найвищого ступенів нейтральна, тобто вживається в усіх стилях мовлення: глибока (глибша, найглибша) криниця; глибокі (глибші, найглибші) знання; приваблива (привабливіша, найпривабливіша) дівчина; привабливіша, найпривабливіша) перспектива.

Повні та короткі прикметники

Форма / Рід	Повна		Коротка
	нестягненна	стягнена	
Чоловічий	зелений	–	зелен
	дрібний	–	дрібен
Жіночий	зеленая	зелена	–
	дрібная	дрібна	–
Середній	зеленеє	зелене	–
	дрібнеє	дрібне	–

У сучасній українській літературній мові короткі форми збереглися лише від нечисленної групи прикметників та займенників чоловічого роду в однині:

дрібен, ладен, годен, зелен, кожен та ін. Звичайними є повні прикметники, займенники, порядкові числівники: **зелений – зелене – зелені; кожний – кожна – кожне – кожні; перший – перша – перше –перші.** Називний та знахідний відмінки жіночого й середнього роду цих розрядів слів та називний і знахідний відмінки множини всіх родів мають стягнену форму, яка є нормою сучасної української літературної мови. Короткі прикметники й займенники та нестягнені форми повних характерні для народної творчості.

Ой і зійди, зійди,
Ти зіронько та вечерияя!
Ой вийди, вийди,
Дівчинонька моя вірная!
Перші літа проминули,
Я їх не лічила,
Бо кожна годинонька
Була мені мила,
(народна творчість).

Відмінкові закінчення прикметників

Відмінки	Однина				Множина	
	Тверда група		М'яка група		Тверда група	М'яка група
	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід		
Н.в.	-ий, -о	-а	-ій (їй), (-є)	-я	-і	-і(-ї)
Р.в.	?	-ої	(ь) -ого	(ь) -ої	-их	-іх (їх)
Д.в.	-ому	-ій	(ь) -ому	-ій	-им	-ім (-їм)
З.в.	як Н. або Р.	-у	як Н. або Р.	-ю	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.в.	-им	-ою	-ім, їм	(ь) -ою	-ими	-іми (їми)
М.в.	-ому, -їм	-ій	(ь) -ому -ім (їм)	-ій	-их	-іх (їх)

Зразки відмінювання прикметників

Тверда група

Однина

	Чол. рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.в.	пісенний	пісенне	пісенна
Р.в.	пісенного	пісенного	пісенної
Д.в.	пісенному	пісенному	пісенній
З.в.	Н.в. або Р.в.	пісенне	пісенну
О.в.	пісенним	пісенним	пісенною
М.в.	...пісенному(-ім)	...пісенному(-ім)	...пісенній
Н.в.	дідів	дідове	дідова
Р.в.	дідового	дідового	дідової
Д.в.	дідовому	дідовому	дідовій
З.в.	Н.в. або Р.в.	дідове	дідову
О.в.	дідовим	дідовим	дідовою
М.в.	...дідовому(-ім)	...дідовому(-ім)	...дідовій

М'яка група

Однина

	Чол. рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.в.	осінній	осіннє	осіння
Р.в.	осіннього	осіннього	осінньої
Д.в.	осінньому	осінньому	осінній
З.в. =	Н.в. або Р.в.	осіннє	осінню
О.в.	осіннім	осіннім	осінньою
М.в.	...осінньою(-ім)	...осінньою(-ім)	...осінній

Н.в.	безкраїй	безкрає	безкрая
Р.в.	безкрайого	безкрайого	безкрайої
Д.в.	безкрайому	безкрайому	безкраїй
З.в. =	Н.в. або Р.в.	безкрає	безкраю
О.в.	безкраїм	безкраїм	безкрайою
М.в.	...безкрайому(-їм)	...безкрайому(-їм)	...безкраїй

Множина

	Тверда група		М'яка група	
Н.в.	пісенні	дідові	осінні	безкраї
Р.в.	пісенних	дідових	осінніх	безкраїх
Д.в.	пісенним	дідовим	осіннім	безкраїм
З.в. =	Н.в. або Р.в.			
О.в.	пісенними	дідовими	осінніми	безкраїми
М.в.	...пісенних	...дідових	...осінніх	...безкраїх

Увага!

Однина

	Чол. рід	Середній рід	Жіночий рід
Н.в.	білолиций	білолице	білолиця
Р.в.	білолицього	білолицього	білолицьої
Д.в.	білолицьому	білолицьому	білолицій
З.в. =	Н.в. або Р.в.	білолице	білолицю
О.в.	білолицим	білолицим	білолицьою
М.в.	...білолицьому(-ім)	...обілолицьому(-ім)	...білолицій

	Множина
Н.в.	білолиці
Р.в.	білолицих
Д.в.	білолицим
З.в. =	Н.в. або Р.в.
О.в.	білолицими
М.в.	...білолицих

Способи творення прикметників

Назва способу словотворення	**Приклади**
Суфіксальний	літній – літо синюватий – синій
Префіксальний	прегарний – гарний завеликий – великий
Префіксально-суфіксальний	придорожній – дорога надвечірній – вечір
Складання	полезахисний – поле захищати мовно-літературний – мовний і літературний
Перехід дієприкметників у прикметники	невмирущий, пропащий, плакучий, колючий, спілі (вишні), поживні (речовини), варена (страва) і варена (в юшці риба)

Написання НЕ з прикметниками

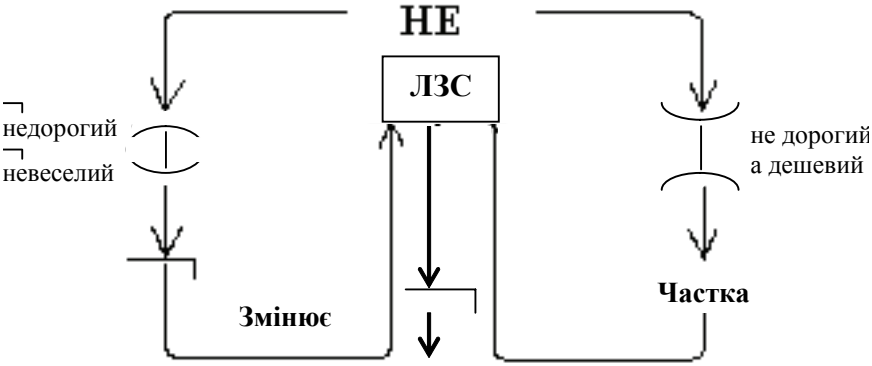

Слово без НЕ не вживається

Примітка: ЛЗС – лексичне значення слова

Конспект 16

1. Числівник

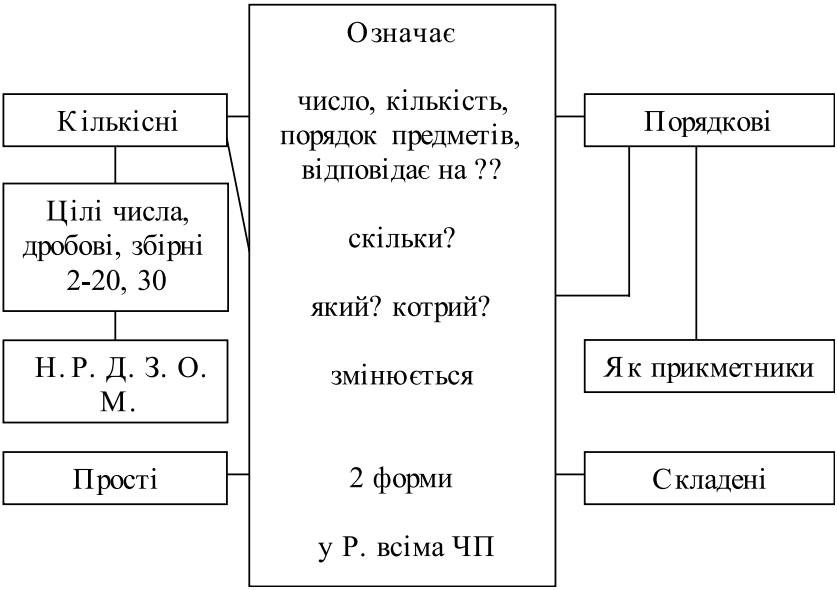

Числівники виступають як стилістично нейтральні слова, хоч найчастіше використовуються в науковому, діловому й публіцистичному стилях. Числівник один (одна, одно, одні) виступає як багатозначне слово в розмовному і художньому стилях.

2. Система відмінювання числівників
Відмінювання кількісних числівників

1. Числівник один

	Однина		Множина
	чол. та середн. рід	жін. рід	
Н.в.	один одне	одна	одні
Р.в.	одного	одної (однієї)	одних
Д.в.	одному		
З.в. =	Н.в. або Р.в.	одну	=Н.в. або Р.в.
О.в.	одним	одною (однією)	одними
М.в.	...одному(-ім)	...одній	...одних

2. Числівники від <u>двох до дев'яти</u>

Н.в.	два	дві	три	шість
Р.в.	двох		трьох	шести (шістьох)
Д.в.	двом		трьом	шести (шістьом)
З.в. =	Н.в. або Р.в.		=Н.в. або Р.в.	шість або шістьох
О.в.	двома		трьома	шістьма (шістьома)
М.в.	...двох		...трьох	...шести (шістьох)

Н.в.	сім	вісім
Р.в.	семи (сімох)	восьми (вісьмох)
Д.в.	семи (сімом)	восьми (вісьмом)
З.в. =	Н.в. , сімох	вісім або вісьмох
О.в.	сьома (сімома)	вісьма (вісьмома)
М.в.	...семи (сімох)	...вісьми (вісьмох)

3. Числівники від <u>дев'яти до двадцяти</u> на позначення десятків

Н.в. п'ятнадцять
Р.в. п'ятнадцяти (-ьох)
Д.в. п'ятнадцяти (-ьом)
З.в. п'ятнадцять (п'ятнадцятьох)
О.в. п'ятнадцятьма (-ьома)
М.в. ...п'ятнадцяти (-ьох)

4. Числівники від <u>п'ятдесяти до вісімдесяти</u>

Н.в. сімдесят
Р.в. сімдесяти (-ьох)
Д.в. сімдесяти (-ьом)
З.в. сімдесят,сімдесятьох
О.в. сімдесятьма (-ьома)
М.в. ...сімдесяти (-ьох)
Увага: відмінюється тільки друга частина

5. Складні числівники на позначення сотень

Н.в. триста
Р.в. трьохсот
Д.в. трьохстам
З.в. триста
О.в. трьомастами
М.в. ...трьохстах
Увага: відмінюються обидві частини

6. Складні числівники

Н.в.	п'ятьсот	вісімдесят	чотири
Р.в.	п'ятисот	вісімдесяти	чотирьох
Д.в.	п'ятистам	вісімдесяти	чотирьом
З.в.	п'ятьсот	вісімдесят	чотири
О.в.	п'ятьомастами	вісімдесятьма	чотирма
	п'ятьмастами	вісімдесятьома	
М.в.	...п'ятистах	вісімдесяти	чотирьох

Увага: відмінюються всі складові частини.

7. Числівники сорок, дев'яносто, сто.

Н.в.	сорок	сто
Р.в.	сорока	ста
Д.в.	сорока	ста
З.в.	сорок	сто
О.в.	сорока	ста
М.в.	...сорока	...ста

8. Збірні числівники двоє, обоє, троє у непрямих відмінках мають форми два, оба, три.

9. Збірний числівник обидва, (обидві)

	чол. рід	жін. рід
Н.в.	обидва	обидві
Р.в.	обох	
Д.в.	обом	
З.в.	обох	
О.в.	обома	
М.в.	...обох	

10. Збірні числівники відмінюються як кількісні

11. Числові назви тисяча, мільйон, мільярд

Н.в.	тисяча	тисячі
Р.в.	тисячі	тисяч
Д.в.	тисячі	тисячам
З.в.	тисячу	тисячі
О.в.	тисячею	тисячами
М.в.	...сорока	...тисячах

Увага: відмінюються як іменники відповідних груп.

12. Неозначене – кількісні числівники типу кільканадцять, кілька-десять відмінюються як п'ять

Н.в. кільканадцять
Р.в. кільканадцяти (кільканадцятьох)
Д.в. кільканадцяти (кільканадцятьом)
З.в. = Н.в. або Р.в.
О.в. кільканадцятьма (кільканадцятьома)
М.в. ...кільканадцяти (кільканадцятьох)

Відмінювання дробових числівників

Увага: Дробові числівники читаються так:
1/5 – одна п'ята;
4/3 – чотири третіх;
9/10 – дев'ять десятих;
2/5 – дві п'яті (на відміну від рос. мови – две пятых);
3/7 – три сьомі

Система відмінювання

як звичайні числівники	як іменники	не відмінюються
трьом п' ятим	половина третина чверть	півтора (карбованця) півтори (гривні) півтораста

Буква Ь у числівниках

5 6 9-20 30 Н.В. кінець слова (п' ять)	3-6 9-20 30 50-80 перед закінченням у непрямих відмінках (трьох) алечотирма

Відмінювання порядкових числівників

За системою відмінювання прикметників

тверда група	м'яка група
-ий	-їй
дев'ятнадцятий	третій

Увага: складні порядкові числівники відміюється тільки друга частина.

Н.в. дев'ятсот двадцять четвертий
Р.в. дев'ятсот двадцять четвертого
Д.в. дев'ятсот двадцять четвертому
З.в. дев'ятсот двадцять четвертий (четвертого)
О.в. дев'ятсот двадцять четвертим
М.в. ...дев'ятсот двадцять четвертому (-ім)

Конспект 17
Займенник

1. Займенник як частина мови

1. Що означає (загальне значення)	вказує на предмет, явище, ознаку, кількість
2. На які запитання відповідає	хто?, що?, який?, чий?, скільки
3. Постійні граматичні ознаки	розряд за значенням; рід, особа (в особливих)
4. Непостійні граматичні ознаки	відмінок, число (якщо є), рід (якщо є)
5. Синтаксична роль	підмет, значення, додаток та інші члени речення

2. РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Назва розряду	Значення або роль у мовленні	Граматичні особливості	Приклади
особові	вказують на особу, предмет, явище, поняття; у реченні вживаються замість іменників	служать граматичним вираженням 1-ї, 2-ї, 3-ї особи; змінюються за відмінками; мають форми однини і множини; рід властивий лише займенниками 3-ї особи	я, ти, він, вона, воно, ми, вони
зворотний	вказує про ту особу, про яку йде мова	не має ні роду, ні числа; змінюється за відмінниками; у реченні буває додатком, інколи обставиною	себе
питальні	містять у собі питання про особу, предмет, ознаку, приналежність	хто і що, не мають роду і числа, змінюються за відмінками; займенники який? чий? котрий? змінюються за родами, числами і відмінками; займенник скільки – за відмінками	хто? що? який? чий? котрий? скільки?
відносні	служать для зв'язку простих речень у складному	мають ті ж граматичні особливості, що й питальні займенники	хто, що, який, чий, котрий, скільки
неозначені	вказують на невизначені предмети, ознаки, кількість	утворені від питальних займенників додаванням часток; мають такі ж граматичні особливості, що й питальні	хтось, хто-небудь, дехто, дещо, що-небудь, деякий, абиякий, будь-що, будь-хто, який-небудь, та ін
заперечні	служать для заперечення наявності предмета, ознаки, кількості	утворені від питальних займенників, мають такі ж граматичні особливості	ніхто, ніщо, ніякий, нічий
присвійні	вказують , якій особі належить предмет	змінюються за родинами, числами, відмінками	мій, твій, свій, наш, ваш, їхній, (його, її)
вказівні	виділяють серед інших предметів, ознаку, кількість	займенник стільки змінюється за відтінками, а решта займенників – за родами, числами, відмінками	той, цей, такий, стільки
означальні	виражають узагальнено-якісне означення	змінюється за родами, числами і відмінками	весь, всякий, кожний, самий, сам, жодний, інший

3. Відмінювання особових займенників

	однина		множина	
Н.в.	я	ти	ми	ви
Р.в.	мене	тебе	нас	вас
Д.в.	мені	тобі	нам	вам
З.в.	мене	тебе	нас	вас
О.в.	мною	тобою	нами	вами
М.в.	...мені	...тобі	...нас	...вас

	чол. та серелн. рід		жін. рід.		
Н.в.	він	воно	вона	вони	
Р.в.	його (нього)		її (неї)		їх (них)
Д.в.	йому		їй	їм (ним)	
З.в.	його (нього)		її (неї)		їх
О.в.	ним		нею	ними	
М.в.	...ньому (нім)		...ній	...них	

Увага: форми займенника **він** після прийменників уживаються з приставним **н**: до нього, за неї.

Зворотний займенник

Н.в. –
Р.в. себе
Д.в. собі
З.в. себе
О.в. собою
М.в. ...собі

Присвійні займенники

	Однина			Множина
	чол. та серелн. рід		жін. рід.	
Н.в.	твій	твоє	твоя	твої
Р.в.	твого		твоєї	твоїх
Д.в.	твоєму		твоїй	твоїм
З.в.	=Н.в. або Р.в.		твою	твоїх
О.в.	твоїм		твоєю	твоїми
М.в.	...твоєму (твоїм)		...твоїй	...твоїх

Увага: Займенники наш, ваш відмінюються як прикметники твердої групи.

	Однина		**Множина**
	чол. та серелн. рід	**жін. рід.**	
Н.в.	наш ваше	ваша	ваші
Р.в.	вашого	вашої	ваших
Д.в.	вашому	вашій	вашим
З.в.	=Н.в. або Р.в.	вашу	=Н.в. або Р.в
О.в.	вашим	вашою	вашими
М.в.	...вашому	...вашїй	...ваших

Займенник <u>їхній</u> відмінюється як прикметник м'якої групи.

	Однина		**Множина**
	чол. та серелн. рід	**жін. рід.**	
Н.в.	їхній їхнє	їхня	їхні
Р.в.	їхнього	їхньої	їхніх
Д.в.	їхньому	їхній	їхнім
З.в.	=Н.в. або Р.в.	їхню	їхніх
О.в.	їхнім	їхньою	їхніми
М.в.	...їхньому	...їхнїй	...їхніх

Питальні займенники

Н.в.	хто	що
Р.в.	кого	чого
Д.в.	кому	чому
З.в.	кого	що
О.в.	ким	чим
М.в.	...кому (кім)	...чому (чім)

	Однина		**Множина**
	чол. та серелн. рід	**жін. рід.**	
Н.в.	чий чиє	чия	чиї
Р.в.	чийого	чиєї	чиїх
Д.в.	чийому (чиєму)	чиїй	чиїм
З.в.	=Н.в. або Р.в.	чию	=Н.в. або Р.в.
О.в.	чиїм	чиєю	чиїми
М.в.	...чийому	...чиїй	...чиїх

	Однина		Множина
	чол. та серелн. рід	**жін. рід.**	
Н.в.	який яке	яка	які
Р.в.	якого	якої	яких
Д.в.	якому	якій	яким
З.в.	=Н.в. або Р.в.	яку	яких (які)
О.в.	яким	якою	якими
М.в.	...якому	...якій	...яких

Вказівні займенники

	Однина		Множина
	чол. та серелн. рід	**жін. рід.**	
Н.в.	той те	та	ті
Р.в.	того	тієї (тої)	тих
Д.в.	тому	тій	тим
З.в.	=Н.в. або Р.в.	ту	тих
О.в.	тим	тією	тими
М.в.	...тому (тім)	...тій	...тих
Н.в.	цей це	ця	ці
Р.в.	цього	цеї	цих
Д.в.	цьому	цій	цим
З.в.	=Н.в. або Р.в.	ту	тих
О.в.	цим	цією	цими
М.в.	...цьому	...цій	...цих

Означальні займенники

	Однина		Множина
	чол. та серелн. рід	**жін. рід.**	
Н.в.	весь (увесь, ввесь) все (усе)	вся (уся)	всі (усі)
Р.в.	всього	всієї	всіх
Д.в.	всьому	всій	всім
З.в.	=Н.в. або Р.в.	всю	всіх
О.в.	всім	всією	всіма
М.в.	...всьому (всім)	...всій	...всіх

	Однина		**Множина**
	чол. та серелн. рід	**жін. рід.**	
Н.в.	кожен кожне	кожна	кожні
Р.в.	кожного	кожної	кожних
Д.в.	кожному	кожній	кожним
З.в.	=Н.в. або Р.в.	кожну	кожних
О.в.	кожним	кожною	кожними
М.в.	...кожному	...кожній	...кожних

Складні неозначені й заперечні займенники

Н.в.	деякий	ніхто
Р.в.	деякого	нікого
Д.в.	деякому	нікому
З.в.	деякого, деякий	нікого
О.в.	деяким	ніким
М.в.	...деякому (деякім)	...нікому

Увага: Відмінюються лише в останній частині.
Числові займенники типу декілька, кілька, скільки і под. відмінюються як числівник два.

5. Культура мовлення

а) у непрямих відмінках особові займенники мають іншу основу, ніж у називному відмінку;

б) після прийменників у непрямих відмінках займенників 3-ї особи з'являється н (у **н**ього, до **н**еї);

в) змінюється наголос у займенниках, якщо вони вживаються з прийменниками (**мене – до мене,його – у нього**);

г) перед займенником **мною** прийменники **з, під, над, перед** для милозвучності вживаються з буквою **і** (над**і** мною, з**і** мною, перед**і** мною);

д) для виявлення ввічливості вживаються займеники **Ви, Вам**, при звертанні до однієї особи, дієслова та прикметники при займеннику **Ви** ставиться у множині (**Ви** казали мені).

Конспект 18

Дієслово

1. Дєслово як частина мови

Загальне значення

Дієсловом називається частина мови, яка означає дію предмета або стан і відповідає на питання що робити?

Наприклад: чистити, прочитати.

Морфологічні ознаки

Дієслово має три часи:

минулий, теперішній, майбутній.

У теперішньому і майбутньому часі дієслова змінюються за особами і числами, а в минулому часі – за родинами (в однині) і числами.

Синтаксична роль

В реченні найчастіше дієслово буває присудком і узгоджуються з підметом (має те саме число, а в минулому часі однини – і той самий рід).

Лексичне значення дієслова

Дієслово може означати:

1. фізичну дію – писати, шити
2. стан особи чи предмета – стояти, мріяти
3. емоції – любити, ненавидіти
4. бажання – хотіти, прагнути
5. процеси мовлення, мислення – думати, повідомити
6. ставлення до предмета – рости, сохнути

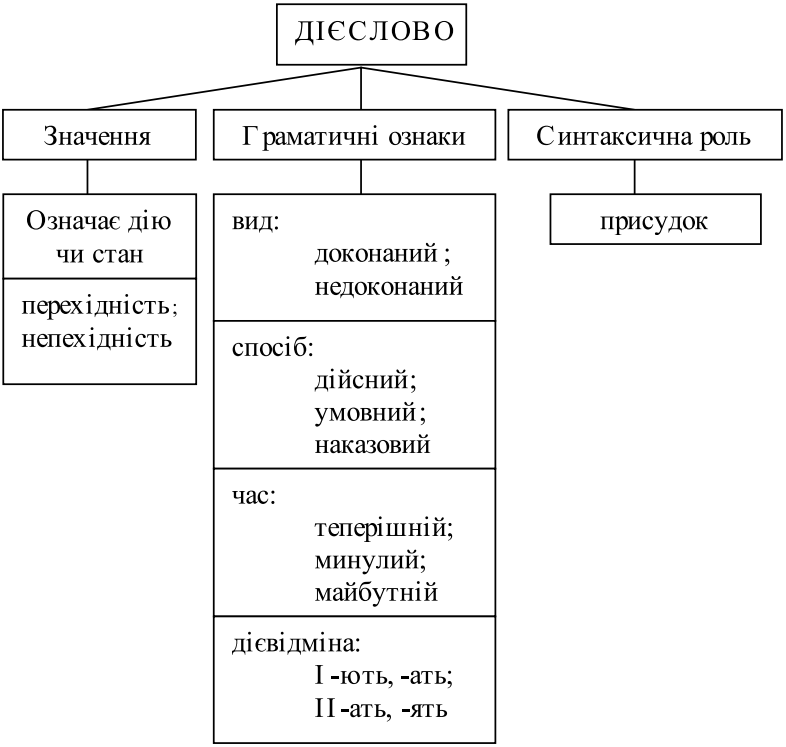

2. Форма дієслова

Назва форми	Загальне значення	Відповідає на питання	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль
Неозначена форма (інфінітив)	Дія, стан як процес	що робити? що зробити?	Вид, перехідність/ неперехідність	Будь-який член речення
Власне, або особове дієслово	Дія, стан предмета	що роблю? що зроблю? що зробив?	Вид, перехідність/ неперехідність Спосіб, час, число, особа або рід	Присудок
Дієприк-метник	Ознака предмета за дією	який? яка? яке? які?	Активний/пасивний, вид, час Число, рід, відмінок	Означення, частина складеного присудка
Дієприслів-ник	Додаткова дія, обставина, ознака дії	що роблячи? що зробивши?	Вид	Обставина

Запам'ятайте!

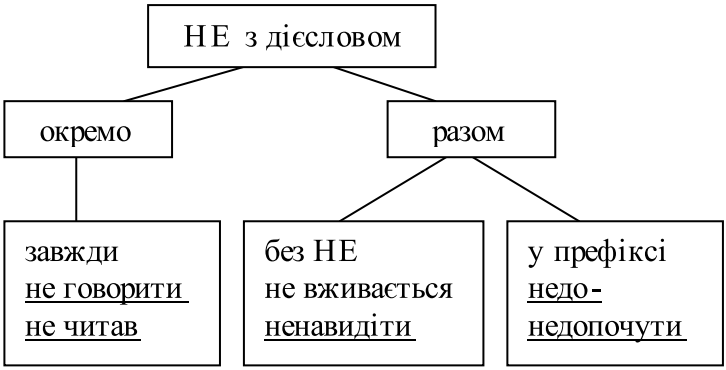

Алгоритм

3. НЕ з дієсловом

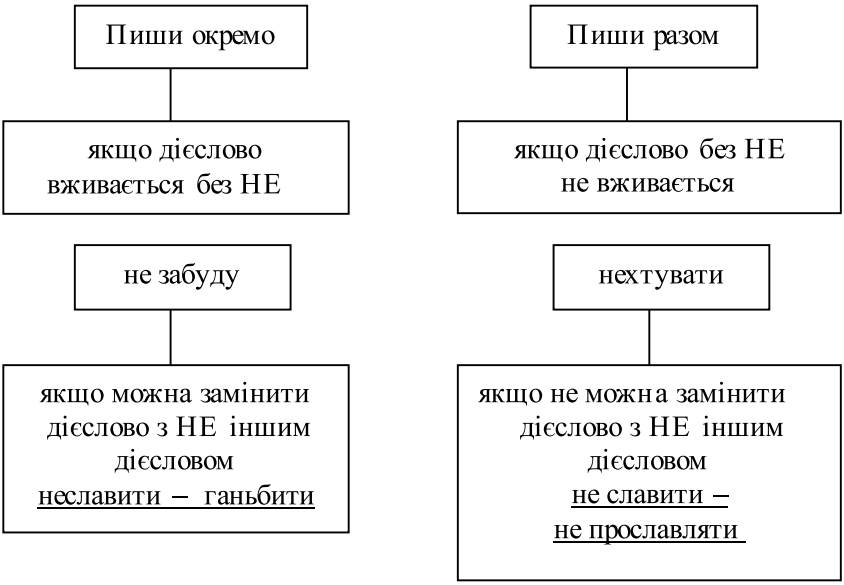

4. Неозначена форма дієслова

Неозначена форам дієслова (інфінітив) – це початкова форма дієслова, яка не виражає ні часу, ні числа, ні особи, ні роду і відповідає на питання що робити? або що зробити?

Закінчується на -ти (рідше -ть).

Між коренем і закінченням неозначеної форми -ти можуть бути суфікси: -и-, -а-, -ну, -ува-, -юва-, та ін.

Наприклад: роби**ти**, майстру**ва**ти.

Після закінчення -ти може стояти -ся (-сь): умити-**ся**, сердити-**сь**.

5. Вид дієслова

Дієслова можуть бути доконаного і недоконаного виду.

Дієслова доконаного виду означають незавершену дію і відповідають на питання що робити? шо робив? що буду робити? що робитиму?

Дієслова доконаного виду означають завершену дію і відповідають на питання що зробив? що зроблю? що зробити?

Доконаний вид дієслова може утворюватися від недоконаного такими способами:

– за допомогою префіксів: *писати – написати, читати – прочитати, робити – зробити, питати – спитати* тощо;

– за допомогою суфіксів: стрибати – *стрибнути, стукати – стукнути*;

– за допомогою зміни наголосу: *викид**а**ти – в**и**кидати, виміря**я**ти – в**и**міряти*.

– за допомогою чергування звуків: *скакати – скочити, допомагати – допомогти;*

– за допомогою різних основ: *брати – взяти, ловити – піймати*.

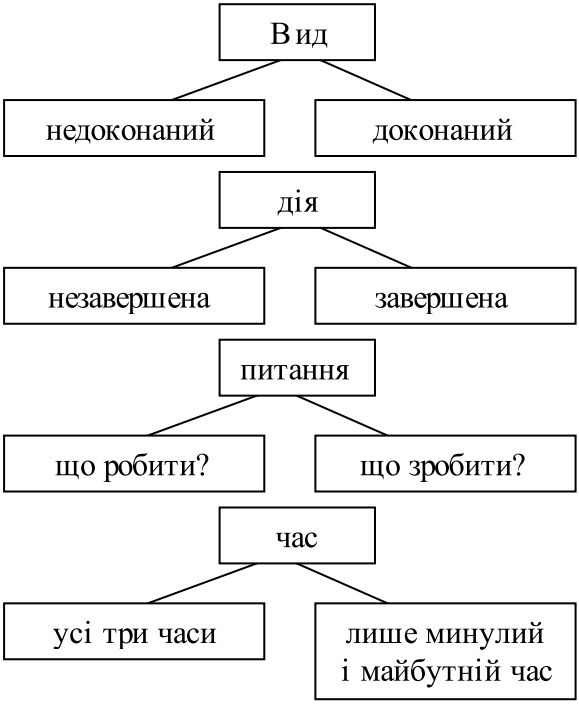

Види дієслів	Часи. Питання, на які відповідають
Дієслова недоконаного виду (інф. – що робити? – читати)	минулий –що робив? – читав теперішній – що роблю – читаю майбутній (проста форма) – що робитиму? – читатиму (складена форма) що буду робити? – буду читати
дієслова доконаного виду (інф – що зробити? – прочитати)	минулий – що зробив? – прочитав майбутній – що зроблю? – прочитаю (простий)

Дієслова доконаного виду і недоконаного виду складають видові пари:

кохати – покохати
сіяти – засіяти.

Видові пари відрізняються:
- *суфіксами і префіксами:*
  скоротити – скорочувати
  кликати – покликати
- *мають різні основи:*
  брати – взяти
- *наголосом:*
  виносити – вин**о**сити

Деякі дієслова видових пар не мають,а бувають

або тільки доконаного виду:
  розкричатися, розморгатися,
  надуматися, розсперечатися,
  розговоритися, насидітися та ін.,

або тільки недоконаного виду:
  намагатися, погукувати,
  розмовляти, поважати та ін.

Є дієслова, які при однаковій будові і звуковому складі поєднують значення обох видів – **двовидові дієслова** (їх вид розрізняється в контексті, це переважно дієслова іншомовного походження з суфіксом -ува-):
  гарантувати, організувати, телеграфувати, сигналізувати.

6, Перехідні та неперехідні дієслова

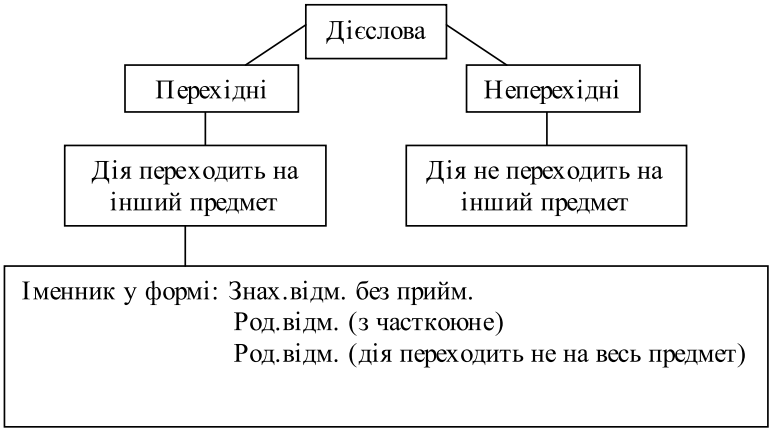

Дієслова поділяються на перехідні і неперехідні в залежності від свого значення і відношення до інших частин мови.

Перехідні дієслова означають таку дію, яка переходить на інший предмет.

Наприклад: пошити сукню, слухати пісню.

При перехідному дієслові іменник стоєть у формі знахідного відмінка без прийменника, тобто виступає прямим додатком

вивчити поему;

може стояти також і в родовому відмінку, якщо:

- дія переходить не на весь предмет, а на його частину: накупити хліба.
- дієслово вживається з часткою не: не зробити уроки.

Увага: перехідні дієслова можуть перетворюватися на неперехідні, якщо до них додати частку ся: умивати – умиватися.

Перехідні дієслова означають дію

- що спрямована на предмет і викликає в ньому зміни:

намалювати картину

- що не виникає змін в предметові, на який вона спрямована:

вивчити вірш

- що виражає процеси мислення, відчуття: слухати дзвони.

Неперехідні дієслова означають дію, або такий стан, який не переходить на інший предмет:

вірити, жити.

7. Часи дієслова

В українській мові дієслово має три форми часу:

теперішній – читаю

майбутній – прочитаю, буду читати

минулий – прочитав.

Час	Коли відбувається	На які питання	Якого виду і які форми має?	Як змінюється?	Приклади
Минулий	до моменту розповіді про неї	що зробив? що робив?	доконаний недоконаний	число, рід (в однині)	спекли косив
Теперішній	у момент розповіді, постійно	що роблять ?	недоконаний	число особа	печу косять
Майбутній	після розповіді про неї	що зроблю? що робитиму? що буду робити?	доконаний недоконаний проста складена	число особа	спечу скосять пектиму коситиму буду пекти буду косити

Теперішній час

Дієслова теперішнього часу означають дію, що відбувається в момент мовлення: <u>сиджу, читаю, малюю:</u> або дію, що відбувається постійно: <u>крига тане.</u>
Дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами.

Особа	Число	
	Однина	Множина
1-ша	жив<u>у</u>, мрі<u>ю</u>, мовч<u>у</u>, сто<u>ю</u>	жив<u>е</u>мо, мрі<u>є</u>мо, мовч<u>и</u>мо, сто<u>ї</u>мо
2-га	жив<u>е</u>ш, мрі<u>є</u>ш, мовч<u>и</u>ш, сто<u>ї</u>ш	жив<u>у</u>ть, мрі<u>ю</u>ть, мовч<u>а</u>ть, сто<u>я</u>ть

Минулий час

Минулий час означає дію, що відбувалася або відбулася до моменту мовлення і відповідають на питання <u>шо робив? шо зробив?</u>
Наприклад: <u>ходив, сидів, сів.</u>
В минулому часі дієслова змінюються за <u>родами</u> (в однині):
<u>писав</u> – <u>писала</u> – <u>писало:</u>
і числами – <u>писали</u>.
Дієслова минулого часу бувають докононаго і недоконаного виду: <u>припинив</u> – <u>припиняв.</u>
Дієслова минулого часу утворюються додаванням до основи інфінітива суфіксів ;<u>в</u> (у чоловічому роді): <u>сидіти</u> – <u>сидів:</u> ;Д (у жіночому, середньому родах і у множині): <u>сидіти</u> – <u>сиділа, сиділо, сиділи</u>

Також можуть утворювати дієслова минулий час без суфіксів (дієслова чоловічого роду): нести – ніс.

Число	Рід	Суфікси і закінчення	Приклади
Однина	Чоловічий	-в □□	розповідав □ ріс□
	Жіночий	- л а	розповідал а росл а
	Середній	- л о	розповідал о росл о
Множина	—	- л и	розповідал и росл и

Майбутній час

Дієслова майбутнього часу означають дію, що відбудеться або буде аідбуватися після моменту мовлення.

Наприклад: напишу, буду писати

Майбутній час має три форми:

- прсту форму доконаного виду (дієслова мають такі закінчення, як дієслова теперішнього часу):

піду, нагадаю, продумаю.

- просту форму недоконаного виду (ця форма твореться додаванням до неозначеної форми суфікса -м та особових закінчень):

говорити-м-у, писати-м-у

Дієслова мають такі закінчення:

- в однині **-у- (-ю-), -еш (-єш), -е (-є)**;
- у множині **-емо (-ємо), -ете (єте), -уть (-ють)**.
- складену форму недоконаного виду (утворюється сполученням неозначеної форми і допоміжного слова бути):

буду говорити, будеш писати.

В майбутньому часі дієслова змінюються за особами і числами.

У складеній формі змінюється тільки допоміжне слово.

Майбутній час

Число	Особа	Вид, форма		
		Доконаний	Недоконаний	
		Проста форма	Проста форма	Складена форма
Однина	1-ша	*вивезу*	*вивозитиму*	*буду возити*
		посаджу	*садитиму*	*буду садити*
	2-ша	*вивезеш*	*возитимеш*	*будеш возити*
		посадиш	*садитимеш*	*будеш садити*
	3-тя	*вивезе*	*возитиме*	*буде возити*
		посадить	*садитиме*	*буде садити*
Множина	1-ша	*вивеземо*	*вивозитимемо*	*будемо возити*
		посадимо	*садитимемо*	*будемо садити*
	2-ша	*вивезете*	*возитимете*	*будете возити*
		посадите	*садитимете*	*будете садити*
	3-тя	*вивезуть*	*возитимуть*	*будуть возити*
		посадять	*садитимуть*	*будуть садити*

8. Способи дієслова

Дійсний *спосіб* виражає реальні дію, тобто дію, яка відбувалася, відбувається чи буде відбуватися. Дієслова дійсного способу змінюються за часами, числами та особами (в теперішньому і майбутньому часі) або родами (в минулому часі): *повідомив, говорить, складе*.

Умовний спосіб виражає можливу за певної умови або бажану дію. Дієслова умовного способу творяться додаванням до форм минулого часу частки *би (б)* і змінюються за числами, а в однині – й за родами: *повідомив би, повідомило б, повідомили б*.

Наказовий спосіб виражає наказ, прохання, побажання, пораду, заклик до виконання дії. Дієслова наказового способу змінюються за числами й особами і мають в однині форму 2-ї, а в множині – 1-ї та 2-ї особи: *говори, говорімо, говоріть*.

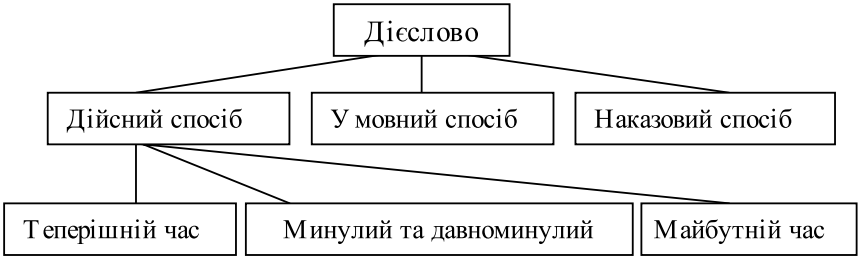

Дійсний спосіб

Минулий час	Теперішній час	Майбутній час		
		Проста форма доконаного виду	Проста форма недоконаного виду	Складена форма недоконаного виду
Чол. р. *.ріс*	1-ша ос. *росту*	Однина *виросту*	*ростиму*	*буду рости*
жін. р. …	2-га ос. …	…	…	…
середн. р. …	3-га ос. …	…	…	…
рости	1-ша ос. *ростимемо*	Множина *виростимемо*	*ростимемо*	*будемо рости*
	2-га ос. …	…	…	…
	3-га ос. …	…	…	…

К.ч.	Теперішній час
К.дв.	Дієвідміни (I;II)
К.в.	Х
К.ос.	Особові закінчення
К.р.	Х
К.числа	К. числа одн. і множина

К. дієвід.

I	II
-у (-ю) -еш (-єш) -емо(-ємо) -ете (-єте)	-у (-ю) -иш (-їш) -ить (-їть) -имо (-їмо)
-уть (ють)	-ать (ять)
1 ос. іду 2 ос. ідеш 3 ос. іде	1 ос. бачу 2 ос. бачиш 3 ос. бачить
1 ос. ідемо 2 ос. ідете 3 ос. ідуть	1 ос. бачимо 2 ос. бачите 3 ос. бачать

Дати, їсти, відповісти, бути

1 ос. дам	їм	відповім	1 ос. дамо	їмо	відповімо
2 ос. даси	їси	відповіси	2 ос. дасте	їсте	відповісте
3 ос. дасть	їсть	відповість	3 осдадуть	їдять	відповідять

бути - є (єсть, єси)

К.ч.	Майбутній час
К.дв.	Х
К.в.	Вид докон. і недок.
К.ос.	О.з.дієсл. бути
К.р.	Х
К.числа	одн. і множ.

Недокон. вид

1. Ос. ф.д. бути
+ інфінітив
буду малювати
будеш малювати
буде малювати

будемо малювати
будете малювати
будуть малювати

2. Інфінітив+ яти
сидітиму
сидітимеш
сидітиме

сидітимемо
сидітиме
сидітимуть

Докон.вид.

1. ┐ + теп. ч.
зроблю, зробиш,
злітаю

2. ┐ + теп. ч.
гримну, ляжу,
стукну

К.ч.	Минулий та давноминулий	
К.дв.	Х	
К.в.	доконаний та недоконаний вид	
К.ос.	Х	
К.р.	афікси роду (ж., ч., с.)	
К.числа	одн. множ.	
	чол. р. ж.р. сер.р. одн. ↙ ↓ ↓ ↓ -в, ∅ -ла, -ло множ. -ли брав ніс брала несла брало несло брали несли	Давномин. час брав був брала була брало було брали були Дієс. мин. ч.+ допом. сл. бути

Умовний спосіб виражає бажану дію, що може відбутися за певних умов, а не дію, що реально відбувається.

В умовному способі дієслова не пов'язані з поняттям часу, оскільки дія не пов'язана з реальністю. Умовний спосіб утворюється від форми дієслова минулого часу за допомогою умовної частки **би(б):** *хотів би, бажала б, прийшов би* і так далі.

Увага! Дієслова умовного способу мають такі ж закінчення і суфікси, як і дієслова минулого часу дійсного способу.

Частка **би (б)** не завжди стоїть при дієслові.
Після приголосних вживається **-би**, після голосних **-б**.

	У мовний спосіб
К.ч.	Х
К.дв.	Х
К.в.	доконаний та недоконаний вид
К.ос.	особові закінч. III ос. одн. і множ.
К.р.	ч. ж. с.
К.числа	одн. та множ.
	[redacted] + б: співала б; [redacted] + би: співав би; 3 ос. одн. танцював би танцювала б танцювало б 3 ос. множ. танцювали б

Наказовий спосіб виражає спонукання до дії, прохання або наказ її виконати. Наказовий спосіб теж має справу не з реальною дією, а з такою, що повинна відбутись: *напиши, прочитай, зроби.*

Різні відмінки, як то: наказ, прохання, заклик, виражаються різними інтонаціями

Форми наказового способу утворюються від основ теперішнього часу. Але форми наказового способу можуть утворюватися не для всіх осіб (в однині це тільки друга особа, в множині – перша і друга особи).

Творення форм наказового способу

Особа	Основна теперішнього (майбутнього часу)	Однина	Множина
1-ша	везти – вез(уть) сісти – сяд(уть) сідати – сідай(уть)	хай сяду	вез-імо сядь-мо сідай-мо
2-га	вез(уть) сяд(уть) сідай(уть)	вез-и сядь сідай	вез-іть(іте) сядь-те сідайте
3-тя	везти – везе, везуть	хай везе	хай везуть

Зверніть увагу! Форми першої особи однини та третьої однини і множини творяться описово – поєднанням дієслів теперішнього або майбутнього часу в цих особових формах із частками *хай; нехай*: *хай (нехай) гляну, хай (нехай) іде, хай (нехай) скажуть.*

Дієслова у наказовому способі мають такі закінчення

Особа	Однина	Множина
1 особа		-імо, -мо
2 особа	-и, або чиста основа	-ть (-іте), -те
3 особа	(нехай) -е(є) ить (їть)	(нехай) -ать (ять), -уть, (ють)

Наказовий спосіб	
К.ч.	Х
К.дв.	Х
К.в	доконаний та недоконаний вид
К.ос.	Ос. закін: 2 ос, одн., 1 ос. 2 ос. мн.
К.р.	Х
К.числа	одн. і множ.
	2 ос. одн.:-и, ∅ ти- бери, неси, пробуй, сип, грай і т.д. 1 ос. множ.: -мо: берімо, несімо, фарбуймо, сипмо, граймо. 2 ос. множ. -те: беріть(е), фарбуйте, сипте, грайте.

Інфінітив
Неозначена форма дієслова, на -ти: фарбувати, сипати, грати

Якщо треба передати наказ або прохання у третій особі, вживаються частки хай, нехай і форма третьої особи дійсного способу.

Наприклад: *нехай робить, нехай пише, хай читає, хай думає* тощо.

Дієслова одного способу можуть вживатися в значенні іншого

Н-Д: А вона візьми й спитай **(спитала)** про торішні обіцянки.
Н-У: Знай **(знав би)** ти про це вчора, ми б усе встигли.
Д-Н: Пішли **(ходімо)** додому!
У-Н: Лягли б ви **(ляжте)** спочити!

9. Дієвідмінювання

Дієвідмінюванням називається зміна дієслів за особами, числами і часами.

У дієслів визначають першу і другу відміну в залежності від того, який звук виступає в особових закінченнях дієслів терерішнього часу.

Основним способом розрізнення І та ІІ дієвідміни є закінчення 3-ї особи множини теперішнього часу.

Дієслова першої і другої дієвідміни

Перша дієвідміна	Друга дієвідміна
3-я особа *-е(є), -уть(-ють)* *каже, знає:* *кажуть, знають*	3-я особа *-ить(їть), -ать(ять)* *біжить, клеїть;* *біжать, клеять*
Неозначена форма: односкладова основа: *мити, лити*	Неозначена форма:
суфікси, що не випадають, *-ува-, -ну-, -і-,-а*: *літувати, сохнути,* *червонiти, читати*	суфікси, що випадають в особових формах, *-и, -і(ї)*: *сидіти, гоїти* -а- після шиплячих та [й]: *лежати, стояти*
основа на приголосний: *пекти, нести*	
основа на -оро-, оло-: *бороти, полоти*	
Дієслова *хотіти, іржати, ревіти*	Дієслова *спати, бігти* та ін.

При відмінюванні дієслів недокінченого виду у майбутньому часі не розрізняються закінчення І та ІІ дієвідмін.

У минулому часі дієслова змінюються за родами: писав, писала, писало; їв, їла, їло; хотів, хотіла, хотіло.

Зміна дієслів

Особа	Теперішній час		Майбутній час		Минулий час	
	однина	множина	однина	множина	однина	множина
1-ша	читаю	читаємо	читатиму	читатимемо	читав (-ла,-ло)	читали
2-га	читаєш	читаєте	читатимеш	читатимете	читав (-ла,-ло)	читали
3-тя	читає	читають	читатиме	читатимуть	читав (-ла,-ло	читали

Закінчення дієслів І та ІІ дієвідміни

Особи	І дієвідміна	ІІ дієвідміна
Однина		
1 особа	***-у, -ю***	***-у, -ю***
2 особа	***-еш, -еш***	***-иш, -їш***
3 особа	***-е, -є***	***-ить, -їть***
Множина		
1 особа	***-емо, -ємо***	***-имо, -їмо***
2 особа	***-ете, -єте***	***-ите, -їте***
3 особа	***-уть, -ють***	***-ать, -ять***

Зверніть увагу! В 3-й особі однини дієслова із суфіксом -ся мають закінчення **-еть (-єть):**
пиш[е] – пиш[еть]ся, ку[є] – ку[єть]ся.

Дієслова бути, їсти, дати, доповісти в теперішньому і майбутньому часі мають відмінні від інших дієслів форми.

Наприклад:

Однина		Множина
1-ша	їм, поїм, дам	їмо, поїмо, дамо
2-га	їси, поїси, даси	їсте, поїсте, дасте
3-тя	їсть, поїсть, дасть	їдять, поїдять, дадуть

При творенні особових форм дієслів теперішнього і майбутнього простого часу доконаного виду в дієсловах першої відміни перед усіма особовими закінченнями відбувається чергування приголосних:
[г], [з] – [ж]: *могти – можу, може; в'язати – в'яжу, в'яже;*
[х], [с] – [ш]: *дихати – дишу, дише; писати – пишу, пише;*
[к] – [ч]: *кликати – кличу, кличе* та ін.

У дієсловах другої дієвідміни тільки при утворенні форм першої особи однини чергуються приголосні:

[д]– [дж]: водити – воджу;
[т]– [ч]: світити – свічу;
[з]– [ж]: лазити – лажу;
[с]– [ш]: косити – кошу;
[ст] – [шч]– мастити – мащу;
губні [б], [п], [в], [м], [ф] – губний і [л'], і в третій особі множини:
ловити – ловлю, ловлять;
вабити – ваблю, ваблять.

Є	лише таку форму в усіх особах і числах теперішнього часу має дієслово **БУТИ**
Архаїчні (давні) форми:	**єсмь, єсьмо** (1-ї ос.) **сси, есте** (2-ї ос.) **єсть, суть** (3-ї ос.)
вживаються у художній літературі зі стилістичної метою	

Чергування приголосних при дієвідмінюванні

г//ж	стерегти – стережу	**зд//ждж**	їздити – із**жджу**
х//ш	дихати – ди**ш**еш	**п//пл**	то**пл**ю
с//ш	просити – про**ш**у	**в//вл**	ло**вл**ю
т//ч	крутити – кру**ч**у	**б//бл**	лю**бл**ю
ст//щ	мостити – мо**щ**у	**ф//фл**	гра**фл**ю
к//ч	пекти – пе**ч**у	**м//мл**	ло**мл**ю (але ламаю)

Чергування приголосних при дієвідмінюванні
які зберегли давню систему відмінювання

Особа	Однина			Множина	
1-ша	їм	дам	доповім	їмо	дамо	доповімо
2-га	їси	даси	доповіси	їсте	дасте	доповісте
3-тя	їсть	дасть	доповість	їдять	дадуть	доповідять

Дієслова на *-вісти* **без префікса не вживаються.**

У сучасній мові форми *доповідять, розповідять* вживаються рідко.

Частіше вживаються описові форми ***дадуть відповідь, зроблять доповідь, розкажуть.***

Складовою частиною багатьох дієслів є суфікс *-ся (-сь)*.

На відміну від інших суфіксів він стоїть після закінчення.

У дієсловах на *-ться* вимовляється звук [ц':]:
діждеться [дец':а], *одягнуться* [нуц':а].
У дієсловах на *-шся* вимовляється звук [с':]:
звешся [ес':а], *схилишся* [и^{е}с':а].
Буквосполучення *-ться* у дієсловах завжди пишеться з м'яким знаком.

10. Безособові дієслова

Безособовими називають дієслова, що означають дію без відношення до дійової особи, дію як процес, що відбувається сама по собі, без чиєїсь участі.

Безособові дієслова виступають головним членом речення в односкладних реченнях з відсутнім підметом.

Безособові дієслова можуть бути різними за своїм значенням. Вони, наприклад, можуть означати:
– явища природи: *холоднішає, вечоріє, розвиднюється, морозить, пече* тощо;
– стихійні явища: *вигоріло, спалило, залило* тощо;
– фізичний стан людини та відчуття: *морозить, колотить, нудить, коле, пахне, тхне, болить;*
– психічні переживання або психічний стан людини: *хочеться, заманулось, спиться,* тощо;
– буття, існування чи їх заперечення: *настало, минулося* тощо;
– випадковість явища по відношенню до особливостей людини: *везе, щастить, не везе* тощо.

11. Особливості творення дієслів+

Дієслова творяться від дієслів, іменників, прикметників, деяких числівників, займенників префіксальним і суфіксальним, рідше префіксально-суфіксальним способом.

При творенні дієслів використовуються префікси у***-(в-), ви, з-(с-, із-, зі-), об-, над-, під-, при-, про-, роз-, по-, за-*** та ін.

Суфіксальним способом творяться дієслова за допомогою суфіксів ***-и, -і-(-ї-), -а-(-я-), -ува-(-юва-), -ну-,***

Дві основи дієслова. Творення дієслівних форм	
основа інфінітива (відкинути суфікс -ти: писа-ти, лежа-ти, нес-ти, коло-ти, ми-ти)	основа теперішнього часу (відкинути закінчення -уть(-ють), -ать (-ять) 3-ї ос. мн. теперішнього або майб. часу: ри-ють, ле-жать, пишуть, кол-ють)
1. Форми минулого часу: хова-в, хова-л-а...	1. Форми теперішнього часу: вед-у, хова-ю, (ховай-у); ведеш, ховаєш (ховай-еш)...
2. Форми умовного способу: хова-в би, хова-л-а б...	2. Форми майбутнього часу (простого, від дієслів доконаного виду): привед-у, привед-еш, схова-ю, (сховай-у), сховаєш.
3. Активні дієприкметники минулого часу: посивіл-ий, зрос-л-ий	3. Форми наказового способу: вед-и, ховай; вед-імо, ховай-мо...
4. Пасивні дієприкметники минулого часу: сказа-ний, знес-ен-ий	4. Активні дієприкметники теперішнього часу: хова-юч-ий (ховай-у-чий), вед-уч-ий, сид-яч-ий
5. Дієприслівники минулого часу: торкну-вши, відда-вши	5. Дієприслівники теперішнього часу: вед-учи, ховаючи (ховай-учи)

Конспект 19

1. Дієприкметник

Дієприкметник – це особлива форма дієслова, яка має ознаку предмета за дією або станом і відповідає на питання: *який? яка? яке? які?*

Дієприкметники поєднують у собі ознаки дієслів і прикметників.
Прикметникові ознаки дієприкметників:
відносяться до іменника: *пахнучий хліб;*
відмінюються за родами, числами і відмінками;
відповідають на питання *який?яка?яке?які?* мають прикметникові закінчення;
відмінюються як прикметники твердої групи;
синтаксична функція прикметників – означення, присудок.
Дієслівні ознаки дієприкметників:
Називають дію: *вимитий – вимити.*
Мають дієслівний вид:
доконаний – *прочитана книга;*
недоконаний – *читана книга.*
Мають активний чи пасивний стан:
активний (від неперехідних дієслів):
лежачий камінь – лежати (неперехідне дієслово);
пасивний (від перехідних дієслів) – *спиляне дерево (спиляти* – перехідне дієслово).
Мають час:
теперішній: *чорніючий;*
минулий: *почорнілий.*
Можуть мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник):
працюючий на фабриці.

2. Дієприкметниковий зворот

Дієприкметниковий зворот – це дієприкметник із залежними від нього словами. Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, то він виділяється на письмі комами. У реченні дієприкметниковий зворот виступає означенням.
Наприклад: *Сади, ковтають пил міжселищних доріг.*
(Л. Костенко)

3. Відмінювання дієприкметників

Дієприкметники, як і прикметники, відмінюються за родами (в однині), числами і відмінками . Вони мають такі самі закінчення, як і прикметники твердої групи. Щоб визначити відмінкове закінчення дієприкметника, треба визначити рід, число і відмінок іменника, від якого залежить дієприкметник.

Відмінювання дієприкметників

Однина		Множина
Чоловічий і середній рід	Жіночий рід	
Н.в.навантажений навантажене	навантажена	навантажені
Р.в.навантаженого	навантаженої	навантажених
Д.в навантаженому	навантаженій	навантаженим
З.в. навантажений навантаженого навантажене	навантажену	навантажені навантажених
О.в.навантаженим	навантаженою	навантаженими
М.в.(на) навантаженому	(на) навантаженій	(на) навантажених

У відмінкових закінченнях дієприкметників чоловічого і середнього роду та множини ***і*** вимовляється як ***[и]***, і пишеться буква ***и***. Буква ***і*** пишеться в одній з форм місцевого відмінка однини дієприкметників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках жіночого роду та в називному відмінку множини.

4. Активні і пасивні дієприкметники

Дієприкметники бувають активні й пасивні.

Активні дієприкметники виражають ознаки того предмета, який сам щось робить або робив: *атакуючі бійці (бійці атакують)* і виступають у формах теперішнього і минулого часу.

Пасивні дієприкметники виражають ознаки того предмета, з яким щось роблять або робили: *прочитаний вірш;*
вони завжди мають ознаку минулого часу.

5. Творення дієприкметників

Активні дієприкметники утворюються від перехідних і неперехідних дієслів.

Активні дієприкметники теперішнього часу утворюються від дієслів теперішнього часу за допомогою суфіксів **-уч** (ий), **-юч** (ий), **-ач** (ий), **-яч** (ий), **-л** (ий).

До дієслівної основи дієслів I дієвідміни теперішнього часу додаються суфікси **-уч** (ий), **-юч** (ий): **-уть = -уч** (ий): *ід**уть** – ід**уч**ий,* **-ють = -юч**(ий): *бажа**ють** – бажа**юч**ий.*

До дієслівної основи дієслів II дієвідміни теперішнього часу додаються суфікси **-ач** (ий), **-яч** (ий): **-ать = -ач** (ий): ле**жать** – леж**ач**ий, **-ять = -яч** (ий): сид**я**ть – сид**яч**ий.

Активні дієприкметники минулого часу утворюються від інфінітивної основи неперехідних дієслів доконаного виду з префіксами за допомогою суфікса **-л** (ий): *позелені**ти** – позелені**л**ий, змерз**ну**ти – змерз**л**ий.*

Якщо у неозначеній формі дієслова є суфікс **-ну-**, то він замінюється на суфікс **-л** (ий): зів'я**ну**ти – зів'я**л**ий.

Пасивні дієприкметники утворюються від основ інфінітива перехідних дієслів і передаються формами минулого часу доконаного і недоконаного виду.

Пасивні дієприкметники минулого часу утворюються за допомогою суфіксів:
-и (ий)- від інфінітивних дієслівних основ на **-а-(-я-)**: *бажати — бажаний; діяти — діяний; купати — купаний; віяти — віяний;*
-ен (ий), **-єн** (ий) — від інфінітивних дієслівних основ на приголосний та з суфіксами **-й-, -і- (-ї-)**: *привезти — привезений; повідомити — повідомлений; напоїти —напоєний;*
-т (ий) — від односкладових дієслівних основ на: **-й (-і)** — *бити — битий; нагріти — нагрітий;* **-а (-я)** — *прати — пратий; взяти — взятий;* **-у** — *взути — взутий;* **-ер-** — *подерти — подертий.*

Увага!
У суфіксах дієприкметників пишеться одна літера *н: показаний, сіяний, відгаданий, прочитаний, овіяний.*

Увага!
При творенні пасивних дієприкметників за допомогою суфікса **-н-** суфікси основи **-й-, -і-** змінюються на **-е- (-є):** *бачити — бачений, напоїти — напоєний.*

Культура мови

1. Не утворюються дієприкметники від дієслів на **-ся**.
2. Не вживаються в українській мові дієприкметники на **-ви** (ий). Замість них використовують описовий зворот: **той, хто читав; який читав.**
3. Є кілька дієприкметників із суфіксом **-иг, -вш-:** *помігший, перемігший, допомігший, бувший.*
4. Пасивні дієприкметники бувають доконаного і недоконаного виду і завжди **минулого часу,** але дієприкметники, утворені від дієслів недоконаного виду з суфіксом **-ува-, -овува-,** можуть мати значення і **минулого часу** *(застосовуваний колись)* і **теперішнього часу** *(застосовуваний сьогодні).*
5. Активні дієприкметники минулого часу в українській мові вживаються рідко.
6. Від деяких дієслів пасивні дієприкметники утворюються паралельно із суфіксами **-т-** та **-сн-:** *полоти — полотий* і *полений.*
7. У суфіксі **-ува-** голосний [у] зберігається, якщо наголос падає на корінь слова, а в наголошеному суфіксі замість [у] пишемо [о]: *показувати — показуваний, відшкодувати — відшкодований.*

6. Н у дієприкметниках та НН у прикметниках дієприкметникового походження

В українській мові дієприкметники можуть втрачати дієслівні ознаки і переходити у прикметники, називаючи постійні ознаки предмета, наприклад: *квашена* капуста, *спілий* кавун, *парене* молоко.

Як розрізняти дієприкметники і прикметники

Дієприкметники	**Прикметники**
1. Дієприкметники називають ознаку, зумовлену дією, їх можна замінити дієсловом, при них бувають залежні слова.	Прикметник не можна замінити дієсловом: *мочене* ***яблуко***, *намочена мамою білизна (намочити)*. Інші слова на -л (ий) – прикметники.
2. Дієприкметники на **-л**,(ий) бувають лише доконаного виду: *заснулий*	У прикметниках наголос здебільшого на суфіксі: *печений*.
3. У дієприкметниках наголос здебільшого на корені: *печений*	Прикметники мають наголошені суфікси -ени-(ий), -анн (ий): *письменний, невблаганний*.
4. Дієприкметники недоконаного виду мають суфікси **-уч-, (-юч-),** *ведучий, палаючий* – I дієвідміна або **-ач-, (-яч-),** *лежачий, ходячий* – III дієвідміна.	
5. Дієприкметники мають ненаголошені суфікси **-ен-, -єн-**: *печений, напоєний*	

Прикметники дієприслівникового походження з префіксом **не-** та наголошеним суфіксом **-енн, -анн-** пишуться з двома **н:** невпізнанний, смиренний. Вони вказують на можливість чи неможливість дії, а також найвищий ступінь ознаки: *нездоланний, здоровенний.*

У прикметники переходять дієприкметники, вжиті в переносному значенні: **зібрані думки.**

Дієприкметники можуть переходити в іменники – позначати осіб або предмети, набуваючи граматичних ознак, властивих іменникам (виступають у ролі підмета або додатка у реченні, мають рід) наприклад:

лежачого (кого?) не б'ють.

НЕ з дієприкметниками

НЕ пишеться з дієприкметниками **разом:**

1. Коли при дієприслівнику немає пояснюючого слова:

Синьо-рожева хмарка вгорі пливла самотньо над неміряним степом

(Ю. Яновський)

2. Коли дієприкметник без ***не*** не вживається:

Нечувана радість прийшла на їхню землю (Ю. Яновский)

НЕ пишеться з дієприкметниками **окремо:**

1. Коли при дієприкметнику є пояснююче слово:

Мені поля задумливо шептали
свої ніким не співані пісні.

(В. Симоненко)

2. Коли заперечення підсилюється протиставленинням:

Десь, колись, в якійсь країні
Поживав поет нещасний,
Тільки мав талант до віршів,
не позичений, а власний.

(Леся Українка)

3. Коли дієприкметник виступає присудком:

Толока не орана, вівці не лічені, пастух рогатий.

(Нар. творчість)

Безособові форми на -НО, -ТО

В українській мові досить поширені невідмінювані дієслівні форми на **-но, -то:**

Хай буде все небачене ***побачено,***
Хай буде все небачене ***побачено,***
Хай буде вік ***прожито*** *як належить.*

(Л. Костенко)

Дієслівні форми на -*но, то*

Називають дію або стан, незалежно від особи.

Підкреслюють результат дії, а не саму дію.

Утворюються від пасивних дієприкметників минулого часу на **-ний, -тий.** *перевірений – перевірено, закритий – закрито.*

Не змінюються.

Можуть мати іменники, які виступають у ролі прямого додатка.

У реченнях з формами на -но, -то підмета не буває, тому що ці форми на особу не вказують.

Вживаються у значенні присудка самостійно або зі словами *було, буде.*

Конспект 20

Дієприслівник

Дієприслівником називається незмінювана форма дієслова, яка означає додаткову дію, що супроводить головну і відповідає на питання: *що роблячи? що зробивши?*

Наприклад: Співала колосом власна нива, співали жаворонки над нею, співав пісню серп, ***підрізуючи*** стебло. (М. Коцюбинський)

Діє + прислівник

поєднує ознаки

дієслова	**прислівника**
вид – доконаний: *допомігши, замріявшись* – недоконаний: *бачачи, зат ихаючи*	незмінний: *відкидаючи, переповівши*
перехідність *піднімаючий* (кого? що?)	неперехідність *співаючи*
час теперішній або минулий *знаючи*	*знавши*
зберігає зворотне значення дієслова *зібратися – зібравшись*	
може мати залежні слова: *підготувати відповідь*	
	У реченні виступають обставинами: *не спитавши* броду, не лізь у воду. (Не спитавши броду – обставина) (*Нар. творчість*)

Окремі дієприслівники можуть переходити в прислівники, коли вони втрачають у реченні здатність керувати залежними словами:

Раділи люди встаючи (прислівник).

(Т. Шевченко)

У реченні дієприслівник є обставиною, пояснює присудок і відповідає на питання: *як? коли? чому? при якій умові?*

Вид дієприслівника

Дієприслівники недоконаного виду (що роблячи?) творяться від дієслівної основи недоконаного виду теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи, -ючи** для I дієвідміни: несуть – несучи: використовують – використовуючи: -ачи. -ячи для II дієвідміни: кричать – кричачи: вірять – вірячи.

Дієприслівники доконаного виду утворюються від основи інфінітива на приголосний за допомогою суфікса -ши: перебіг(ти) + ши – перебігши; принес(ти) + ши – принісши; і від основи на голосний за допомогою суфікса -вши: сказа(ти) + вши – сказавши; перелази(ти) + вши – перелазивши.

Дієприслівники доконаного і недоконаного виду творяться також і від дієслів, котрі закінчуються на -ся (-сь): домовитися –домовившись.

Вид	Що означають	На які питання відповідають	Як утворюються
Недоконаний	незакінчену додаткову дію	що роблячи? несучи, літ аючи бажаючи, крутячи	основа теперішнього часу+-учи, -ючи,-ачи-, ячи
Доконаний	завершену додаткову дію	що зробивши? прочитавши, занісши, прилігши	основа інфінітива +-івши,-ши

Дієприслівниковий зворот

Дієприслівники з пояснювальними словами називаються дієприслівниковим зворотом і на письмі виділяються комами.

Наприклад: *В туман загорнувшись, далекі тополі в душі вигрівають мінорну гаму.*

(П. Тичина)

Правопис дієприслівників. НЕ з дієприслівниками

Не з дієприслівниками пишеться, як правило, окремо:
не спитавши, не глянувши, не поспішаючи.

Не з дієприслівниками пишеться разом лише у тих випадках, коли без не дієприслівник не вживається: *недобачаючи, ненавидячи.*

И у суфіксах дієприслівників

У кінці дієприслівників завжди пишеться буква **и:** *вірячи, бачачи, спитавши.*

Увага!
Дієприслівники треба відрізняти від близьких за звучанням активних дієприкметників у називному відмінку множини, які, на відміну від дієприслівників, мають закінчення **-і**:
Світить річка, блукаючи (що роблячи?) заплавами, зникаючи (що роблячи?) у маревах небосхилу.

(О. Гончар)

Око знов ваблять блукаючі (які?) вогні й рухливі тіні.

(М. Коцюбинський)

Дієприслівники відповідають на питання що роблячи? *(сидячи, літаючи)*, дієприкметники – на питання які? *(сидячі, літаючі)*.

Конспект 21
Прислівник як частина мови

Прислівником називається самостійна незмінна частина мови, яка виражає ознаку дії або стану та ознаку якості, відповідає на питання *як? в якій мірі? коли? де? куди? звідки? з якої причини? з якою метою?*

Наприклад: *Лист прийшов так неждано і негадана, мов грім з ясного неба впав.* (В. Кучер)

На відміну від інших самостійних частин мови прислівник не змінюється ні за числами, ні за відмінами, ні за відмінками, не має також ознак роду.

Прислівник не має свого лексичного значення. Лексичне значення прислівника зумовлене лексичним значенням тих частин мови, від яких він утворюється.

Прислівники означають:
час дії (коли?) – *сьогодні*
ознаку дії (як?) – *гарно*
причину дії (з якої причини?) – *згарячу*
місце дії (де?) – *вдома*
мету дії (з якою метою?) – *навмисне.*

Прислівник може відноситися:

До дієслова: *Радісно і легко пливли вислі громади в білих та синіх серпанках!* (М. Коцюбинський).

До дієприслівника: *Художник сів на нарах, здивовано оглядаючи бійців, що заповнили бункер* (О. Гончар).

До дієприкметника: *Весняна гроза незавжди несподівана і завжди освіжаюча* (Ю. Збанацький).

До прикметника: *Море – надзвичайно гарного кольору* (М. Коцюбинський).

До прислівника: *Ант ходив по хижі дуже тихо* (С. Скляренко).

До іменника: *Читання ранком – це дуже корисно* (П. Грабовський).

У речення прислівник здебільшого вживається в ролі обставини: *Зимою (обставина часу) світить сонце, та не гріє.* (Нар. творчість)

Розряди прислівників за значенням

За значенням прислівники діляться на такі розряди: місця, способу дії, часу, причини, мети, міри і ступеня.

Розряди прислівників за значенням	На які питання відповідають	Синтаксична роль	Приклади
місця	де? куди? звідки? яким шляхом?	обставина	високо, скрізь, звідти, праворуч
способу дії	як? яким способом?	обставина	добре, важко, по-новому, очевидно
часу	коли? доки? відколи? як довго?	обставина	сьогодні, вранці, з давніх-давен
причини	чому? через що? з якої причини?	обставина	згарячу, зосліпу, хоч-не-хоч
мети	для чого? з якою метою?	обставина	навмисно, назло, назустріч
міри й ступеня	скільки? на скільки? якою мірою	обставина	трохи, доволі

Способи творення прислівників

Прислісники походять:

Від прикметників– *зліва, вороже, голосно*
Від іменників – *щоночі, кругом, напам'ять*
Від числівників – *по-перше, двічі, утрьох*
Від займенників – *зовсім, нащо, потому, потім, по-моєму*
Від дієслів – *нехотя, навпомацки*
Від прислівників – *кудись, назавжди, дотепер, позавчора.*

Спосіб творення	Приклади
1. Префіксальний	за: т емно– затемно не: багато – небагато ні: скільки– ніскільки
2. Суфіксальний	-ісіньк-: чисто – чистісінько -сь-: коли– колись -о: дбайливий– дбайливо -чі: два– двічі
3. Префіксально-суфіксальний	з- у: далекий – здалеку за- о: темний – затемно на- у: верх– наверху
4. Перехід інших частин мови в прислівник	ж аль – іменник чол. роду ж аль – прислівник гаряче – прикметник сер. роду гаряче – прислівник
5. Складання слів, однакових чи близьким за змістом	ледве – ледве – ледве тяжко – тяжко – тяжко
6. Злиття основ слів	праворуч

Ступені порівняння прислівників

Прислівники, які дають якісну характеристику дії, стану, відповідають на питання **як?** *(гарно, сумлінно, погано, холодно, розумно),* можуть мати ступені порівняння. Вони утворюють форми вищого і найвищого ступенів порівняння.

Вищий ступінь утворюється:

а) за допомогою суфіксів **-ш(е), -іш(е):**

голосно – голосніше; тонко – тонше;

Суфікси **-к-, -ек-, -ок-** випадають при утворенні вищого ступеня:

швид-к-о - швидше; дал-ек-о – дальше;

б) від різних коренів:

гарно – краще; погано – гірше.

Увага!

Суфікс **-к-** змінюється на **-щ-**: високо – вище: **-г-, -ж-** – на **-жч-:** дорого – дорожче: дуже – дужче.

Найвищий ступінь утворюється від прислівників вищого ступеня за допомогою префікса най-: *найдорожче, найнижче.*

Для підсилення значення найвищого ступеня вживаються префікси що-, як- або обидва ці префікси одночасно: *щонайближче, що якнайближче.*

Увага!

Форми вищого і найвищого ступенів можуть бути складеними: вищий ступінь – поєднується зі словом більш (менш): *більш глибоко;*

найвищий ступінь – поєднується зі словом найбільш (найменш): *найбільш глибоко.*

З прислівниками вищого та найвищого ступенів можуть уживатися підсилювальні слова: трохи, значно, багато, куди та частки що-, як-:

краще – значно краще;

спокійніше – куди спокійніше;

найзручніше – багато зручніше.

Увага!

Прислівники, утворені від іменників, прикметників чи займенників, що вказують спосіб дії, не утворюють ступенів порівняння. Наприклад: *по-нашому, упоперек, уздовж.* Це стосуєтьмя таких прислівників, як *удвічі, забагато, замало* та ін.

Наголос у прислівників

1. У прислівниках із суфіксом **-ма** наголос може бути або на кінцевому складі, або на основі: *дарма, тайкома, жартома, лігма або лігма.*
2. У прислівниках прикметникового походження наголос ставимо на корені: *свіжий - свіжо; глибокий - глибоко.*
3. Наголошеним може бути і префікс:
- у прислівниках з префіксом **на-,** утворених від збірних числівників: *натроє, надвоє;*
- у прислівниках з частками **аби-, -де,** утворених від прислівників: *деяк.*
- у прислівниках на **-о** з префіксами **на-, за-:** *наново, заново.*

4. Наголос на префікс **ні-** падає тоді, коли його можна замінити словом немає. В інших випадках префікс **ні-** не наголошується.
Наприклад: *І вгору глянути ніколи (немає часу).* Але *ніколи в світі.*

Правопис прислівників. Н і НН у прислівниках

У прислівниках пишеться стільки **н**, скільки їх було у прикметниках та дієприкметниках, від яких вони утворені: *гуманний – гуманно, щоденний – щоденно, широченний – широченно, захоплений – захоплено, безмежний – безмежно.*

З двома **н** пишуться прислівники *спросоння, попідтинню, зрання, попідвіконню.*

Правопис НЕ і НІ з прислівниками

Не з прислівниками пишеться разом:
а) коли прислівник без **не** не вживається: *ненароком, незабаром;*
б) якщо прислівник з не утворює нове слово, яке можна замінити близьким за значенням: *важко – неважко (легко).*

Не з прислівниками пишеться окремо, коли **не** виступає не як префікс, а як частка.

Як правило, у таких реченнях є або мається на увазі протиставлення. *Не довго довелося чекати весни* (М. Коцюбинський)

Ні з прислівниками пишеться разом тоді, коли виступає у ролі префікса: **ніде, нікуди, ніяк.**

Ні пишеться з прислівниками окремо:

а) коли повторюється: ні холодно, ні жарко;

б) в усталених словосполученнях: ні туди, ні сюди.

Дефіс у прислівниках

Через дефіс пишуться прислівники, утворені:

- злиттям прийменника з числівником: *по-друге, по-четверте;*
- злиттям прийменника **по** із займенником на -ому: *по-нашому, по-їхньому;*
- злиттям часток **будь-, казна-, хтозна-, небудь-** з прислівником: *казна-де, де-небудь, будь-коли;*
- повторенням тих самих основ: *далеко-далеко, врешті-решт;*
- повторенням основ, які з'єднуються службовою часткою мови: *хоч-не-хоч, як-не-як;*
- поєднанням прийменника з прикметником на -ому, -й: *по-українському, по-людськи;*
- з двох прислівників: *сяк-так; десь-інде.*

Увага!

Через дефіс пишуться ще деякі прислівники: *по-латині, на-гора.*

Написання прислівників разом і окремо

Прислівникові сполучення	
пишеться окремо	пишеться разом
1. Прислівники, утворені за допомогою прийменника в: в цілому, в основному	Деякі прислівники, які є винятками з правил: врешті, всмак, наостанку, додому, насилу, навесні, нінащо
2. Прислівники сполучення, в яких іменник як складова частина не втратив свого іменникового значення: без черги, до відома, з боку, за рахунок, на вибір, по чест і, у поміч, на зразок	

Написаня прислівників разом і окремо

Разом пишуться складні прислівники утворені:

- від прикметників: *пізній — допізна, молодий — змолоду;*
- від числівників: *вдруге, усімох, потричі;*
- від займенників: *почім, причому, внічию;*
- від словосполучень: *мимо ходити — мимохідь, на самий перед — насамперед, має бути — мабуть;*
- поєднанням прийменника з іменником: *навшпиньки, попідтинню;*
- від злиття прийменника з прислівником: *назавжди, дотетер, відтоді;*
- від кількох основ (з прийменником і без прийменника): *навпростець, водноразу, напризволяще;*
- від поєднання часток **аби-, де-, ані-** з прислівником: *декуди, аніде, якомога, абикуди.*

Окремо пишуться складні прислівники, утворені:

- повторенням змінюваного слова в різних відмінках: (називний + орудний, називний + знахідний): *день у день, сам на сам, один одинцем;*
- злиттям прийменника з прислівником: *на потім, на завтра, до завтра, на коли, на відмінно;*
- від числінників з прийменником: *по двоє, по троє, по четверо, по п'ятеро, по одному.*

Правопис И та І у кінці прислівників

1. У кінці прислівників після **г, к, х** завжди пишеться **и**: *трохи, пішки, по-товариськи.*
2. Після **ж, к, ч** у кінці прислівників може писатися **и** або **і**:

и пишеться у кінці прислівників з префіксом **по-** після **к, ж, ч:** *по-вовчачи, по-дівочи;*

і пишеться в усіх інших випадках: *тричі, опівночі, вночі, двічі.*

Конспект 22

Службові частини мови

Прийменник як частина мови

Службові частини мови – це прийменники, сполучники, частки.
Вони – не називають предметів, явищ, ознак, кількості, дій;
не бувають членами речень;
не відповідають на питання.

Прийменник – це службова частина мови, яка служить для зв'язку між словами у словосполученні та в реченні. Разом з відмінковими формами іменників, числівників, займенників прийменники можуть означати:

- простір – *підійшли до моря;*
- час – *зроблю за день;*
- причину – *сміється з радості;*
- мету – *ішов за правду;*
- спосіб дії – *погодився з радістю;*
- кількість – *років з кілька.*

За будовою прийменники бувають:

- прості: *на, за, у, в;*
- складні (утворені поєднанням кількох простих прийменників): *поруч, з-за, з-під;*
- складені (утворені поєднанням прийменника *з* повнозначним словом): *залежно від, незважаючи на.*

Непохідні й похідні прийменники

За походженням прийменники поділяються на:

- непохідні (первинні) - без, біля, у (в), для, до, з (із, зі, зо), за, над, під, через і т.п.;
- похідні (вторинні).

Утворюються:

а) поєднанням двох або кількох прийменників - з-поміж, з-за, з-під;
б) шляхом переходу з інших частин мови

- з іменника (край, коло, круг);
- з прислівника (навпроти, поряд, неподалік);
- з дієприслівника (незважаючи на).

Правопис прийменників

1. Складні прийменники пишуться разом: *назустріч, внаслідок, заради, понад.*
2. Складні прийменники з першою частиною -з (-зі) пишуться через дефіс: *із-за, з-над, з-поміж, з-за.*
3. Прийменники, утворені від повнозначних слів, пишуться двома і більше словами: *під час, залежно від, незважаючи на.*

Вживання прийменників

Прийменники вживаються з одним або кількома відмінками. Без прийменників вживається лише називний відмінок. Місцевий відмінок завжди вживається з прийменниками.

З родовим відмінком:
біля – біля університету;
у –у директора школи;
без – без знань життя сумне;
від – від;
од – од матері;
до – до хати;
з(зі) (із) – зі Львова,із шухляди;
за – вийти заміж за Андрія;
з-під – з-під хати.
Із знахідним, орудним, місцевим відмінками – *в, у, ві, уві, з, зі, із, за, на, над, під, о, об, по, між, поміж, через.*

Цікаво!
Абсолютним чемпіоном за кількістю прийменників є родовий відмінок: у нього понад сто п’ятдесят прийменників.

Правильність мовлення

Прийменник в (у) вживається лише при окресленому, великому просторі, а не визначає тільки частину цього простору. Наприклад: *в Голландії, у Франції, у Києві на Подолі.*

Конспект 23

Частка як службова частина мови

Часткою називається службова частина мови, що надає окремим словам, словосполученням, реченням додаткових смислових та емоційних відтінків у значенні або служить для творення деяких граматичних форм та нових слів.

Наприклад: *Нехай не знає втоми та рука, що добре зерно в добру землю сіє* (М. Рильський).

Від інших службових частин мови частки відрізняються тим, що не виступають засобом синтаксичного зв'язку. Основне призначення їх полягає у видозміні значень окремих слів, цілих речень.

Одні частки *(хай, ну, не, ні, давай)* можуть стояти перед словами, яких стосуються: *Хай шумить єдиним світлим шумом синій Дніпр і срібно-водна Вісла* (М. Рильський);

інші *(же, ж, бо, но)* - після таких слів: *Все так же над озером мріє калина, де юність моя протекла* (В. Сосюра).

За походженням одні частки є первісними, інші утворилися від різних частин мови:

Від дієслів: *давай, би, було, хоч;*

Від прислівників: *вже, лише, там, просто;*

Від займенників: *воно, все, собі, то;*

Від сполучників: *чи, та, і, а.*

Є частки, які складаються з двох слів: *що за, що то, та й, ну й, куди там.*

Розряди часток за значенням

За значенням і вживанням частки поділяються на такі групи:

1. Частки, що надають словам, словосполученням, реченням різних смислових відтінків. До них належать:

а) означальні: *якраз, саме, просто, ледве, власне, мало;*

б) вказівні: *ось, он, от, то, це та ін.;*

в) обмежувально-видільні: *лише, тільки, хоч, хоча, хоч би все,* та ін.;
г) підсилювально-видільні: *і, й, та, аж, таки, ж, бо, навіть,* та ін.;

2. Модальні частки – виражають ставлення мовця до висловленої думки:
а) модально-вольові: *хай, нехай, б, би, но, годі та ін.;*
б) заперечні: *не, ні ані;*
в) стверджувальні: *атож, так, гаразд, еге;*
г) порівняльні: *наче, мов, немов, начебто;*
д) питальні: *чи, хіба, що за, невже.*

3. Емоційно-експресивні частки – слугують для вираження емоцій: *куди там, що, ну й, де там, все, куди, адже.*

4. Словотворчі частки:
а) **би (б), же (ж)** – за допомогою яких утворюються сполучники якби, аякже, шоб, ніби, атож:
б) частки **аби-, будь-, небудь-, -завгодно, казна-, хтозна-** для утворення займенників і прислівників *(будь-який, абищо, як-небудь, коли-завгодно);*
в) частки **не** і **ні** – з їхньою допомогою утворюються слова різних частин мови *(невільний, неволити, ніхто, нівроку).*

5. Формотворчі частки:
а) **би (б)** – утворюють форми умовного способу (розповів би, розповіла б);
б) **хай, нехай** – утворюють форми наказового способу (Хай живе вільна Україна);
в) **най-, як-, що-** – утворюють форми найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників (якнайкращий, щонайяскравіше);
г) **-ся (-сь)** – утворюють зворотні дієслова (сміятися, збираюсь).

Правопис часток

Частки пишуться окремо, разом або через дефіс

Разом пишемо	
1. *Аби-*, *де-*, *сь-*, *ані-*, *ні-*, *чи-*, *чим-*, *як-*, *що-* із займенниками, прислівниками та іншими частинами мови	*абихто, хтось, аніхто, якраз, щодня, щонайкраще, чималенький, дедалі*
Через дефіс пишемо	
1. Частки *будь-(будь)*, *-небудь*, *казна-*, *хтозна-* у складі займенників і прислівників	*хтозна-який*, *будь-що*, *де-небудь*, *казна-як*
2. Частки *-бо*, *-но*,*-таки*, *-от* , *-то* з іншими словами	*зробіть-бо, тільки-но, все-таки*, *як-от*
3. Іншомовні частки *екс-*,*віце-*	*екс-чемпіон, віце*-адмірал
Окремо пишемо	
1. Частки *саме, лиш, хоч, навіть, невже, аж, тільки, ну, ще, просто*	*лиш тобі, аж завтра, ну і диво*
2.Частку *що*, коли вона стоїть після слова	*тільки що, але що-небудь*
3. Часку *таки*, коли вона стоїть перед словом	*таки дійшли*
4. Якщо між часткою і словом, до якого вона належить, стоїть інше слово	*будь з ким, ні в якій мірі*
5. Частки *би (б), же(ж), то, он, ось*	*ось де воно, аджеж , он воно що, як же, підтримав би*

НЕ і НІ з різними частинами мови

Окремо частка НЕ пишеться:

1. З дієсловами, коли є залежні (пояснювальні) слова: *не доспівана мною пісня;*

2. Коли наявне протиставлення: *не принесені, а привезені книжки;*

3. Коли дієприкметник з часткою не є присудком: *уроки не вивчені.*

Якщо **не** виступає часткою – то пишеться окремо, якщо префіксом – то пишеться разом.

Разом частка НЕ пишеться:

1. У складі префікса недо: *недовихований, недобачений, недовірливий.*

2. Якщо слово без **не** не вживається: *недільний, неугавний.*

3. З дієприкметниками, якщо вони виступають у ролі означень і не мають при собі пояснювальних слів: *недоспівана пісня, незібраний урожай.*

4. З частинами мови, якщо утворені нові слова можна замінити синонімами: *несвітлий (темний), невеселий (журний).*

Частка **ні** вживається для підсилення заперечення, вираженого часткою **не**.

Наприклад: *Ні, не стоять, мов у долину біжать за поїздом вогні*

(М. Нагнибіда).

Ні пишеться окремо:

1. Якщо є часткою або сполучником.

2. У заперечених займенниках, якщо після **ні** вживається прийменник: *не було ні дощу, ні снігу; ні до чого; ні з ким.*

Ні пишеться разом:

1. Якщо є словотворчим префіксом у заперечних займенниках або прислівниках.

2. Якщо слово без ні не вживається: *ніякий, ніщо, нівроку, нікчемний.*

Основна функція часток не-, ні – виражати заперечення.

Наприклад: *Коли ти маєш вчинити щось погане, сім разів подумай – і не вчини, а добро роби не думаючи* (М. Рильський).

Ні, не клич мене, весно, – сказала я їй – не чаруй і не ваб надаремне

(Леся Українка).

Сполучник **а** може бути як протиставним, так і зіставним.

Наприклад: *Федько вчився непогано, зате Дмитрикові доводилося допомагати* (О. Довженко).

Розділові (явища є несумісними або чергуються): *або, чи, то, хоч, то… то, не то … не то, хоч … хоч, або… або, чи … чи.*

Наприклад: *То не риба в морі розгулялась, то не пави в небеса знялися, — розійшлися дівчати з граблями по сухих пахучих покосах* (М. Рильський).

Сполучники підрядності — це сполучники, які приєднують залежну частину до головної у складному реченні. Наприклад: *Зрадів, як сирота сонцю* (Нар. творчість). **За значенням сполучники підрядності поділяються на групи:**

- **причинові:** *бо, тому що, у зв'язку з тим що;*
- **мети:** *щоб, щоби, для того щоб, аби;*
- **часові:** *ледве, тільки, як, щойно, як тільки, після того як;*
- **умовні:** *якби, якщо, коли б, аби, як тільки;*
- **допустові:** *хоч, дарма що, незважаючи на те, що; хоч…, але;*
- **порівняльні:** *як, мов, наче, неначе, ніби, нібито, начебто, мовбито;*
- **міри, ступеня:** *аж, що аж, **що й;***
- **з'ясувальні:** *що, як, ніби.*

Вживання сполучників. Сполучники й однозвучні слова

За особливостями вживання розрізняють **сполучники одиничні, повторювальні й парні.**

Одиничні сполучники *й, і, а* поєднують однорідні члени речення або речення вираження замкненості.

Наприклад: *Ціле літо дід Данило живе на пасіці в лісах, а увесь рік пахне вощиною, медом і травами* (М. Стельмах).

Повторювані сполучники *або — або, чи — чи, то — то, не то — не то, чи то — чи то, і — і, ні — ні* вживаються при кожному однорідному членові або простому реченні.

Наприклад: Чи в лісі, чи в хаті, чи в полі, чи на волі мені вас шукати? (Т. Шевченко).

Парні сполучники *складаються з двох частин: одна частина ставиться перед першим, а друга перед другим однорідним членом чи частиною складного речення: не тільки ,., а й; не стільки.., скільки; хоч.., але; чим.., тим; як.., так і.*

Наприклад: Чим далі заглиблювалися вони в гори, тим тихішим ставав відгомін бою (В. Собко).

Увага!

Розрізняй сполучники і сполучені слова.

Підрядний сполучник	**Сполучне слово**
не буває членом речення	є членом речення
можна замінити лише іншим сполучником	можна замінити іншим сполучним словом
на нього падає логічний наголос	може вимовлятись з логічним наголосом
речення не можна перетворити на питальне	речення можна перетворити на питальне
Якби ви вчились так, як треба, то й мудрість би своя була. *(Тарас Шевченко)*	*Як би я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти.* *(Леся Українка)*

Сполучники *щоб, якби* **слід відрізняти від однозвучних з ними займенників чи прислівників з частками** *б, би, ж, же* Наприклад:	
Сполучник О пісне! Від народу кров і плоть ти узяла, *щоб* лиш йому служити. *(М. Рильський)*	**Однозвучні сполучення слів** Що добре, хоч Ілько дома, а що б вона сама вдіяла. *(А. Головко)*
Сполучники *зате, проте* **треба відрізняти від однозвучного займенника** *те* **з прийменниками** *за* **і** *про* Наприклад	
Леся замислилась, *проте* заговорила знову *(О. Олійник)*	Мені ввижається, як в тихім ріднім колі старий дідусь навчав своїх онуків, про данину справдешні байки править, *про те*, що діялось на нашім світі. *(Л. Українка)*

Правопис сполучників

1. Складні сполучники, утворені з кількох слів, пишуться разом: *щоб, ніж, якби, начебто, якщо.*

2. Перші дві частини пишуться разом у сполучниках: *незважаючи на те що, тимчасом як.*

3. У складених сполучниках кожна частина пишеться окремо: *дарма що, так що, для того щоб, в міру того як.*

4. Через дефіс пишуться сполучники з підсилювальними частками: *-бо, -но, -то: тільки-но, тому-то, якби-но.*

Конспект 25

Вигук як особлива частина мови

Вигук – це особлива частина мови, яка виражає почуття, волевиявлення мовця, не називаючи їх.

Наприклад: *ой! гей! а!*

Вигуки не належать ні до повнозначних, ні до службових частин мови, тому що не мають предметного значення і не виконують у реченні ніяких функцій: *Ой, який же день багатий, бо прекрасне він несе* (П. Тичина).

Увага!

Вигуки не співвідносяться ні з предметами, ні з поняттями. Вигуки не мають морфологічних ознак (роду, числа, відмінків, особи, часу, способу, виду тощо).

Не є членами речення.

За походженням вигуки поділяються на:

- **первинні** (непохідні): *а! о! ах! ох! гей! ого! фу! ай! ух! на! ану! нумо! брр! га!*

- **вторинні** (непохідні) – утворилися від повнозначних частин мови: *Слава! Гайда! Спасибі! Браво! Ґвалт! Леле! Боже! Лихо! Отакої! Страх!*

- **вигукові фразеологізми:** *Оце так! Здоровеньки були! От тобі і маєш! Боронь Боже! Матінко моя рідна!*

За значенням вигуки поділяються на:

1. Емоційні – виражають почуття, переживання, настрій, здивування, іронію тощо: *тю! фа! ах! ой! ого! гм! от тобі і на!*

Ой, людині славно, вільно жить весною, з долею ріднитись Іоно-молодою (Г. Шпак).

2. Спонукальні – виражають наказ, спонукання до дії: *Гей! агов! годі! киць-киць! геть! тпру!*

Гей ти, доле моя, хоч тепер обізвись! (В. Сосюра).

3. Вигуки, що є словами ввічливості (мовний етикет) – виражають привітання, прохання, подяку, сподівання, побажання, прощання: *Добридень! Будь ласка! Добраніч! Дякую! Перепрошую! Ласкаво просимо!*

4. Звуконаслідувальні вигуки – виражають акустичне уявлення людини про звуки, які зустрічаються в живому і неживому оточенні: *гав-гав! кукуріку! хрусь! цок-цок! ку-ку! ха-ха-ха! дзінь! тьох!*

Гу-гу-гу! - застогнав пугач серед лісу (П. Мирний)

Правопис вигуків.
Розділові знаки при вигуках

Правопис.

Вигуки, що передають повторювані або протяжні звуки, пишуться через дефіс: *ай-ай-ай! ку-ку! ха-ха-ха!*

Через дефіс пишуться вигуки: *Їй-Богу, їй-бо, їй-право.*

Розділові знаки.

1. Після вигуку ставиться кома або знак оклику.

Наприклад: *Ай-ай-ай-ай! Як же ви не знаєте, що таке крякуха?* (О. Вишня)

2. Якщо при вигуках є знак оклику, коли вони стоять у середині речення, то з обох боків вони виділяються тире.

Наприклад: *Всі, у кого серце вірне сонцю нашої весни,*
Сійте зерно — гей!— добірне
В нерозмежені лани.
(М. Рильський)

3. Комами не виділяються — слова *о, ой, ох, ну й,* якщо автор використовує їх у ролі підсилюючої частки.

Наприклад: *Ой дівчино чорноброва,*
Будь здорова, будь здорова.
(М Вороний)

- слова *ой, о,* які стоять перед звертанням.

Наприклад: *Ой Музо! Ся пісня двосічна, мов зброя, і будить одвагу, й жалю завдає* (Леся Українка).

- вигуки, що стоять на початку речення перед особовим займенником, після якого йде звертання.

Наприклад: *Ой ти, дівчино, з горіха зерня,*
Чом твоє серденько — колюче терня?
(І. Франко)

Конспект 26
Синтаксис

Синтаксис – (перекладі з грецької syntaxic – побудова, зв'язок, з'єднання) – розділ граматики, що вивчає словосполучення, речення, їх будову, граматичне значення, способи зв'язків, за якими слова поєднуються у словосполучення і речення.

Конспект 27
Словосполучення

Словосполучення – синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше слів (головного і залежного) на основі підрядного зв'язку.

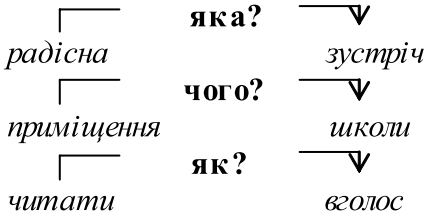

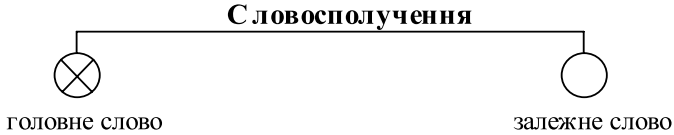

Питання ставиться від головного слова до іншого (залежного)

Питання ставиться до залежного слова

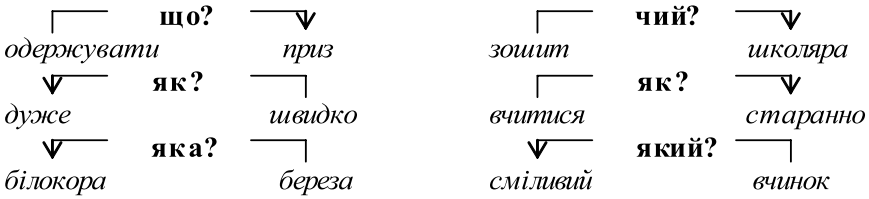

Види сполучень за будовою

Прості	Складні
утворені поєднанням двох повнозначних слів:	утворені поєднанням трьох і більше повнозначних слів:
а) слово + слово: *червона стрічка;*	
б) слово + складена словоформа: *буду виконуват и вправу;*	якогось одного загального значення не мають;
в) слово + лексичне словосполучення: *ставити знак питання*	між компонентами – два чи більше видів синтаксичних відношень: писати (що?) лист (кому?) товаришеві
г) слово + фразеологічний зворот: *зовсім втратити голову*	

Види сполучень за способом вираження головного слова:

- іменникові – з іменником у ролі головного слова: *білий сніг, учень з книгою;*

- **прикметникові** – з прикметником у ролі головного слова: *безмежно щасливий, щирий серцем;*

- **займенникові** – із займенником у ролі головного слова: *дещо з речей, щось цікаве;*

- **числівникові** – з числівником у ролі головного слова: *три студенти, п'ять зошитів;*

- **дієслівні** – з дієсловом у ролі головного слова: *ходити до школи,любити студентів;*

- **прислівникові** – з прислівником у ролі головного слова: *високо в небі, менше трьох.*

синтаксичний зв'язок у словосполученні

Підрядність – означає залежність одного компонента від іншого.

Способи підрядного зв'язку

Узгодження	Керування	Прилягання
Залежне слово стоїть у тій же формі, в якій стоїть головне (завжди узгоджуються прикметники, дієприкметники, порядкові числівники, деякі займенники): *вірний друг* , *щира усмішка, другий поверх*	Залежне слово стоїть в тому відмінку, якого вимагає головне (головне слово – дієслово, іменник. прикметник, прислівник): *читати книгу, читання книги*	Залежне слово приєднується до головного тільки за змістом (залежне слово – прислівник, дієприслівник, неозначена форма дієслова): *добре вчитися, говорити голосно*

Не вважаються словосполученням:

- підмет з присудком: *річка тече;*
- складені форми майбутнього часу: *буду читати;*
- складені форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників: *найбільш незалежний;*
- слова, що мають між собою сурядний зв'зок: *весня і осінь;*
- поєднання службового слова з повнозначним: *для тебе, біля школи.*

Конспект 28
Речення

Речення – це основна одиниця синтаксису. За допомогою речення висловлюється, повідомляється певна думка. Речення має інтонаційну і смислову завершеність, граматичну основу (підмет і присудок), служить засобом спілкування. Ці ознаки відрізняють речення від словосполучення.

Роль речення у мові	Ознаки речення	Види речень		
		за структурою	за метою висловлювання думки	за емоційним забарвленням
Служить для спілкування, повідомлення, впливу	1. Має граматичну основу, що складається з одного чи двох граматичних центрів	1. Просте речення (односкладне або двоскладне, поширене або непоширене, повне або неповне ускладнене однорідними і відокремленими членами, звертаннями, вставними словами, реченнями	1. Розповідні (повідомлення)	1. Емоційно-нейтральні
	2. Характеризується смисловою та інтонаційною завершеністю	2. Складне речення (з двома або кількома граматичними центрами)	2. Питальні (запитальні)	2. Емоційно-забарвлені
			3. Спонукальні (спонукальні до дії)	

Речення як одиниця синтаксису

Інтонація є способом оформлення речення, виділення мовленнєвого центру висловлювання, вираження смислових відношень.

Логічний наголос – виділення у реченні за допомогою посилення голосу мовленнєвого центру висловлювання. Від місця логічного наголосу залежить зміст речення.

Порядок слів у реченні:

- прямий – присудок стоїть після підмета; узгоджене означення стоїть перед означуваним словом; додаток – після керуючого слова; обставина – у пре- і постпозиції відносно головного слова;

- зворотний (інверсія) – порушення прямого порядку слів з метою виділення якогось із них; інверсія вносить новий відтінок у зміст речення.

Конспект 29

Двоскладне речення

Двоскладне речення – має два головних члени – підмет і присудок.

Двоскладне речення, яке складається лише з головних членів, називається **непоширеним**. Речення, в якому, крім головних членів, є ще й другорядні, називається **поширеним**.

Головні члени речення – **підмет і присудок.**

Другорядні члени речення – **додаток, означення, обставина.**

Конспект 30
Головні члени речення

Підмет – головний член речення, що означає предмет, чи особу, про які говориться в реченні, і відповідає на питання хто? що?

Наприклад: *Прекрасна людина в бою за Вітчизну.* (О. Довженко).

За способом вираження підмети бувають **прості, складні і складені.**

Простий підмет виражається, як правило, одним словом –іменником або займенником у називному відмінку, іншими частинами мови, вжитими у значенні іменника. Наприклад: *День стоїть за долями крутими.* (А. Малишко).

Патріотизм починається зі ставлення до своєї мови (В. Русанівський).

Складний підмет виражається словосполученням, тобто не менш **як** двома повнозначними словами, що перебувають між собою у підрядному зв'язку.

Наприклад: *"Запрягайте, хлопці, коні", – лине в небо молоде.* (П. Тичина).

Складений підмет найчастіше є кількісно-іменниковим сполученням (головне слово має кількісне значення, а залежне –форму родового відмінка множини): *Чіпці минуло сімнадцять літ.* (П. Мирний);

Складений підмет може також виражатися словосполученням, яке має значення сумісності (головне слово – іменник чи займенник у називному відмінку, а залежне, – в орудному відмінку з прийменником **-з**: *Сніг з морозом поморозив всі на полі квіти.* (Леся Українка);

Складений підмет може бути виражений словосполученням двох іменників: перший з яких має значення міри, сукупності, обсягу, другий – у родовому відмінку: *Група приїжджих зупинилися на горбі.* (О. Довженко)

Підмет

Що означає	На всі питання відповідає	Способи вираження	Типи за способом вираження
Предмет, про якийсь щось стверджується або запере - чується	На питання називного відмінка хто? що?	1. Іменники в називному відмінку. 2. Займенники в називному відмінку. 3. Неозначена форма дієслова 4. Фразеологізми. 5. Власні назви. 6. Синтаксичні або лексичні нерозглядні словосполу-чення. 7. Речення.	Простий Складений

Способи вираження підмета

Простий підмет	Складений підмет
	Сполученням яких слів виражений
1. Словоформа на-зивного відмінка імен-них слів: іменника, займенника, співвід-носного з іменником; числівника, прикмет-ника, займенника, співвідносного з прик-метником, числівника, вжитих у значенні іменника 2. Неозначена форма дієслова 3. Вигук 4. Власна назва 5. Фразеологізми	1. Іменник у називному відмінку + іменник в орудно-му відмінку з прийменником **з**. 2. Іменник з кількісним значенням у називному від-мінку + іменник, займенник або прикметник у родо-вому відмінку множини. 3. Займенник *скільки (спільки)* або прислівники *мало, чимало*, багато + іменник, займенник або прикметник у родовому відмінку множини з прийменником. 4. Займенники кожен, дехто, хтось та ін. + іменник або займенник у родовому відмінку множини з прий-менником. 5. Числівник у називному відмінку = іменник, займен-ник чи прикметник у родовому відмінку множини (при числівниках два – чотири у називному відмінку множини, один – у називному відмінку однини)

Присудок

Що означає	На які питання відповідає	Способи вираження	Типи за способом вираження
Дію, стан, якість, ознаку, кількість, приналежність предмета і що про нього говориться	Що робить предмет? Який він є? Хто він такий? Що він таке?	Форми дієслова Дієслово-зв'язка, іменник, прикметник, числівник, займенник, прислівник, синтаксично нерозкладене словосполучення Неозначена форма дієслова у словосполученні з дієслівною зв'язкою Нерозкладене фразеологічне словосполучення	Простий іменний складений Дієслівний складений

Присудок

Присудок – головний член двоскладного речення, який називає дію, стан або ознаку підмета, і відповідає на питання: *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? що він таке? хто він такий?*

Разом з підметом присудок формує **граматичну основу** речення – його предикативний центр. Присудок є основним носієм граматичного значення всього речення. Наприклад: *Батько вишні садив на межі.* (Г. Чубач)

За структурою розрізняють **простий і складений присудки.**

Простим називається присудок, виражений дієсловом дійсного, умовного та наказового способу, яке поєднує в собі лексичне і граматичне значення. Наприклад: *Сади пишалися в снігах – Такі вдягли розкішні шати.* (М. Стельмах)

Складений присудок має дві частини: головну і допоміжну (зв'язку). За характером морфологічного вираження складені присудки поділяються на дієслівні (коли обидва слова – дієслова) та іменні (коли друге слово виражається іменником, прикметником, дієприкметником, числівником, займенником, неозначеною формою дієслова). Наприклад: *Починав жевріти схід сонця.* (П. Мирний) (дієслівний скадений присудок); *Еней був парубок моторний.* (І. Котляревський) (іменний складений присудок).

Типи присудків і способи їх вираження

Тип присудка	Основний компонент	Допоміжний компонент	Приклади
Простий дієслівний	1. Дієслово дійсного способу у формах теперішнього, минулого і майбутньому часу		Вночі вже осінь глянула до двору *(А. Малишко)*
	2. Дієслово умовного способу		*Зійшло б* гаряче сонце і *простяглося би* по полю бабине літо. *(М. Коцюбинский)*
	3. Дієслово наказового способу		*Хай* вічно світить сонце над полями. *(В. Сосюра)*
	4. Неозначена форма дієслова		Я їй *розказувати*, а вона *сміятись* і *радіти (М. Вовчок)*
	5. Звуконаслідувальні слова		А чобітки їхні *дзень-дзень*. *(О. Гончар)*
	6. Вигукова форма дієслова, яка передає коротку дію		А хтось збоку тебе – хоп. *(Ю. Яновський)*
	7. Фразеологічне сполучення		Він *був* на *сьомому небі*
Складений дієслівний	Дієслово у неозначеній формі	Допоміжне дієслово у будь-якому способі та часі (стати, кінчати, продовжувати, могти, хотіти, намірятися і т. д.) або прикметник	Красивим доля не *поспішає важити щастя.* *(М. Стельмах)*
Складений іменний	1. Іменник у називному, рідше в іншому відмінках	Дієслово-зв'язка у будь-якому способі та часі: бути, становити (собою), виявлятися, називатися і т. д.	Ти *другом, братом* і *сестрою* сіромі стала. *(Т. Шевченко)*
	2. Прикметник у називному та орудному відмінках		Я залишусь завжди *молодим*. *(В. Сосюра)*
	3. Прислівник		І так мені чомусь *робилося тоскно…* *(О. Довженко)*
	4. Займенник у називному та орудному відмінках		Ситуація *виявилась іншою. (З газет)*
	5. Числівник у називному відмінках та орудному відмінках		Він був *третім*. *(З газет)*
	6. Нерозкладне синтаксичне словосполучення		Голова без розуму, як ліхтар без свічки *(Нар. творчість)*

Погодження граматичних форм підмета і присудка

Між підметом і присудком існує тісний смисловий і граматичний зв'язок. Але форма присудка не завжди уподібнюється формі підмета, зокрема це стосується тих випадків, коли підмет виражений складноскороченим словом або словосполученням:

1. Присудок узгоджується з підметом у множині, коли підмет виражений словосполученням: *Іван з Василем читали.*

2. Присудок узгоджується з підметом у однині при словах *більшість, меншість, частина, решта, багато, мало,* що входятьдо складу підмета: *Більшість студентів здає іспит на відмінно.*

Присудок вживається при такому підметі і в формі множини, але тільки в тому разі, коли він стоїть після підмета і якщо підмет не має при собі означення.

3. Присудок узгоджується з підметом у множині і однині, коли підмет виражений кількісним числівником та іменником у називному чи родовому відмінку: *На репетицію прийшло п'ятнадцять хлопчиків.*

4. Коли підметом є невідмінювана абревіатура, то присудок узгоджується у тому ж роді і числі, що й опорне слово у словосполученні, від якого утворено абревіатуру: *НУ (Національний університет) оголосив прийом студентів.*

Конспект 31

Другорядні члени речення

Додаток

Додатком називається другорядний член речення, який означає предмет, на який спрямована дія або по відношенню до якого ця дія відбувається. Додаток відповідає на питання непрямих відмінків: *кого? – чого?, кому? – чому?, кого? – що?, ким? – чим?, на кому? – на чому?*

Наприклад: *"Як любо йти коханою землею і рідний вітер пити без кінця "*(В.Сосюра)

Найчастіше додаток виражається іменником чи займенником з прийменником або без прийменника у формі непрямих відмінків.

Додатки поділяються на **прямі і непрямі.**

Прямий додаток – це додаток найчастіше у формі знахідного відмінка без прийменника, який залежить від перехідного дієслова, неозначеної форми дієслова, дієприслівника; означає предмет, на який безпосередньо спрямована дія присудка. Наприклад: *"Поле сховало стежки і дороги".* (М.Коцюбинський)

Непрямий додаток – це додаток у формі знахідного відмінка з прийменником, або у формі іншого непрямого відмінка без прийменника і *з* прийменником; означає об'єкт, на який безпосередньо дія не спрямована, а лише якоюсь мірою стосується його. Наприклад: *"До тебе, люба річенько, ще вернеться весна..."*(Л.Глібов)

Додаток

Що означає	На яке питання відповідає	Вид	Частина мови, якою виражений додаток
Предмет, на який спрямована дія	Кого? Що?	Прямий	Іменник у знахідному чи родовому відмінку без прийменника
	Непрямих відмінків	Непрямий	Іменник, займенник, прикметник, числівник, дієприкметник у значенні іменника, вигук, неозначена форма дієслова, власна назва

Означення

Означенням називається другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета, його якість, властивість, приналежність, кількість і відповідає на питання *який? чий? котрий? скільки?* Наприклад: *Краса України і матері мова лунає у пісні і в серці дзвенить.* (М.Сингаївський)

Залежно від типу зв'язку з означуваним словом означення поділяються на **узгоджені і неузгоджені**.

Узгодженим називається означення, яке узгоджується з означуваним словом у відмінку, числі і роді (для однини). Наприклад: *Батьківська тепла і привітна хата давно, давно заждалася тебе.* (А.Малишко)

Неузгодженим називається означення, яке поєднується з означуваним словом способом керування або прилягання. Наприклад: *Сила миру не в зброї, а в людях доброї волі.* (Нар. творчість).

Тире між підметом і присудком

Між підметом і присудком іноді у вимові чується пауза. На письмі вона передається за допомогою тире – ставиться на місці пропущеної у теперішньому часі зв'язки бути у складеному іменниковому присудку.

Означення

Що означає	На яке питання відповідає	Вид	Частина мови, якою виражений додаток
Ознаку предмета	який? чий? який? котрий?	узгоджене	Прикметник, займенник (крім особових) Дієприкметник Числівник (порядковий)
Кількість	скількох? скільком? скількома? на скількох?		Кількісний прислівник у непрямому відмінку, крім знахідного
Якість	чий?	Неузгоджене	Іменник у непрямому відмінку
Властивість	яку? який? чий?		Неозначена форма дієслова Особовий займенник у непрямому відмінку Прислівник Словосполучення

Правило	Приклади
Ставиться	
1. Перед вказівними частками *то, це, ось, є, це значить*, що стоять перед присудком, вираженим іменником.	Боротьба за демократичне суспільство – ось сенс життя. *(І. Франко)*
2. Якщо присудок виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку	Три рази по три – дев'ять. Книга – унікальне явище. *(Б. Олійник)*
3. Якщо обидва головні члени речення або один з них виражені неозначеною формою дієслова	Жити – правді служити. Завдання молоді – вчитися. *(Із газет)*
4. Якщо підмет виражений особовим займенником це і логічно виділяється.	Ти – кат людський, а я народ. *(М. Бажан)*
5. Якщо підмет виражений займенником *це* і логічно виділяється.	Це – мій народ. *(Б. Олійник)*
Не ставиться	
1. Якщо перед присудком (крім присудка-інфінітива) стоїть частка *не*.	Але життя не сон... воно не склянка чаю. *(В. Сосюра)* Молодість – буйність, а старість не радість. *(Нар. творчість)*
2. Якщо підмет виражений особовим займенником, присудок – іменником.	Ми гінці весни крилаті, знаменосці днів нових. *(В. Сосюра)*
3. Якщо до складу присудка входять слова *як, ніби, що, мов, немовби, наче, неначе* та ін.	Дівчата як ластівочки. Промені як вії сонячних очей. *(П. Тичина)*
4. Якщо між головними членами, вираженими іменниками, з'являються вставні або вставлені конструкції.	Будинок культури, безпереч но, пам'ятка архітектури.
5. Якщо присудок виражений займенником, цілим словосполученням, а підмет – іменником.	У справедливих армій доля завжди прекрасна. *(О. Гончар)*
6. Якщо підмет і присудок – стійкий фразеологічний вислів.	Два чоботи пара. *(Нар. творчість)*

Прикладка як різновид означення

Прикладка – це означення, виражене іменником, яке дає предметові другу назву:

-вказує на професію, рід занять, національність, вік;

- виступає власними назвами міст, сіл, річок тощо;

-відповідає на питання який?

Наприклад: *З лісу на прогалину виходить дядько Лев і небіж його Лукаш.* (Леся Українка).

Прикладка буває **поширена** – виражена стійким словосполученням: *заграв грамофон вальс "На сопках Мяньчжурії".* (А.Головко)

і **непоширена** – виражена одним словом : *Гуляє вітер-шелестій із батьківського лісу.* (А. Малишко)

Прикладка узгоджується з пояснювальним іменником у відмінку, наприклад: *місто Київ, село Божиківці;* також може узгоджуватись у роді й числі, наприклад: *фірма "Світанок"* (узгодження у відмінку й числі); *жінка-мати* (узгодження у роді, числі і відмінку).

Якщо прикладка виступає назвою журналу, газети, залізничної станції і под., то, як правило, така прикладка вживається лише в називному відмінку, наприклад: *у журналі "Мовознавство", в газеті "Хрещатик", біля станції Конотоп.*

Розділові знаки при прикладці

Дефіс ставиться, якщо:

1. Означуване слово і прикладка є загальними назвами: *вітер-пустун, мати-природа.*

2. Означуване слово стоїть після прикладки (власної назви): *Сапун-гора.*

3. Прикладка входить до складу терміна: *меч-риба, жаба-бик,твір-опис.*

Дефіс не ставиться, якщо:

1. Прикладкою є видова назва: *трава материнка, квітка конвалія, шапка кубанка.*

2. Прикладкою є загальноприйняті в побуті назви людей: *пан директор, громадяни пасажири.*

У лапки беруться:

1. Назви підприємств, організацій, установ: *комбінат "Дніпро", готель "Україна".*

2. Назви газет, журналів, творів літератури та мистецтва: *журнал "Знання", п'єса "Іван Мазепа".*

3. Назви поїздів, пароплавів: *поїзд-експрес "Україна", пароплав "Славутич ".*

4.Назви спортивних товариств, клубів, команд тощо: *футбольна команда "Дніпро".*

5. Назви побутових предметів: *холодильник "Київ", цукерки "Слива".*

У лапки не беруться:

1. Назви автобусних і залізничних маршрутів: *поїзд Київ - Ковель, автобус Умань - Хмельницьк.*

2. Назви міст, сіл, річок, озер: *місто Хмельницьк, річка Сейм.*

3. Назви підприємств, установ тощо, якщо перед ними є слова імені, пам'яті: *бібліотека імені Лесі Українки.*

Обставина

Обставина – це другорядний член речення, що виражає ознаку дії, і відповідає на питання *як? коли? де? для чого? чому? яким способом?* та ін.

Поділ обставин за значенням

Що означає	На які питання відповідає	Частина мови, що виступає в ролі обставини	Приклади
1. Міру і ступінь ознаки	З якою метою? Куди? Де? Звідки? Скільки?	Прислівник із залежним іменником	Просто на південь ледь помітно вогники. *(П. Панч)*
2. Місце	Куди? Яким шляхом? Де? Звідки?	Іменник, прислівник в непрямому відмінку	Ми їхали тепер від села до села. *(Ю. Смолич)*
3. Час	Коли? Відколи? Як довго? З якою метою?	Іменник у непрямому відмінку, прислівник, дієприслівник, дієприслівниковий зворот	У пізні часи порізному виявляється героїзм людини. *(Ю. Збананацький)*
4. Спосіб дії	Як? Яким способом?	Іменник у непрямому відмінку, прислівник, дієприслівник, дієприслівниковий зворот	Веселкою моя надія грала. *(Леся Українка)*
5. Мету	Для чого? З якою метою?	Іменник у непрямому відмінку, прислівник, неозначена форма дієслова	Кличе мати вечеряти. *(Т. Шевченко)*
6. Причину	З якої причини? Чому?	Іменник у непрямому відмінку, прислівник, дієприслівниковий зворот	З голоду та холоду та півень не співає. *(Нар. творчість)*
7. Умову	З якої умови? При якій умові?	Іменники у непрямому відмінку, дієприслівниковий зворот	Не зоравши, не посієш. *(Нар. творчість)*
8. Уступку	Незважаючи на що?	Іменники у непрямому відмінку, дієприслівниковий зворот	Незважаючи на пізню годину, хлопці вирішили таки піти на вулицю. *(П. Панч)*

Порівняльний зворот

Порівняльний зворот – це образна характеристика дії, ознаки предмета, думки шляхом порівняння. Як правило, порівняльний зворот починається сполучниками *як, наче, мов, ніби, мовби, неначе, начебто, неначебто* та ін.

Наприклад: *Слова, як мед, діло, як полова.* (Нар. творчість)

Порівняльний зворот є членом простого речення. Треба розрізняти прості речення з порівняльними зворотами і складнопідрядні речення з підрядними порівняльними частинами.

Порівняльним зворотом є така структура:

а) яка відповідає на питання означень: *Великі, як блюдця, темні очі коричнево-карого, аж червонуватого кольору виглядають із-під довжелезних вій.* (В. Собко);

б) до складу якої входить порівняльний сполучник і прикметник.

Така структура виконує роль обставини у простому реченні: *Мов зачарований, стоїть Бахчисарай.* (Леся Українка);

в) яка має обставинне значення і відповідає на питання *як ?яким чином ? як саме ?: Блакитні тіні розкривали свою глибінь і приймали, як в м'яке ложе, Гафійчині думки, сподівання Маланки...* (М. Коцюбинський)

На письмі порівняльні звороти, як правило, виділяються комами: *Такі, як він, і не мають права бути щасливими.* (В.Собко)

Кома не ставиться:

1) коли порівняльний зворот є простим присудком: *По пшениці теплий вітер хвилями гуляє, молодую пшениченьку неначе гойдає.* (Л.Глібов);

2) коли порівняльний зворот є частиною складеного присудка: *Була ти наче лісова царівна у зорянім вінку на темних косах.* (Леся Українка);

3) якщо порівняльний зворот можна замінити орудним відмінком: І *сорок літ ішов Франко-сіяч – і спів його звучав не раз як плач, і плач його звучав як гімн народу.* (Д.Павличко);

4) коли порівняльний зворот супроводжується словами майже, зовсім: *Варвара розмовляла з батьком майже як доросла.* (Є.Гуцало);

5) коли порівняльний зворот став частиною стійкого сполучення слів: *упертий як осел, ллє як з відра, жити як сир у маслі, звалитися як сніг на голову, червоний мов рак* тощо.

Конспект 32
Односкладні речення

Речення з одним головним членом називаються **односкладними.** Один головний член (присудок чи підмет) поєднує в собі функцію обох головних членів речення.

Самому нудно. А де ж дітись?
Що діяти і що почать?
Людей і долю проклинать
Не варт, Їй-Богу. Як же жити
На чужині на самоті?
І що робити взаперті?
Якби кайдани перегризти,
То гриз потроху б.

(Т. Шевченко)

Види односкладних речень.

Граматична основа односкладного речення – це головний член (присудок та підмет). Розрізняють дві основні групи односкладних речень:

- речення з головним членом – підметом. Це **називні** речення: *Весна. Теплінь. Жайворонки в небі.* (І.Цюпа);
- речення з головним членом-присудком:

особові:

означено-особові: *Мені аж страшно, як згадаю оту хатину край села.* (Т.Шевченко);

неозначено-особові: *Кругом поставили своїх.* (Ю. Яновський);

узагальнено-особові: *Що посієш, те й пожнеш.* (Нар. творчість):

безособові: *Капає з стріх.* (М.Коцюбинський).

Односкладні речення з головним членом присудком
Означено-особові речення

Означено-особовими називаються такі односкладні речення, в яких присудок означає дію, що стосується якоїсь конкретної особи. Наприклад: *"За всіх скажу, за всіх переболію..."* (П. Тичина); *"Гей, люди, слухайте всі!"* (А. Головко)

Присудок виражається дієсловом у формі 1-ї або 2-ї особи дійсного або наказового способу однини, множини. На конкретну особу (я, ти, ми, ви) вказує закінчення дієслова-присудка. Наприклад: *Любимо Вкраїну, та не сліпо, щирим серцем, чистою душею.* (О.Підсуха).

Неозначено-особові речення

Неозначено-особовими називаються такі односкладні речення, в яких присудок означає дію, виконувану невизначеною особою. Наприклад: *Вийшли з плугами на поле цілим селом і прогнали орачів.* (М. Коцюбинський)

Головний член – (присудок) виражається дієсловом у формі третьої особи множини теперішнього часу або у формі множини минулого часу й умовного способу: *До Харкова під'їжджали вночі.* (Г. Тютюнник)

У неозначено-особових реченнях виконавець дії не називається з різних причин. Дія головного члена (присудка) здебільшого стосується багатьох виконавців: *Либонь і правду кажуть про гуцала.* (Леся Українка); хоча інколи дія головного члена речення може бути віднесена і до однієї особи: *Просять тебе не втручатися в мої особисті справи.* (А.Головко)

Неозначено-особові речення характерні для розмовного та художнього стилів.

Узагальнено-особові речення

Узагальнено-особовими називаються такі односкладні речення, в яких суб'єкт дії мислиться узагальнено, тобто присудок означає дію, що може стосуватися будь-кого з людей. Наприклад: *Хліб-сіль їж, а правду ріж.* (Нар. творчість)

Головний член найчастіше має форму 2-ї особи однини теперішнього чи майбутнього часу: *Що посієш, то й пожнеш.* (Нар. творчість); також може мати форму наказового способу: *Чесне діло роби сміло.* (Нар. творчість).

Основне призначення узагальнено-особових речень –образне вираження загальних суджень. Тому такі речення широко представлені в народних прислів'ях та приказках: *Не берися не за своє діло* (Нар. творчість). Також ці речення поширені в описах, правилах тощо: *Розглянемо приклади узагальнено-особових речень.*

Сфера використання узагальнено-особових речень – розмовний, художній, науковий, діловий стилі.

Безособові речення

Безособовими називаються такі речення, присудок в яких означає процес, стан або дію, що мислиться незалежно від особи. Безособове речення взагалі не передбачає будь-якого виконавця. Підмета в цих реченнях немає і не може бути. Наприклад: *А тим часом веснів, веснів...* (О.Гончар)

Безособові речення можуть вказувати на стан природи: *Навколо справді було казково*. (Ю. Збанацький); на фізичний або психічний стан людини: *мені стало прикро*. (Я. Баш)

Присудок у безособових реченнях може бути простим і складеним: *Світає*. (Т. Шевченко); *Починає дніти* (М. Коцюбинський)

Безособові речення поширені в розмовному, художньому, науковому стилях.

Присудок у безособовому реченні може бути виражений:

1. Безособовим дієсловом у формі 3-ї особи однини, теперішнього чи майбутнього часу: *Швидко розвиднілося*. (Ю. Бездик)

2. Особовим дієсловом у безособовому значенні – у формі 3-ї особи однини або у формі середнього роду: *Вітерцем дихнуло з долини*. (П. Дорошенко)

3. Дієслівними формами на – **но**, **то**: *О, сліз таких вже вилито чимало*. (Леся Українка). У минулому, майбутньому часі та умовному способі до форми на **–но, -то** додається дієслово-зв'язка **бути:** *Нам наказано було йти*. (В. Сосюра)

4. Інфінітивом: *Не розірвать з життям мого єднання*. (В. Сосюра)

5. Присудковими формами *добре, тяжко, приємно, жаль, можна, дарма, треба, шкода, час* та ін. У минулому і майбутньому часі та умовному способі до них додається частка **бути:** *На вулицях, нагрітих за день, було не холодно*. (Ю. Яновський)

6. Присудковими формами зі словами нема (немає), не було, не буде, при яких є додаток у родовому відмінку: *Де нема святої волі, не буде там добра ніколи* (Т. Шевченко)

7. Прислівником або прислівником у поєднанням з неозначеною формою дієслова: *Нема на що подивитись*. (Т.Шевченко)

Увага!

В односкладному безособовому реченні головний член, який виражений сполученням прислівника типу холодно, важко, боляче та ін., стоїть перед інфінітивом і утворює з ним один складений головний член. У двоскладному реченні спочатку йде інфінітив, а за ним – прислівник.

Односкладні речення з головним членом речення – підметом Називні речення

Називним є таке односкладне речення, в якому стверджується наявність, існування предмета або явища. Головний член у називному

реченні (підмет) виражається іменником у називному відмінку: *Море і море! Блакить і блакить...* (О. Олесь) Про дію в називному реченні нічого не говориться, тому і присудка не може бути.

За структурою називні речення бувають **поширені і непоширені**. Непоширені складаються тільки з іменника у називному відмінку: *Весна. Садочки зацвіли.* (Т.Шевченко). Поширені речення включають головний член і залежні від нього означення та додатки. Наприклад: *Тепла зоряна ніч.* (М.Стельмах); *Млосний шепіт дібров.* (О.Гончар)

Називні речення здебільшого вживаються в художньому стилі: в описах, у ремарках п'єс чи сценаріїв, у роздумах і спогадах.

До називних речень належать також назви книжок, газет, журналів, назви організацій. Наприклад: "Хрещатик" (газета).

Увага!

Якщо у реченні є будь-яка обставина, то це речення не називне, а двоскладне з пропущеним присудком: *Старезний, густий, предковічний ліс на Волині.* (Леся Українка) – обставина *на Волині* вказує на пропущений присудок **є.**

Односкладні речення

Вид односкладного речення	Головний член	Головний член виражений	Приклади
1. Називне	Підмет	Іменником у називному відмінку	Вечір. Голуби. Так празниково і прозоро. (Б. Олійник)
2. Безпособове	Присудок	Безособовим дієсловом, особовим дієсловом у безособовому значенні; Дієслівними формами на -но, -то: неозначеною формою дієслова, присудковою формою, прислівником тощо	Нам наказано йти. (В. Сосюра)
3. Означено-особове	Присудок	Дієсловом у формі 1-ї чи 2-ї особи однини і множини теперішнього часу дійсного або наказового способу	Люблю тебе, високе наше небо! (І. Нехода)
4. Неозначно-особове	Присудок	Дієсловом 3-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу чи у формі множини минулого часу	Оголосили перерву. (О. Гончар)
5. Узагальнено-особове	Присудок	Дієсловом 2-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу	І не летить і не біжиш. (Нар. творчість)

Повні і неповні речення

У мовленні вживаються як повні, так і неповні речення.

Повними називаються речення, що мають обидва головні члени речення: підмет і присудок.

Неповними називаються речення, в яких пропущений один або кілька членів. Відсутні члени речення можна легко поновити з контексту чи мовної ситуації.

Наприклад: *Квітку метелик цілує, обрії – сонце ясне, вітер –берізку німую.* (В.Сосюра) (Пропущені присудки)

У неповних реченнях на місті пропущеного члена (найчастіше присудка), як правило, ставиться **тире,** а в усній мові робиться **пауза.** Наприклад: *Не місце людину красить, а людина – місце.* (Нар. творчість)

Уживаються неповні речення в розмовному, художньому та публіцистичному стилях.

Неповні речення треба відрізняти від односкладних, у яких наявний тільки один головний член, а другого немає і не може бути.

Пам'ятайте!

Неповні речення вживаються:

- як засіб економного висловлення;
- для створення психологічної напруги висловлення;
- щоб уникнути у текстах зайвих повторів;
- для надання окремим елементам речення ваги цілого речення.

Наприклад:

- А звідки ти, юносте?
- Я звідусіль.
- Де дім твій, скажи нам?
- Де хліб є і сіль.
- А родичі де твої?
- Люди усі.
- Аули, міста твої?
- Ті, що в красі.
- А гори, долини?
- Мої всі, мої...

(Р. Гамзатов)

Конспект 33
Однорідні члени речення

У реченні слова поєднуються підрядним та сурядним зв'язком. Слова пов'язані за допомогою підрядного зв'язку, нерівноправні: одне з них виступає головним, а інше – залежним. Такі слова є різними членами речення.

Однорідними називаються члени речення, які з'єднані сурядним зв'язком, рівноправні, граматично незалежні одне від одного, відносяться до одного й того самого члена речення, відповідають на одне і те ж питання, виконують однакову синтаксичну функцію. Наприклад: *І зорі, і птиці, і трави з зорею вітають мене.* (В. Сосюра)

Однорідними можуть бути і головні, і другорядні члени речення:

1) підмети: *Тягнуться до сонця і квіти, і трави, віти кучеряві, гори голубі.* (В. Сосюра);

2) присудки: *Заспівали, защебетали пташки.* (Марко Вовчок);

3) додатки: *Вітер в гаї нагинає лозу і тополю.* (Т. Шевченко);

4) означення: (узгоджені й неузгоджені): *Тихі, ніжні зорі спадали з неба* (Леся Українка);

5) обставини: *Життя, немов ріка, пливе в майбутнє, в завтрашнє, в безкрає.* (Л. Дмитренко)

Однорідні члени речення, як правило, виражаються словами частини мови. Та бувають випадки, коли в одному ряді . членів можуть вживатися слова різних частин мови. І: *Чоловіки весело, з жартами відповідали на привітання.* Однорідні члени речення з'єднуються:

1) сурядними сполучниками (сполучниковий зв'язок):

- єднальні: *і(й), та (в значенні і), також, та й, ні… ні, ані… ані, але і (й), як…, так і: Місяць пливе оглядать і небо, і зорі, і землю, і море.* (Т. Шевченко);

-протиставні: *а, але, та* (в значенні *але), однак, зате, проте, хоч, хоч..., але; хоч.., проте: Є багато на світі учених людей, а постів –мало.* (М. Коцюбинський);

-розділові: *або, чи, а чи, чи то, не.., то, не то.., не то; чи то.., чи то: Хоч їж, хоч дивись, а щоб ціле було і неголодний був.* (Нар. творчість);

2) тільки інтонацією (безсполучниковий зв'язок): *З городу не біжить – вихором вилітає Мар'яна.* (М. Стельмах);

3) змішаним (сполучниковим і безсполучниковим зв'язком): *І так повзла зима, заметільна, сніжна, морозна і чарівна.* (М. Рильський)

Не з однорідними членами:

1) повторення одного й того ж слова: *Рости, рости, моя пташко, мій маковий цвіте*. (Т. Шевченко);

2) цілісні вирази фразеологічного характеру: *і день, і ніч, ні риба ні м'ясо* і подібні до них: *За характером він був ні риба ні м'ясо;*

3)уточнюючі і пояснюючі члени речення: У *темному гаю, в зеленій діброві, на припоні коні отаву скубуть: осідлані коні, вороні, готові*. (Т. Шевченко)

4) поєднання двох дієслів в одній і тій самій формі, які виступають у ролі єдиного присудка: *Піду принесу гарні квіти*. (І. Ле)

Культура мовлення
Інтонація речень з однорідними членами

Однорідні члени речення, як правило, вимовляються з перелічувальною інтонацією: однаковим тоном, окремо або по двоє. При протиставленні однорідних членів перший з них вимовляється висхідною інтонацією, а другий – спадною.

Розділові знаки при однорідних членах речення

Правило	Приклади
Кома ставиться	
1. Між однорідними членами речення при відсутності сполучників	Вечір був **чарівний, зоряний, пісенний** *(О. Гончар)* Робота виконувалась **швидко, якісно, добротно** *(П. Загребельний)*
2. Перед протиставними сполучниками **а, але, проте, зате, однак, та** (у значенні **але**)	Мудрим ніхто не вродився, а навчився *(Нар. творчість)* Це не вогні, зірки, **чисті, високі, мінливі** *(П. Воронько)*
3. Перед єднальним (**і, й, та** (у значенні **і**) та **й**, **також, ні-ні, і-і**), і розділовими (**чи – чи, хоч – хоч, або чи, то – то, не то – не то, чи то – чи то**) сполучниками, якщо вони повторюються	Низькі хмари сміялися **то** дощем, **то** навіть мокрим лапатим снігом *(О. Журлива)* Ставки – це блакитні очі землі. Їм теж треба дивитись і на сонце, **і** на зорі, **і** на людей... *(М. Стельмах)*
4. При парних сполучниках (**як – так і, не тільки – але (й), не стільки – скільки**) кома ставиться перед другим сполучником	Олександр Довженко **не тільки** в розмовах з друзями, **не тільки** в прилюдних виступах, але всією своєю творчістю завжди сміливо вторгався в саме життя *(М. Рильський)*
5. Між однорідними членами, з'єднаними сполучниками попарно, кома ставиться між кожною парою	**Наука й труд, знання і школа** дбайливо кличуть до мети *(П. Усенко)*
Кома не ставиться	
1. Між однорідними членами, коли єднальні, розділові або протиставні сполучення вжиті один раз	**Сила та розум** – краса людини *(Нар. творчість)* По вулиці вітер **віє та** сніг **замітає** *(Т. Шевченко)*
2. Перед першим повторювальним сполучником, якщо з нього починається перелік	Моє щастя – Вітчизни простори, оповиті **і сонцем і хмелем, й зерном** *(М. Стельмах)*
3. Якщо повторювальний сполучник **і** з'єднує різні однорідні члени	Людина – **відверта і послідовна** в своїй праці **і пристрасна в житті** *(М. Рильський)*
4. При повторенні сполучників, коли однорідні члени речення становлять стійкий вислів чи фразеологізм	**Ні** риба **ні** м'ясо, **ні** слуху **ні** духу, **ні** туди **ні** сюди
5. Між двома дієсловами в однаковій формі, одне з яких означає рух, друге – його мету	Не журися козаченьку не журися, а на тую дівчиноньку піди подивися *(Нар. творчість)*
6. Якщо між двома однаковими словами стоїть заперечна частка **не**	Ти гукай не гукай, а літа не почують *(Б. Олійник)*
Тире ставиться	
1. При протиставленні	Тільки нам все **життя – не вмирати**, зерно сіять, зацвітати знов *(А. Малишко)*
2. Коли наступний однорідний член (присудок) пояснює, уточнює, виражає наслідок, швидку зміну подій, причину попередньої дії	Ніч, озеро, комиші внизу **шумлять – шумлять** дужо, тривожно *(О. Гончар)*
Крапка з комою ставиться у реченнях складної синтаксичної конструкції, де виражено не одну, а кілька думок, і кожна з них оформлена реченням з поширеними однорідними членами вказаними конструкціями тощо	Віє вітер з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину, на калині одиноке гніздечко гойдає *(Т. Шевченко)*

Тире ставиться	
1. При протиставленні	Тільки нам все життя – не вмирати, зерно сіять, зацвітати знов *(А. Малишко)*
2. Коли наступний однорідний член (присудок) пояснює, уточнює, виражає наслідок, швидку зміну подій, причину попередньої дії	Ніч, озеро, комиші внизу шумлять – шумлять дужо, тривожно *(О. Гончар)*
Крапка з комою ставиться у реченнях складної синтаксичної конструкції, де виражено не одну, а кілька думок, і кожна з них оформлена реченням з поширеними однорідними членами вказаними конструкціями тощо	Віє вітер з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину, на калині одиноке гніздечко гойдає *(Т. Шевченко)*

Однорідні й неоднорідні означення

Узгоджені означення характеризують спільний для них член речення, можуть бути однорідними та неоднорідними.

Однорідні означення:

1. Характеризують предмети з одного боку (за розміром, кольором, смаком і под.): *А маки процвітають і білим, і сивим, і червоним квітом.* (Марко Вовчок)

2. Вказують на споріднені ознаки одного предмета: *І пада сніг лапатий, волохатий спокійно й величаво над селом.* (М. Рильський)

3. Означення-епітети (означення-синоніми, означення-антоніми; художні означення): *Рівний, залитий сонцем степ одразу принишк.* (О. Гончар)

4. Підсилюють, пояснюють одне одного: *І зразу Демид з надхмарних, космічних висот майбутнього повернувся на звичайну грішну землю.* (В. Собко)

5. Одне виражає зовнішній, а друге – внутрішній вияв ознаки: *Сократ говорив рівним, спокійним голосом.* (Ю. Мушкетик)

6. Після означуваного слова – іменника: *І так повзла зима, заметільна, сніжна, морозна.* (М. Рильський)

7. Поруч стоять спочатку прикметник або дієприкметник, потім – дієприкметниковий зворот: *Поміж кучугурами, твердими, залежаними, порослими бур'янами, він грався зі своїм дитячим товариством у жмурки.* (Гр. Тютюнник)

Однорідні означення відділяються одне від одного комами, зв'язані між собою інтонацією переліку, між ними можна вставити сполучник **і**.

Неоднорідні означення:

1. Характеризують предмет з різних боків: *Я на гору круту кам'яную буду камінь важкий підіймать.* (Л. Українка)

2. Можуть бути виражені:

а) займенником і прикметником чи дієприкметником: *мій громадський обов'язок;*

б) прикметником і дієприкметником: *чорна потріскана глина;*

в) числівником та прикметником: *перший шкільний день;*

г) якісним прикметником і відносним: *густий вечірній туман.*

На відміну від однорідних означень неоднорідні відділяються комами, і єднальні сполучники між ними поставити не можна.

Узагальнюючі слова в реченнях з однорідними членами

При однорідних членах речення можуть уживатися **узагальнюючі слова,** що об'єднують в одну групу всі перелічувані предмети, ознаки дії, явища тощо. Наприклад: *І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, й твоя материнська любов.* (А.Малишко)

Узагальнюючі слова виступають у тій же синтаксичній функції, що й об'єднувані ними однорідні члени речення.

Можуть виражатися різними частинами мови, однак найчастіше – займенниками і прислівниками <u>все, нішо, ніхто, всюди</u> та ін.: *Подяка вам за все: і за довір'я, й за любов.* (П. Тичина)

Узагальнюючі слова можуть стояти:

1. Перед однорідними членами. Тоді після узагальнюючого слова ставиться двокрапка, рідше – тире: *Ми садили ліс у полі: і дубочки, і тополі, і осику, і ліщину, і червону горобину* (М. Стельмах)

Якщо однорідними членами речення не закінчується, то після них ставиться тире: *Усе навколо: дерева, птахи, люди – сповнене весняної пружної, нестримної сили.* (В.Собко)

2. Після однорідних членів речення перед узагальнюючим словом ставиться тире: *Сором, досада, злість – усе разом прийшло в його голову.* (Панас Мирний)

3. Якщо перед однорідними членами речення стоять слова <u>як- от, тобто, а саме, наприклад,</u> то перед цими словами ставиться кома, а після

них – двокрапка: *Усе його цікавило, а саме: дорога, ліс, окопи під лісом.* (Ю. Збанацький)

Інтонація речень з узагальнюючими словами

Залежно від місця узагальнюючого слова щодо однорідних членів змінюється інтонація речення:

а) **після** однорідних членів і тривалої паузи узагальнююче слово вимовляється з сильним підвищенням голосу;

б) **перед** однорідними членами голос на узагальнюючому слові знижується, робиться пауза.

Але в обох випадках однорідні члени речення вимовляються з перелічувальною інтонацією.

Розділові знаки при однорідних членах речення в реченнях з узагальнюючими словами

Правило	Приклади
1. Якщо узагальнююче слово стоїть перед однорідними членами речення, то перед першим однорідним членом речення ставиться **двокрапка**	Все бачить співець у широкім роздоллі: і небо, і море, красу світову *(Л. Українка)* А наше все круг нас: і води, й дерева, і переплески хвиль, і вогкість лісова, і хмари з синьої прозорчастої криги *(М. Рильський)*
2. Якщо узагальнююче слово стоїть перед однорідними членами, а потім речення ще продовжується, то після узагальнюючого слова ставиться двокрапка, а після однорідних членів – тире	**Усе:** і це повітря, і покручені лози, і зів'яла трава – **все** це мимохіть нагадує їй щасливі хвилини її життя *(М. Коцюбинський)*
3. Якщо між узагальнюючими словами і однорідними членами є слова типу **а саме, наприклад, як -от,** то після них ставиться двокрапка, а перед ними – кома	Чарівний світ пливе переді мною, **як-от:** сині води, білі піски, хати на високих берегах *(О. Довженко)*
4. Перед узагальнюючими словами, що стоять після однорідних членів, ставиться тире	І над водою, і над гаєм – **кругом** як усі, **все** мовчить *(Т. Шевченко)*

Конспект 34

Звертання

Звертання – це слово або словосполучення, що називають особу чи предмет, до якого звернена мова в реченні. Наприклад: *Україно! Україно! Серце моє, ненько! Як згадаю твою долю, заплаче серденько.* (Т.Шевченко)

Найчастіше звертання буває виражене іменником у кличній формі або називному відмінку. Зрідка в ролі звертань можуть вживатися слова інших частин мови – прикметники, дієприкметники, прислівники, вжиті в значенні іменника: *Заходьте, щасливі господарі, в хату.* (С.Олійник); *Спи ж ти, малесенький, пізній-бо час.* (Леся Українка)

Якщо у ролі звертань виступають займенники **ти. ви**. то їм властивий відтінок різкості, грубуватості: *Ей, ти, чого ревеш?* (Панас Мирний)

Звертання може поширюватися узгодженими і неузгодженими означеннями, прикладками і цілими підрядними реченнями: *Моя ти доле молодая, не покидай мене.* (Т. Шевченко); До тебе, *Україно, наша бездольная мати, струна моя перша озветься.* (Леся Українка)

Перед звертанням можуть вживатися вигуки **о, ой**: *О рідне слово, хто без тебе я...* (Д. Павличко)

Якщо у звертанні перше слово є загальною назвою, а друге –власною, то обидва іменники мають кличну форму: *брате Володимире, колего Олексію, пане Сергію.*

Якщо перше слово вказує на ранг чи посаду, то друге слово –власна назва – вживається у формі називного відмінка: *професоре Піддубний.*

Звертання вживаються переважно у розмовній мові, у мові художніх творів, діалогах.

Розділові знаки при звертанні

Звертання може стояти на початку, всередині і в кінці речення.

Звертання, що стоїть на початку речення, виділяється комою або знаком оклику (якщо вимовляється підвищеним тоном): *Україно моя, Україно, я для тебе на світі живу.* (Д.Павличко); *Праведна душе! Прийми мою мову не мудру, та щиру.* (Т.Шевченко)

У середині речення звертання виділяється з обох боків комами: *Я для тебе, Вкраїно, віддам своє серце і душу...* (С. Галябарда)

Звертання в кінці речення виділяється комою зліва, після звертання ставиться той знак, якого потребує саме речення: *Ой чому не літаєш, орле сизокрилий? Ой чому не гуляєш, хлопче чорнобривий?* (С. Руданський)

Частки **о, ой**, що стоять перед звертанням і вжиті для підсилення, не відокремлюються від нього комою: *О земле рідная! Не жатиме неситий пшениці на твоїх ланах!* (М. Рильський)

У складі поширеного звертання займенники **ти, ви** комами не виділяються: *Слово, моя ти єдиная зброє! Ми не повинні загинуть обоє.* (Леся Українка)

Однорідні звертання, з'єднані сполучниками **і, й, та**, комою не розділяються: *Прокиньтеся, байдужі й сонні, Зірвіть душі живої згар...* (Д. Павличко)

Звертання виділяються комами разом із словами, що належать до них: *І все-таки до тебе думка лине, Мій занапащений, нещасний краю.* (Леся Українка)

Інтонація речень із звертаннями

Як ви вже знаєте, звертання має кличну форму і вимовляється з **кличною інтонацією:** *Квітни, міцній, наша державо!* (П. Тичина)

Звертання вимовляється із **звертальною інтонацією** перед словом (словами), що позначає особу (предмет), до якої звертаються: *О дівчино моря, звідки й куди лежить твій шлях?* (М.Трублаїні)

Вимовляємо звертання з логічним наголосом з паузою попереду і після нього.

Конспект 35
Вставні слова

Вставними називаються слова або словосполучення чи речення, які виражають ставлення мовця до висловленого, його оцінку, характеризують спосіб, оформлення думки і т. д. Вставні слова не є членами речення, але тісно пов'язані зі змістом речення, можуть стосуватися всього речення в цілому або окремих його членів.

Наприклад: *Він, здається, все знав, все пережив, передумав*. (Панас Мирний)

Групи слів за значенням

Значення, що виражають:	Вставні слова, словосполучення	Приклади
1. Упевненість, достовірність	Справді, дійсно, звичайно, безперечно, правда, без сумніву, певна річ, напевно, зрозуміло	Життя, звичайно, йде вперед, і нікому не дано такої сили, яка б змогла спинити його непереможний рух. *(Н. Рибак)*
2. Припущення, невпевненість	Може, очевидно, може бути, мабуть, здається, як видно, навряд чи, либонь	Парубок спершу, мабуть-таки, чи й не прийняв її за ту польову царівну. *(Панас Мирний)*
3. Різні почуття людини, оцінка повідомлюваних фактів	На щастя, на радість, шкода, дивна річ, на подив, чого доброго, як навмисне	На щастя, надходив Андрій. *(М. Коцюбинський)*
4. Джерело повідомлення	На думку, на мій погляд, як кажуть, як зазначено, за повідомленням	Кажуть, сніг на полі, хліб – у коморі. *(Нар. творчість)*
5. Послідовність викладу думок та їх зв'язок	По-перше, по-друге, нарешті, наприклад, отже, таким чином, проте, однак, виходить	Ніжність, наприклад, описати математично не можна. *(В. Собко)*
6. Активізація уваги	Зверніть увагу, уявіть собі, зрозумійте, вірите, знаєте, даруйте на слові, між нами кажучи	Даруйте на слові, але я не зрозумів Вас. *(Панас Мирний)*
7. Спосіб оформлення думок, експресивний характер висловлювання	Правду кажучи, словом, грубо висловлюючись, ніде правди діти	Хоч, правду кажучи, юнак у душі не вважав спів за професію. *(І. Ле)*

Дуже подібними до вставних є вставлені конструкції. Але вставлені слова, словосполучення й речення, на відміну від вставних, не виражають ставлення мовця до висловленої думки, не містять оцінки повідомлення, вказівки на його джерело. Вони вносять в основне речення додаткові відомості у супроводі уточнення, пояснення та ін., приєднуються до основного речення без сполучників або за допомогою сполучних слів і виділяються за допомогою ком, тире, дужок.

Наприклад: *Єсть у мене щирий батько (рідного немає) –*
Дасть він мені раду з вами. (Т. Шевченко)

Розділові знаки при вставних словах і реченнях

Вставні слова, словосполучення і речення можуть стояти на початку, в середині та в кінці речення. Всі вони, як правило, виділяються комами: *Чи, може, щастя хочеш ти?* (О. Олесь)

Два вставних слова, що стоять поруч, відділяються одне від одного комою: *Правда, може, я сам-таки в цьому винен...* (О. Гончар)

Вставні слова відділяються комами від усіх сполучників, що стоять перед ним, крім **а**. Після сполучника **а** кома ставиться тоді, коли перед ним стоїть слово з часткою **не**: *Вчіться, діти мої, людина багата не золотом, а наприклад, добром...* (Панас Мирний)

Кома не ставиться, якщо на початку речення перед вставним словом стоїть приєднувальний сполучник: *І справді, сміх – це здоров'я.* (Гр. Тютюнник)

Вставні слова, словосполучення і речення можуть відділятися також дужками або тире: *А це вміння* (розмовляти й слухати) *дуже важливе для письменника.* (М. Рильський)

Інтонація речень із вставними словами, словосполученнями та реченнями

Вставні слова, словосполучення і речення в усному мовленні завжди виділяються паузами і вимовляються з особливою інтонацією: понижуємо голос і вимовляємо їх швидше порівняно з рештою слів речення.

Вставні слова, словосполучення та речення найчастіше вживаються в розмовно-побутовому мовленні, в художніх творах, рідше – в публіцистичних і наукових.

Конспект 36

Речення з відокремленими членами
Поняття про відокремлення другорядних членів речення

Відокремленими називаються члени речення, які виділяються інтонацією та паузою при вимові. Вони вносять у речення додаткові відтінки, повідомлення, доповнюють основну думку. Наприклад: *Я люблю українське село, повне шуму, повне дум.* (В. Сосюра)

Відокремлюватися можуть всі другорядні члени речення: означення, прикладки, додатки, обставини. Головні члени не відокремлюються, бо вони є носіями основного повідомлення.

На письмі відокремлені члени речення виділяються найчастіше комами, рідше – тире. Наприклад: *Кілометрів зо три ліс тягся, пустий і незайманий.* (Ю.Яновський) *Два журавлі над нами – двоє друзів – тепло вони несли через фронти.* (М. Ткач)

Відокремлені означення

Відокремлені означення можуть бути виражені прикметниками, дієприкметниками, прикметниковими і дієприкметниковими зворотами. На письмі відокремлені означення (як узгоджені, так і неузгоджені) виділяються комами, а у вимові – інтонацією.

Узгоджене означення

Узгоджені означення, відокремлюються якщо	Приклади
1) поширені і стоять після означуваного слова	Біжить, Василь, увесь мокрий од довгого бою, біжить у великій тривозі. *(О. Довженко)*
2) стосуються особового займенника	А він іде, високий посивілий, на схід, на захід поле огляда. *(А. Малишко)*
3) стоять після означуваного слова, перед яким уже є узгоджене означення;	Волохатий лісовий джміль, неповоротний і вайлуватий, домовито гуде над блакитними купами чебрецю. *(Ю. Яновський)*
4) мають обставинний відтінок;	Місячним сяйвом залиті, мріють сади. *(В. Сосюра)*
5) якщо від означуваного слова відділені іншими членами речення	Артилеристи зібрались докупи, збентежені і злі. *(О. Довженко)*

Не відокремлюються:

1) узгоджені означення, які змістом стосуються присудка: *Хата стояла на горі чиста, біла, весела*. (І. Нечуй-Левицький)

2) узгоджені означення, які стоять перез означуваним словом і мають лише означальне значення: *Битий* ще *раз ворог відступав на захід.* (І. Цюпа)

3) неузгоджені означення звичайно не відокремлюються, за винятком випадків, які розглядаємо в наступній таблиці.

Неузгоджене означення

Неузгоджені означення, відокремлюються якщо	Приклади
1) виступають як однорідні з відокремленим узгодженим означенням;	Народилося море, безкрає, з неосяжним морським обрієм *(О. Довженко)*
2) пояснюють власні імена;	В окулярах і в чорному платті, трохи манірна, Ліда нагадувала класну наглядачку старих часів *(А. Донченко)*
3) відносяться до займенників;	У сатиновій сорочці, у палатняних штанях, він прийшов сюди першим. *(А. Шиян)*
4) перед ними можна поставити слова, *а саме*;	Взагалі він має дивну властивість, зникати при очах, ставати зовсім непомітним і ніколи нікому не заважати. *(О. Гончар)*

Відокремлені прикладки

Відокремлені прикладки поширені і непоширені, можуть бути виражені іменниками чи словосполученнями, на письмі відокремлюються комами і тире, у вимові – інтонацією.

Прикладки відокремлюються комами або тире, якщо	Приклади
1) стоять після означуваного слова вираженого загальним іменником, власною назвою, займенником;	Благословенна щедрість! Все від неї – від щедрості думок, сердець і рук *(В. Симоненко)* Альбатроси, морські мандрівники, йшли назустріч людям. *(П. Панч)*
2) стоять перед означуваним словом, коли відноситься до особливого займенника та іменника;	Оптимістка за характером, Соломія знала лише один спосіб перемогти – зробити краще. *(В. Врублевська)*
3) є власною назвою, стоять після означуваного слова і вжиті для уточнення;	А на поріг пнеться вже друге мале – Орися, материна доня. *(А. Головко)*
4) Сполучаються з пояснюючим словом за допомогою слів *наприклад, або, тобто, а саме, на ім'я, так званий* та ін.;	У журбі отакій і подружився Давид з австріяком на імення Стах. *(А. Головко)*
5) якщо від означуваного слова відділені іншими членами речення	І, як у справжнього митця, були в нього тяжкі часи неспокійного роздуму, гострого невдоволення своєю роботою. *(О. Донченко)*

Відокремлені додатки

Додатки відокремлюються дуже рідко

Додатки виражені	Додатки відокремлюються	Приклади
Іменниками або займенниками з словами *крім, за виняком, окрім, опріч, особливо, включаючи* і под.	Якщо означають предмети, які виключаються з ряду інших	Нікого тут нема, крім мене й господині. *(М. Рильський)*
Іменниками і прийменником *замість*	Якщо мають уточнююче значення	Замість книг, в бібліотеку повернули чудові квіти. *(В. Бичко)*
Словосполученнями зі словами *тобто*, або *цепто*, а саме та ін.	Якщо мають уточнене значення	Я бажаю поетові дальшого росту, тобто поширення і поглиблення тематики нових досягнень у формі. *(М. Рильський)*
Словосполученнями зі словами *та й наприклад, в тому числі, причому* та ін.	Якщо мають приєднувальне значення	Хлопець досить успішно склав екзамени з усіх предметів, у тому числі з української мови. *(Гр. Тютюнник)*

Відокремлені додатки пояснюють, уточнюють, обмежують сказане в основній частині речення; відповідають на питання непрямих відмінків і з'єднуються з іншими членами речення способом керування.

Відокремлені обставини

Відокремлюються обставинами часу, причини, умови та допусту, виражені дієприслівниками і дієприслівникосими зворотами.

Відокремлені обставини

Обставина відокремлюється, якщо виражена	**Приклади**
1) дієприслівниковим зворотом, вказує на додаткову до основної дію і виступає у ролі другорядного присудка;	Там летять із гір потоки, *обганяючи вітри.* *(О. Олесь)*
2) дієприслівником, уточнює основну дію і вказує на час, причину, спосіб її проведення;	А над ними дзвонить, даленіючи одним краєм лебедина пісня, а другий край її підноситься до ласкавого сонця. *(М. Стельмах)*
3) словосполученням з прийменниками незваж аючи на, починаючи з, закінчуючи, всупереч, наперекір. За бажанням автора може відокремлюватись обставина, що починається прийменниками **залежно від, згідно з, на відміну від, на зло, за браком** та ін.	*Незважаючи на погану погоду*, біля освітленого під'їзду театру панувало пожвавлення. *(В. Собко)* І клумба ця, і латка асфальту виникли *завдяки настійливості* Лукії Назарівни. *(О. Гончар)*
4) порівняльним зворотом	А над Дністром, *наче теж у повітрі,* пливли чарівні мережки мостів. *(Я. Баш)*

Не відокремлюються:

1) одиничний дієслівник із значенням способу дії (близький до прислівника способу дії), якщо стоїть після дієслова – присудка. Наприклад: *Вона сиділа замисливши*сь. (Ю. Яновський)

2) дієприслівникові звороти, які вказують на спосіб дії і стоять після присудка. Наприклад: Вона звикла сидіти склавши руки. (І. Нечуй-Левицький)

Відокремлені уточнюючі члени речення

Уточнюючими називаються такі додаткові слова і словосполучення, які конкретизують, звужують або обмежують значення уточнювальних членів речення і ніколи не бувають з ними однорідними.

В усному мовленні вони виділяються інтонацією, а не письмі – з обох боків комами, зрідка – тире. Наприклад: *Рівно, на повні груди, дихає степ.*
(І. Кириленко)

Різні уточнюючі члени можуть вводитися в речення за допомогою пояснювальних сполучників *тобто, цебто, чи, аби, а саме* та приєднувальних слів *наприклад, зокрема, особливо, у тому числі, причому.* З названими словами уточнюючі члени виділяються з обох боків комами або тире: *Ліс, або як кажуть серби, – шума, – це не прсто сосни і дуби.*
(М. Рильський)

Найчастіше в ролі уточнюючих членів речення використовуються обставини: *Сиве волосся падало кружком, по-козацьки.* (М. Коцюбинський)

Уточненнями можуть бути означення, додаток, підмет і присудок. Наприклад: *Я буду учителем, фізиком.* (М. Трублаїні) (уточнюється дієслівний складений присудок); *Обидва, Діденко і Чумак, прислухались до шереху в передпокої.* (А. Головко) (уточнюючий підмет).

Конспект 37

Цитата

Різновидом прямої мови є цитата.

Цитата – це точно переданий уривок будь-якого усного висловлювання чи письмового твору. Цитати вводяться в текст для підтвердження або пояснення своїх думок авторитетними висловлюваннями.

Способи введення цитат у текст

Способи введення	Розділові знаки	Приклади
1. Як пряма мова	Оформлюється так, як пряма мова – береться в лапки	"Виховує все, писав О. Макаренко, – і люди, і речі, і явища, але насамперед і найбільше – люди".
2. Як частина речення	Пишеться з малої букви і береться в лапки	М. Т. Рильський говорив, що "слово вчитель з давніх-давен користується великою шаною у народі".
3. Наводиться неповністю	Пишеться без лапок, вказівка на автора дається без дужок і розміщується нижче епіграфа праворуч	Платон зазначав: "...Ця посада (вчитель) набагато ваговитіша за найвищі посади в державі".
4. Як епіграф	Пишеться без лапок, вказівка на автора дається без дужок і розміщується нижче епіграфа праворуч	У всякого своя доля... *(Т. Шевченко)*

Діалог

Діалог – це різновид прямої мови, одна із форм передачі чужої мови двох або більше осіб. Складається з реплік – речення, що промовляються учасниками діалогу. Наприклад:

- *Добридень, дідусю!* – вітається хлопчик. – *Татко поїхали, усі зажурені, я й прибіг до вас!*

- *Добридень, синку, добридень!* – радо вітає дід. – *Сідай, голубе, я тебе яблучком почастую з медом.* (О. Іваненко)

Репліки тісно пов'язані між собою. Цей зв'язок виявляється в інтонації, в логіці побудови діалогу.

Розділові знаки в діалозі

1. Якщо репліка діалога починається з нового рядка, то лапки не ставляться, а перед реплікою ставиться тире (всі інші розділові знаки – як при прямій мові). Наприклад:

Батьківське

Найбільшою ж радістю було для Одарки, коли ото син наносить води. Гляділа, як він бере відра, іде з гори...

- Ти б не спішив, Павлуньо, – бідкалась. – Під гору все ж.

- Ет! – махав рукою. – Не стільки тої води, як ходіння.

- Ходіння, справді, багато. Поки сюди та туди... Люди он, хто поміцніше, криниці по дворах копають.

- Нехай копають, а вам ні до чого, – відповідав. – Ось одержу квартиру, заберу вас до себе. Вода – одкрутив крана і бери, скільки хочеш.

- Скажеш таке.

- Не вірите?

- Вірю, вірю, тільки...

- Ви, між іншим, покупця б тим часом знайшли на хату, - обмовився якось. – Чого добру даром ...

- Е-Е, сину, ладна твоя казка, а проте й моєї послухай... Воно ж не тільки моє – батька-матері, дідове і бабине, бо вони тут жили...

Ніякого торгування-продавання не буде. Не маю я на те права.
(За М. Олійником)

2. Якщо репліки записуються одна за одною в рядок , то кожна репліка береться в лапки, а між репліками ставиться тире (всі інші розділові знаки – як при прямій мові). Наприклад: *“Тоді, серце, як бралися, ці дерева садив я. Щасливий я!” – “І я, друже, з тобою щаслива “*. (Т. Шевченко)

Конспект 38
Пряма і непряма мова

У процесі спілкування у мовців виникає потреба відтворювати і передавати чуже мовлення. Існує кілька способів передачі чужої мови:

1) пряма передача чужої мови (пряма мова, діалог, цитата);

2) непряма передача чужої мови (непряма мова)

Інтонація при прямій мові

Пряма мова передається розповідними, питальними, спонукальними чи окличними реченнями залежно від мети висловлювання.

Слова автора вимовляються тільки з розповідною інтонацією. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то вони вимовляються з пониженням голосу і невеликою паузою: Мені казав розумний садівник (слова автора): *"Коли ти пересаджуєш ялинку, відзнач північний і південний бік і так сади: ростиме добре й гінко"*. (М. Рильський)

Слова автора, що стоять після прямої мови, вимовляються трохи прискорено і з пониженням голосу: *"Це він тільки на вигляд єфрейтор!"* – пояснив подоляк. (О. Гончар)

Слова автора, що стоять усередині прямої мови, ділять речення на три частини. Перша частина прямої мови вимовляється з підвищенням голосу, далі стоять слова автора, які виділяються паузами з обох боків і вимовляються із зниженням голосу вкінці, друга частина прямої мови вимовляється і виділяється залежно від мети висловлювання:

"Де ж він, де? – гукнув Бертольдо, –
Що ж він криється між вами?" (Леся Українка)

Розділові знаки при прямій мові

1. Якщо пряма мова розташована в рядку, то вона з обох боків виділяється **лапками:** *"Повертаймо коней, підемо походимо ще!"– випростався на стременах князь.*

2. Якщо пряма мова стоїть **після слів автора,** то перед нею **ставиться двокрапка** і перше слово починається з великої літери.

У кінці прямої мови перед лапками ставиться відповідний знак (знак оклику, знак питання, крапка, три крапки): *Грішить мені пам'ять у серце, як ртуть: "Ти владен простити, але – не забудь!"* (Б.Олійник); *Вершник відгукнувся хмуро, неохоче: "Свої"*. (О.Гончар)

3. Якщо пряма мова стоїть перед словами автора, то після неї **ставиться кома (знак питання, знак оклику, три крапки),** після лапок – тире, а слова автора починаються з малої літери: *"Здоров був, любий!" – жінка говорила, а в голосі сльоза бриніла*. (Леся Українка); *"Ніщо так не красить людину, як натхнення", – подумала Ярославна*. (О.Гончар)

4. Якщо слова автора стоять усередені прямої мови, то розділові знаки ставляться так:

а) слова автора розривають пряму мову і виділяються з обох боків **комами та тире,** а після них перше слово пишеться з малої букви: *"Ото воно там якраз і було, – сказав мій візник, – отам, де стовп"*. (П.Панч)

б)коли слова автора розділяють пряму мову, що виражена двома або кількома реченнями, то після першої частини прямої мови ставиться **кома (знак питання чи знак оклику),** а після слів автора – **крапка й тире;** друга частина прямої мови починається з великої букви: *"А це ти, Максиме? – зрадів Карпа, дивлячись у вікно. – Заходь, заходь!"*. (М.Коцюбинський)

в) коли у словах автора, що стоять усередені прямої мови, вказується, що пряма мова буде продовжуватись, то після них ставиться **двокрапка й тире,** друга частина прямої мови починається з великої букви: *"Чи бачили таке! – сказав батько і, помовчавши, додав: – Готовий хлібороб, одним словом." (А. Головко)*

Непряма мова
Способи заміни прямої мови непрямою

Непряма мова – це чуже мовлення, яке передає тільки зміст висловлюваної думки без збереження форми та інтонації висловлювання. Наприклад: *"Ну й чого ж ти мовчиш?"* (пряма мова) – *спитала жінка*. (П. Козланюк) *Жінка спитала, чого він мовчить.*

Нерідко виникає потреба замінити пряму мову непрямою, тому треба зважати на деякі правила такої заміни:

1) Якщо пряма мова є розповідним реченням, то вона передається підрядною частиною складнопідрядного речення і приєднується сполучниками *що, ніби, щоб.*

Пряма мова: *"Земля найкраще пахне восени ", - говорив сам до себе Тимофій*. (М.Стельмах)

Непряма мова: *Сам до себе говорив Тимофій, що земля найкраще пахне восени.*

2) Якщо пряма мова є спонукальним реченням, то вона передається підрядною частиною і приєднується сполучником щоб або передається простим реченням.

Пряма мова: *“Пора нам, Дмитре Тимофійовичу, в дорогу!” – сказав Марков, оточений людьми.* (М.Стельмах)

Непряма мова: *Марков, оточений людьми, сказав Дмитру Тимофійовичу, щоб збирався в дорогу.*

3) Якщо пряма мова є питальним реченням, то вона передається підрядною частиною і приєднується сполучниками чи сполучними словами хто, що, який, чий, котрий, де, коли, як та інші.

Пряма мова: *“Мотре! Хто це тобі купив таке гарне намисто?” -спитав Карпо.* (І. Нечуй-Левицький)

Непряма мова: *Карпо спитав, хто купив Метрі таке гарне намисто.*

Отже, речення з непрямою мовою – це здебільшого складнопідрядне речення, у якому є дві частини: головна – слова автора, підрядна – пряма мова, що приєднується до головної сполучником або сполучним словом.

При заміні прямої мови непрямою змінюються займенники і дієслівні форми 1-ї і 2-ї особи займенниками і дієсловами 3-ї особи.

Звертання, вигуки, вставні слова, частки при заміні випускаються.

Пряма мова: *“А що, Лавріне, чи будемо городити тин, чи, може, й без тину обійдеться?” – спитав Карпо.* (І.Нечуй-Левицький)

Непряма мова: *Карпо спитав, чи будуть городити тин чи без тину обійдеться.*

Конспект 39

Складне речення

Складним називається речення, яке складається з двох або більше простих речень, об'єднаних в одне ціле змістом, інтонацією, за допомогою сполучників чи без них. Наприклад: *Спізнавши мову, плакали німії, і раб стрічав надію в безнадії*. (А. Малишко)

Складні речення утворюються з односкладних і двоскладних простих речень. Від простих складні речення відрізняються тим, що складаються з двох або більше частин і у кожній частині –своя граматична основа. Складні речення несуть більше інформації. На відміну від простих речень, між окремими частинами складних речень встановлюється зв'язок.

Прості речення можуть з'єднуватися у складні двома основними способами:

1. За допомогою **інтонації та сполучників** або сполучних слів.

Такі складні речення називаються сполучниковими. Наприклад: *День погас, і все спочило*. (Т. Шевченко)

2. За допомогою тільки **інтонації** (без сполучників чи сполучникових слів). Такі складні речення називаються безсполучниковими. Наприклад: *Як мудро все у таємничім світі – велике пізнається у малім*. (М. Терещенко)

Складні сполучникові речення в свою чергу поділяються на:

1. Складносурядні – рівноправні речення, які з'єднуються сурядними сполучниками (єднальними, розділовими, протиставними). Найчастіше складносурядні речення використовуються в описових текстах. Наприклад: *Місяць зійшов над морем, і скелі ближчими стали*. (М. Коцюбинський)

2. Складнопідрядні – речення, з яких одне виступає основним, а решта – залежні від нього і приєднуються сполучниками або сполучниковими словами (причиновими, часовими, умовними, мети, порівняльними, допустовими, пояснювальними).

Найчастіше трапляються складнопідрядні речення в творах-розповідях та творах-роздумах. Наприклад: *На світі вже давно ведеться, що нижчий перед вищим гнеться*. (Л. Глібов)

Складносурядні і складнопідрядні речення розрізняються між собою ступенем залежності. У складносурядному реченні складні речення, з яких воно складається, – рівноправні, незалежні одне від одного, з'єднані сурядним зв'язком, схожим на зв'язок між однорідними членами речення. У складносурядному реченні від одного речення до другого не можна поставити запитання. Наприклад: *Місяць спускався над море і став примеркати, і море вщухло – здрімають під ранок*. (Дніпрова Чайка)

У складнопідрядному реченні одне речення є основним, а решта – залежить від нього чи одне від одного, підпорядковуються, пояснюють чи доповнюють одне одного чи основне речення і з'єднані підрядним зв'язком. До кожного з підрядних речень можна поставити запитання. Наприклад: *Через увесь лан, аж до самого лісу, тяглася густа хмара куряви* (яка?), *яка висіла над головами вершників*. (П.Панч)

Складносурядне речення

Складносурядним називається речення, що складається з двох або більше рівноправних частин, з'єднаних сполучниками сурядності. Частини складносурядного речення граматично однорідні, рівноправні. Наприклад: *Зранку була трохи відлига, а під вечір мороз ще зміцнів...* (М.Малиновська)

Сполучники та смислові зв'язки між частинами в складносурядному реченні

Частини складносурядного речення поєднуються сурядними сполучниками: 1) єднальними, 2) протиставними, 3) розділовими.

Розряди сурядних сполучників	**Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення**	**Приклади**
1. Єднальні *і (й), та* (в значенні *і*), *ні..., ані, також, як так*	Одночасність Послідовність Причинно-наслідковість	І серцю дано не бідніти, і думам не дано всихать. *(М. Стельмах)* Достигла нива колосиста, і зріють яблука в саду. *(М. Терещенко)* Бджоли облітались, і дід з Дмитриком заносять вулики в ольшаник. *(М. Стельмах)*
2. Протиставні *але, та* (в значенні *але*), *проте, однак, зате а, й, же*	Протиставлення Зіставлення	Все повертається, але роки йдуть без вороття. (*Крил. вислів)* На столі з-під рушника виглядає житній хліб, а рядом темніє пучок польових волошок. *(С. Васильченко)*
3. Розділові *або, чи, чи, чи .., чи; або .., або; то .., то; не то .., не то*	Означають явища, що чергуються Означають явища, які виключають одне одного	То сонце вигляне, то знову туча, і блискавиця, і дощ. *(П. Тичина)* Чи то праця задавала молоду силу, чи то нудьга невсипуща його з ніг валила. *(Т. Шевченко)*

Розділові знаки у складносурядних реченнях

Частини складносурядного речення відокремлюються одна від одного комою, зрідка – тире.

Кома ставиться	**Приклади**
Перед сполучниками *і(їй), та, але, однак, аби, зате, чи, ні – ні, то – то, проте, або – або, не то – не то, чи то – чи то та ін.*	Хутенько казка мовиться, та не так-то хутко діло робиться. *(Марко Вовчок)* Згода дім будує, а незгода руйнує. *(Нар. творчість)* Чи то галич налетіла чорна, чи то гору турки обступили. *(Леся Українка)*
Кома не ставиться	
1. Перед сполучником *і(їй)*, якщо поєднує дві частини-еквіваленти і якщо ці частини є: а) питальні;	До кого пригорнуся і хто приголубить? *(І. Котляревський)*
б) окличні;	Яке чудове море і як легко дихається біля нього! *(Ю. Збанацький)*
в) спонукальні;	Хай дружби непогасної крило гірке від тебе відганяє зло і хай у час останній свій про сина спокійно я подумаю: людина! *(М. Рильський)*
г) називні;	Сльози і сміх. *(О. Олесь)*
д) безособові.	Було затишно і пахло вогкістю. *(А. Головко)*
2. Перед сполучниками *і(їй)*, *та* – і, якщо сурядні частини мають: а) спільну підрядну частину;	Коли він торкався смичком до струн скрипки, все на світі зникало і залишалася тільки музика. *(В. Собко)*
б) спільний другорядний член.	Скоро уся долина і горби блищали вогнями і разом з димом з землі здіймається вгору і пісня. *(М. Коцюбинський)*
Крапка з комою ставиться якщо частини складносурядного речення з'єднані сполучниками *а, але, проте, все ж, однак, і, та* ; дуже поширені; мають свої розділові знаки або далекі за змістом	Вітерець легенький дихнув; поблизу у траві засюрчав коник; а десь далеко ударив перепел, а там над шляхом, понеслась-полилась, наче дрібний дзвіночок, жайворонкова пісня. *(Панас Мирний)*
Тире ставиться якщо частини складносурядного речення з'єднані сполучниками *і (їй), та, та, й, а* і виражають швидку або несподівану зміну подій, різке протиставлення	Йон порівнявся з колодязем, глянув – і аж йому щось йойкнуло всередині несподіванки. *(М. Коцюбинський)*
Кома і тире ставляться якщо в другій частині складносурядного речення говориться про наслідки того, про що йдеться у першій його частині	Тріпоче сокір сріблом потемнілим, знімаючи у вогку височінь – і любо впасти на зелену тінь натрудженим і наболілим тілом. *(М. Рильський)*

Інтонація у складносурядних реченнях

Частини складносурядних речень можуть вимовлятися з перелічувальною або з протиставною інтонацією.

З перелічувальною інтонацією вимовляються частини складносурядних речень, які вказують на одночасність, послідовність, чергування подій, їх причинно-наслідкову залежність чи взаємовиключення. У кінці кожної частини, крім останньої, підвищується тон і робиться пауза, на останній частині тон знижується. Наприклад: *Минає день, // і світ згасає, // і найсвітліший промінь згас.* (М. Рильський)

З протиставною інтонацією вимовляються і читаються протиставні та зіставні частини складносурядних речень. У кожній частині логічний наголос падає на ті слова, які протиставляються (зіставляються). У першій частині вони вимовляються вищим тоном, а у другій – нижчим; кінець речення вимовляється найнижчим. Наприклад: *Життя не має ціни, // а воля дорожча за життя.* (Нар. творчість)

Конспект 40

Складнопідрядне речення

Складнопідрядним називається речення, яке складається із двох синтаксично нерівноправних частин: одна частина – основна, незалежна, а друга – їй підпорядкована і приєднується підрядним сполучником або сполучним словом. Наприклад: *Щоб не пломеніти горобині самотньо, посадив я поблизу неї нашу українську калину.* (І. Цюпа)

Головна і підрядна частина

Складнопідрядне речення складається з **головної і підрядної частини.**

Головною називається незалежна, граматично провідна частина складнопідрядного речення, від якої можна поставити питання до підрядної частини.

Підрядною називається частина, яка підпорядкована головній, пояснює або всю головну частину в цілому, або один якийсь її член.

Наприклад: *Люблю народ* (який?), *якого силу ніхто не зломить.* (П.Воронько)

[ ] – головна частина [Люблю народ], який? (якого...)

() – підрядна частина (якого силу ніхто не зломить)

Сполучники підрядності та сполучні слова

Підрядні сполучники є основним засобом поєднання підрядної частини з головною. Сполучники не є членами речення, вони тільки з'єднують підрядне речення з головним.

Наприклад: *Пташки, що влітку так співали, у ірій вже поодлітали.* (Є. Гребінка)

Розряд	Сполучники
1. Причинові	*Через те, тому що, бо, що*
2. Часові	*Як, коли, після того як, як тільки, щойно*
3. Мети	*Щоб, для того щоб, з тим щоб*
4. Умовні	*Якщо, якби, аби, коли б*
5. Порівняльні	*Як, мов, мовби, наче, неначе, ніби, нібито, начебто*
6. Допустові	*Хоч, хай, нехай, дарма що*

Сполучні слова – це ті, які з'єднують підрядну частину речення з головною і виступають членами підрядного речення. Роль сполучникових

Наприклад: *Нехай над світом тіні хмурі, на зло їм ставимо життя.* (І. Муратов); *Скрізь, куди було не зайдемо, нас радо зустрічали старі й малі.* (О. Гончар)

2. Якщо підрядна частина складнопідрядного речення приєднується до головної за допомогою складених сполучників тому що, завдяки тому що, через те що, так що, незважаючи на те що, в міру того як, внаслідок того як, подібно до того як, з тих пір як, перед тим як і стоїть у середині головної частини або після неї, то кома ставиться один раз: перед сполучником або всередині його в залежності від змісту і інтонації. Наприклад: *Довго співали дівчата, довго співали хлопці, незважаючи на те що другого дня треба було рано вставати.* (І. Нечуй-Левицький)

3. Між однорідними підрядними частинами ставиться кома, якщо вони не з'єднані сполучниками: *Хотіла б я піснею стати У сюю хвилину ясну, Щоб вільно по світі літати, Щоб вітер розносив луну* .(Леся Українка); якщо вони з'єднані повторюваними сполучниками і... і, або... або, де... де: *І скрізь, де генія сіяє слава, де світ новий підвівся із руїн, Франкові нашому — земний уклін.* (М. Рильський)

4. Ніколи не розділяються комами складені сполучники лише коли, перш ніж, навіть, якщо. Наприклад: *Перш ніж рушити, підводимось, озираємось навкруги.* (О. Гончар)

5. Не ставиться кома між частинами складнопідрядного речення тоді, коли:

а) перед підрядним сполучником або сполучним словом стоїть частка **не:** *Підготовку до сівби слід розпочинати не коли просохне земля, а небагато раніше...* (П. Загребельний)

б) перед сполучником підрядності стоять повторювані сполучники сурядності і... і, чи ... чи, то ... то: *Запитайте і коли відбудеться урочистий вечір, і коли він скінчиться.* (О. Гончар)

в) підрядна частина складається з одного сполучного слова: *Він обіцяв прийти, але не сказав коли.* (О. Гончар)

Двокрапка

Двокрапка ставиться у складнопідрядному реченні між головною і залежною його частинами перед сполучником або сполучним словом, якщо друга частина коментує, розкриває зміст першої: Лисичка подала у

суд таку бумагу: *Що бачила вона, як попелястий віл На панській винниці пив, їв сіно, і овес, і сіль.* (Є. Гребінка)

Тире

Між частинами складнопідрядного речення з метою сильнішого інтонаційного і смислового виділення ставиться тире: *Щоб глибоко збагнути душу народу – треба знати його літературу.* (Ю. Мартич)

Основні види складнопідрядних речень

За **значенням і будовою** складнопідрядні речення діляться на три основні види:

1) з означальною підрядною частиною: *Люблю народ, якого силу ніхто не зломить.* (П. Воронько);

2) зі з'ясувальною підрядною частиною: *Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева.* (В. Сосюра);

3) із обставинними підрядними частинами: місця, часу, ступеня і способу дії, мети, причини, умови, допускові, наслідкові: *Де правди не згас промінь пишний, там треба шукати любові та миру.* (Леся Українка)

Підрядні речення означальні, з'ясувальні пояснюють певне слово або сполучення слів у головному реченні. Наприклад: *Хай славить мова українська край, де гніздяться журавлі.* (М. Рильський)

Всі інші підрядні речення пояснюють головне речення в цілому. Наприклад: *І риба співала б, коли б голос мала.* (Нар. творчість)

Класифікація складнопідрядних речень

Види підрядних речень	Значення підрядного речення	Питання, на які відповідає речення	Засоби зв'язку		
			Словосполучники	Сполучні слова	Вказівні слова
1) підметові	Пояснюють підмет, виражений вказівним словом	Хто? що?	Що, як, чий	Хто, що, який, як, де, коли	Той, цей, весь, всякий, кожний
2) присудкові	Уточнюють іменну частину складеного присудка, виражену вказівним словом	Який він є? Що він є? Хто він такий	Як, мов	Хто, що, який, чий	Такий, той
3) додаткові	Пояснюють додаток, виражений вказівним словом	Кого? Чого?	Що, як, чи	Хто, що, який, як, де, коли	Той, цей, весь, всякий, кожний
4) з'ясувальні	З'ясовує зміст одного із членів головного речення	Хто, що? Кого? Кому? Чого? Чому? Чим?	Що, щоб, як, ніби, мов, наче, неначе	Хто, що, який, чий, де, коли, звідки	Те
5) обставинні місця	Вказує на місце або напрям дії, що відбувається у головному реченні	Де? Куди? Звідки?		Де, куди, звідки	Там, туди, звідти, всюди
6) часу	Час дії, що відбувається у головному реченні	Коли? Як довго? З якого часу? До якого часу?	Як тільки, як	Поки, доки, коли	Скрізь
7) ступеня і способу дії	Спосіб дії головного речення	Де? Яким способом? Наскільки? В якій мірі?	Щоб, ще як, мов, чим, неначе, ніби, ніж	Скільки, наскільки, як	Тоді, доти
8) мети	Мету дії, що відбувається у головному реченні	З якою метою? Для чого?	Щоб, для того щоб, з тим, щоб	Для того, з тим	Так, такий , настільки, до того
9) порівняльні	Як саме відбуватиметься дія в головному реченні	Як? Як саме? Подібно до чого?	Як, мов, наче, неначе, немовби		
10) причини	Причину дії, що відбувається в головному реченні	Чому? Через що? З якої причини?	Тому що, бо, тому, через те що		
11) умови	У мову, за якої відбувається дія в головному реченні	При якій умові? За якої умови?	Якщо, коли, якби, як, аби		То
12) допустові	У мову, всупереч якої відбудеться дія в головному реченні	Незважаючи на що?	Хоч би, дарма що, незважаючи на те що		
13) наслідкові	Наслідок дії в головному реченні	Не відповідає	Так що		Не буває

Складнопідрядні речення з підрядними означальними

Складнопідрядним реченням з підрядним означальним називається речення, в якому підрядна частина пояснює означення.

Підрядні означальні відповідають на питання *який? яка? яке? які ? чий? чия? чиє? чиї? котрий? котра? котре? котрі?*

Підрядні означальні речення з'єднуються з головним за допомогою:

Сполучників – щоб, що, наче, мов, ніби, як;

Сполучних слів – який, котрий, що, хто, чий, де, куди, звідки, коли.

Наприклад: *Пташки, що влітку так співали, у ірій вже пооблітали.* (Є. Гребінка)

У головному реченні часто виступає вказівне слово <u>той</u>, <u>такий</u>, яким виділяється означувальний іменник: *Як радію за ту я людину, що загублену радість знайшла.* (В. Сосюра)

Підрядне означальне речення може стояти після означення, яке пояснюється. Наприклад: *Намалюй мені ніч, коли падають зорі.* (М. Петренко)

Синонімія складнопідрядних речень з підрядними означальними і простих речень

Складнопідрядні речення з підрядними означальними і прості речення з поширеними відокремленими означеннями, які виражені дієприкметниковими зворотами, часто бувають синонімічними, тобто однаковими чи близькими за значеннями. Вони можуть заміняти одне одного, тобто виступати як граматичні синоніми. Синонімія виникає при заміні підрядного означального речення дієприкметниковим зворотом або, навпаки, при заміні дієприкметникового звороту означальним підрядним реченням.

Наприклад: *Хліба, що їх змив дощ, яскраво зеленіли.* (О. Гончар)
Хліба, змиті дощем, яскраво зеленіли.

Заміна можлива тоді, коли:

1) присудок підрядної частини стоїть у теперішньому або минулому часі;

2) підрядна частина приєднується до головної за допомогою відносних займенників <u>який</u>, <u>котрий,</u> що стоять у називному відмінку;

3) відносний займенник стоїть у знахідному відмінку без прийменника, а присудок виражений перехідним дієсловом.

При заміні складнопідрядних речень відбуваються такі заміни:

1) у підрядній частині опускаються сполучні слова який, котрий, що;

2) у головній частині опускаються співвідносні слова (якщо вони є);

3) дієслово-присудок перетворюється на дієприкметник відповідного виду, часу і стану;

4) дієприкметник, утворений від дієслова підрядної частини, узгоджується у роді, числі та відмінку з пояснювальним іменником головної частини;

5) підмет підрядної частини перетворюється на додаток в орудному відмінку, якщо дієслово-присудок замінюється пасивним дієприкметником.

Заміна не відбувається:

1) якщо підрядна частина з'єднується з головною частиною за допомогою сполучників *що, щоб, мовби, наче, начебто, ніби, нібито* та сполучних слів *хто, чий, де, куди, звідки, коли, як;*

2) якщо від дієслів-присудків підрядної частини не утворюються дієприкметники тих чи інших видо-часових форм;

3) якщо дієслова-присудки підрядної частини виражені формою майбутнього часу, оскільки дієприкметники не мають форм майбутнього часу;

4) якщо в підрядній частині дієслівний складений присудок з інфінітивом, який означає дію особи (предмету), названого підметом;

5) якщо присудок підрядної частини виражений дієсловом умовного способу.

Просте речення з дієприкметниковим зворотом можна замінити складнопідрядним реченням. **Заміна відбувається** так:

1) добирається за змістом сполучне слово який або котрий і узгоджується в роді, числі і відмінку з означуваним словом, від якого залежав дієприкметниковий зворот;

2) додаток в орудному відмінку дієприкметникового звороту перетворюється на підмет підрядної частини;

3) дієприкметник перетворюється на дієслово-присудок відповідного виду, часу, стану і узгоджується з підметом підрядної частини. Наприклад: *Козацькі пісні – це героїчні пісні, складені українським народом або самими козаками про мужню боротьбу за волю.* (З журн.) *Козацькі пісні – це пісні, що їх склав український народ або самі козаки про мужню боротьбу за волю.*

Складнопідрядні речення

Складнопідрядними реченнями з підрядними з'ясувальними називаються речення, в яких підрядна частина пояснює в головній якийсь член речення, доповнюючи його зміст. Наприклад: *Люблю, коли хвилі юрбою шумлять.* (В.Сосюра)

Підрядні з'ясувальні частини відповідають на питання всіх відмінків. Відносяться до тих членів у головному реченні, які означають різні вияви мовлення, мислення, почуття: дієслова – говорити, запитувати, думати, бачити, писати, нагадувати, слухати та ін.; прикметники – радий, щасливий, певен та ін.; прислівники – видно, потрібно та ін.; іменники з дієслівним значенням – типу думка, розмова, повідомлення та ін.

Наприклад: *Добре жити тому, чия душа і дума добро навчилися любить.* (Т. Шевченко)

Сполучні засоби:

Підрядні з'ясувальні речення з'єднуються з головними сполучниками – ***що, як, щоб, ніби, наче, мов;***

Сполучними словами – ***хто, який, чий, котрий, де, куди, коли;***

Наприклад: *Добре, коли людина вміє добре мріяти.* (В. Минко)

При пояснювальних словах у головному реченні може виступати вказівне слово *той* у непрямих відмінках. Наприклад: *Що посієш, те й пожнеш.* (Нар. творчість)

Позиція підрядної частини:

Підрядні з'ясувальні частини, як правило, стоять після головної частини. Наприклад: *Серед великої тиші чулось тільки, як шелестіли листочки.* (М. Коцюбинський)

Різновидом з'ясувального речення є так зване непряме запитання, тобто питання, виражене підрядним реченням.

Пряме питання: *"Мамо, чи кожна пташина в вирій на зиму літає?" – в неньки спитала дитина.* (Леся Українка)

Непряме питання: *Дитина спитала в неньки, чи кожна пташина в вирій на зиму літає.*

У кінці речення з непрямим питанням ставиться крапка. Якщо ж головне речення саме є питальним реченням, то знак питання ставиться.

Складнопідрядні речення з підрядними обставинними

Складнопідрядними обставинними реченнями називаються речення, в яких підрядні частини вказують на обставини, за яких відбувається дія, несуть у собі додаткові значення та відтінки. Підрядні обставинні частини найчастіше відносяться до всього головного речення, але можуть уточнювати або розкривати зміст обставини в основній частині. Підрядні обставини речення відповідають на ті самі питання, що й обставини у простому реченні, і поділяються на такі види:

Підрядні ступеня і способу дії: *Скільки хвиль у бурхливому морі, стільки співів у серці моїм.* (Леся Українка);

Підрядні порівняльні: *твій мужній голос музикою лине, як плескіт хвиль і сяйво тих зірок* (В. Сосюра);

Підрядні причини: *Всі говорили разом, бо всіх одно турбувало.* (М. Коцюбинський)

Підрядні умови: *Якщо бажаєш стать заможним, у праці будь непереможним.* (Нар. творчість);

Підрядні мети: *Ми розвіяли хмари похмурі, щоб над нами сіяла блакить.* (В. Сосюра);

Підрядні допустові: *Хоч на щастя життя багате, але кожну людину ждуть і печалі, і сум, і втрати.* (В. Симоненко)

Підрядні місця: *Де колосяться жита, в'ється літо золоте.* (П. Воронько);

Підрядні часу: *Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди, поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть!* (Т. Шевченко)

Підрядні наслідкові: *На небі збиралися великі хмари, так що можна сподіватися дощу.* (Н. Рибак)

Складнопідрядні речення з підрядними ступеня і способу дії

Підрядними ступеня і способу дії називаються такі частини складнопідрядного речення, що вказують на ступінь, якість і спосіб дії в головній частині і відповідають на питання *як? в якій мірі? яким способом? наскільки?*

Наприклад: *Як парость виноградної лози, плекайте мову.* (М. Рильський)

Підрядні ступеня і способу дії з головною частиною з'єднуються за допомогою сполучників як, немов, мов, наче, неначе, щоб, що, стільки, наскільки, ніби, ніж. У головній частині виступає вказівне слово так.

Наприклад: *Любиш ти мене не так віддано, як я думала.* (В. Собко)

Підрядні частини ступеня і способу дії можуть стояти після або перед головною частиною або ж у середині головної частини.

Наприклад: *Творцям життя у пісні нашій жити так, як живе їх запал молодий.* (О. Довженко); *Мов щедре вруно, пісня проросте, солдатське серце збудить і покличе.* (Л. Дмитренко)

Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними

Різновидом підрядних речень способу дії є підрядні порівняльні, що виражають порівняння ознаки чи способу дії (зміст головної частини передається шляхом порівняння зі змістом підрядної частини). Наприклад: *Чорні хмари, ніби великі хвилі, насуваються одна на другу.* (М. Коцюбинський)

Підрядні порівняльні відповідають на питання *як? як саме? подібно до чого?* Наприклад: *Полум'я стояло рівно, наче свічка палала.* (І. Нечуй-Левицький)

З головною частиною підрядні з'єднуються за допомогою підрядних сполучників як, мов, мовби, немов, наче, неначе, ніби, начебто. Підрядним сполучникам у головній частині може відповідати вказівний прислівник так. Наприклад: *До токарного верстата (Лихобор) підійшов так, начебто мусив провести з ним матч з боксу раундів на десять.* (В. Собко)

Підрядне порівняльне речення може займати будь-яке місце щодо головного: *Усі кинулися на страву, мов три дні не їли.* (Панас Мирний) *Десь здалеку бриніла, як муха навесні, припинена пісня.* (М.Коцюбинський) *Як явір простягає віти до явора через ріку, мов матері одної діти братам шлють пісню гомінку.* (М. Рильський)

Підрядне порівняльне речення буває неповним – з пропущеним присудком, які є в головному реченні. Якщо в порівняльній частині речення є лише підмет або підмет із залежними від нього словами, то її розглядають як порівняльний зворот, тобто як відокремлений член речення. Наприклад: *Роса посипалась, як дощ.* (О. Гончар)

Кома у підрядному порівняльному реченні і реченні з порівняльним зворотом

Кома ставиться, якщо:

1) неповне підрядне порівняльне речення приєднується до головного сполучниками наче, неначе, мов, немовби, ніби, буцім: *Море диха, мов лютує*. (О. Олесь);

2) підрядна порівняльна частина повна: *Підлога, як риб'яче око, ніде не порошинки*. (М. Коцюбинський);

3) до порівняльного звороту входять сполучники наче, неначе, ніби, немов, неначебто: *Вуси-вусики у пшениці, стежка-стежечка, мов стріла*. (В. Симоненко)

4) порівняльні звороти з як. якщо вони мають порівняльний відтінок: *Вірю серцем чистим і гарячим, нема землі такої, як у нас*. (В. Симоненко);

5) порівняльні звороти, що починаються словами які: *Характер Олександра, як і характер його брата, складний*. (М. Зарудний);

6) сполучення як звичайно, як правило, як завжди, як тепер: *Щастя! Воно прийшло, як завжди, неждано-негадано*. (О. Гончар)

Кома не ставиться, якщо:

1) перед сполучниками як, ніби стоять слова зовсім, майже, частка не: *Живи не як хочеться, а як мажеться*. (Нар. творчість)

2) порівняльний зворот входить до складу присудка: *Голова без розуму як ліхтар без світла*. (Нар. творчість)

3) у порівняннях, що перетворилися у стійкі фразеологізми: *упав як сніг, ллє як з відра, злетів як птиця, бачив як свої вуха, пристав як смола, упертий як цап, мокрий як хлющ, крутиться як муха в окропі, дурний як пень: Хлопець крутиться як муха в окропі*. (В. Собко)

Складнопідрядні речення з підрядними причини, мети

Підрядними реченнями причини називаються такі речення, що вказують на причину дії головного речення і відповідають на питання *чому? з якої причини? через що?* Наприклад: *Держімося землі, бо земля держить нас*. (Нар. творчість)

Підрядні речення причини пояснюють усю головну частину в цілому і приєднуються до неї за допомогою сполучників бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, затим що, оскільки, завдяки тому що, з тієї

причини що. Наприклад: *Люблю людей землі моєї, бо й я землі моєї син.* (В. Сосюра) *Мабуть, тому, що село колорічки близько, таке все свіже, зелене та ярке.* (Марко Вовчок)

Підрядні речення причини можуть стояти перед головною частиною, всередині її і після неї. Наприклад: *І хотілось цілувати руки матері твоєї, що таку тебе вродила, що таку тебе зростила у підгір'ї, між ялин.* (М. Рильський) *А більший меншого тусає, та ще й б'є, затим що сила є. Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька.* (Г. Квітка-Основ'яненко)

Трапляється, що складені сполучники типу тому що, через те що, від того що розриваються, тоді кома ставиться перед що. Наприклад: *Земля прекрасна тому, що в ній живуть дзвінкоголосі малюки.* (Ю. Бездик)

Підрядними реченнями мети називаються такі, що означають мету дії головного речення і відповідають на питання *для чого? з якою метою? навіщо?* Наприклад: *Епохо, дай мені натхнення на всі шляхи, на всі роки, щоб я людини горде ймення підносив вище за зірки.* (М. Сингаївський)

Підрядні речення мети відносяться до всієї головної частини і з'єднуються з нею за допомогою сполучників щоб, аби, для того щоб. Наприклад: *Безумству хоробрих пісню співаймо, щоб вічно жити у сяйві великих справ!*(К. Герасименко)

Підрядні речення мети можуть стояти перед головною частиною: *Щоб не упасти у відчай, зустрівши знемогу, благослови мене, земле, як мати, в дорогу.* (М. Ткач); після неї: *Чуже ми щастя вірно берегли, щоб мати й власне в рідній хаті.* (В. Вільний); а зрідка і всередині її: *Збирався подзвонити* з *заводу, щоб не шукали їх з онуком, і не подзвонив.* (Ю. Яновський)

Складнопідрядні речення з підрядними місця, часу

Підрядними місця називаються такі підрядні речення, які вказують на місце чи напрям дії у головній частині і відповідають на питання *де? куди? звідки?* Наприклад: *Іду веселий, сам-один, де впало небо біля жита.* (А. Малишко)

Підрядні речення місця з'єднуються з головним за допомогою сполучних слів *де*, звідки, куди: у головному реченні цим словам часто відповідають вказівні слова *там, туди, звідти, скрізь,* утворюючи пари *там – де, туди – куди, звідти – звідки, там – куди, туди – де, звідти – де*

та ін. Наприклад: *Там, де вітер владно свище нагаями, там кружляла голубінка над гаями.* (М. Стельмах)

Підрядні речення місця можуть стояти після головної частини речення: *Де мало слів, там більше правди.* (Нар. творчість); перед головною частиною: *Там ледарі живуть, де хата небом пошита.* (Нар. творчість); або всередині головної частини: *Скрізь, куди сягали їхні тьмяні відсвіти, вся земля була встелена льодом. (О. Гончар)*

Підрядні речення місця залежать від усього головного речення: *Де багато няньок, там дитя каліка.* (Нар. творчість)

Підрядними часу називаються такі речення, які вказують на час або тривалість дії у головному реченні і відповідають на питання *коли? відколи? як довго? з якого часу? деякого часу? з яких пір? та ін. Наприклад: Не буде щастя ні мені, ні люду, доки на світі нещаслива буде хоча б одна людина роботяща.* (М. Вінграновський)

Підрядні речення часу відносяться до всієї головної частини складнопідрядного речення в цілому і залежать від неї. Наприклад: *Як тільки ударить перший промінь сонця в мури, вони спалахнуть золотим пожаром.* (Леся Українка)

З головною частиною підрядні речення часу з'єднуються за допомогою сполучників і сполучних слів *як, як тільки, доки, поки, ледве, відтоді як, з того часу як, тільки-но, в той час коли* та ін. В головній частині можуть бути вказівні слова *тоді, доти, до тих пір, до того часу* тощо. Наприклад: *Україно, рідна Батьківщина, доки жити буду, доти славитиму тебе.* (В. Сосюра)

Підрядні речення часу можуть стояти перед головною частиною складнопідрядного речення: *Коли я у Київ приїду і вийду на кручі Дніпра, поллється в запилені груди цілюща ранкова пора.* (П. Воронько); після головної частини: *Серце її (Соломії) неспокійно калатало, коли вона бігла назад.* (М. Коцюбинський); і в середині головної частини: *З весною, коли розпочались справжні роботи, розмови ставали більш різнобарвні і розростались.* (М. Коцюбинський)

Складнопідрядні речення з підрядними умовними, допустовими, наслідковими

Підрядними умовними називаються речення, які вказують на умову, за якої відбувається чи може відбутися дія у головній частині і відповідають на питання *при якій умові? за якою умовою ?* Наприклад: *Якщо бажаєш стать заможним, у праці будь непереможним.* (Нар. творчість)

З головним реченням підрядне умовне з'єднується за допомогою сполучників *якщо, коли, якби, раз, як, коли б, аби*. У головній частині може бути вказівне слово *то*. Наприклад: *Як обступиш од грамоти на аршин, то вона од тебе на сажень*. (Нар. творчість)

Підрядні умовні речення можуть стояти перед головною частиною: *Якби ви знали, паничі, де люди плачуть живучи, то ви б елегій не творили та марно Бога б не хвалили, на наші сльози сміючись*. (Т. Шевченко); після головної частини: *народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали*. (М. Коцюбинський); у середині головної частини: *Тож, коли хто з вас цікавий, сядь і слухай давню казку*. (Леся Українка)

Підрядними допустовими називаються речення, в яких висловлюється думка, не сумісна з тим, про що говориться в головній частині, і які відповідають на питання: *незважаючи на що?* Наприклад: *Скільки б не судилося страждати, все одно благословлю завжди день, коли мене родила мати для життя, для щастя, для біди*. (В. Симоненко)

Підрядні допустові речення пояснюють усю головну частину: *Незважаючи на те, що переживання дошкуляли мені, був я найщасливішою людиною в світі*. (Ю. Збанацький)

З головною частиною підрядні допустові речення з'єднуються за допомогою сполучників *хоч, хай, нехай, дарма що, незважаючи на те що*. Наприклад: *А ліс – росте, живе, хоч буревій із грозами шумить, гуде, клекоче*. (О. Ющенко)

Підрядні допустові речення можуть стояти перед головною частиною: *Хоч би хто й захотів мені повірити, навряд чи зважиться*. (І. Цюпа); після головної частини: *Так і живе людина – глухарем, хоча не втратила і на відсоток слуху*. (В. Соколов); у середині головної частини: *Богдан поставив кринку біля кота і, хоча йому було не до їжі, заглянув у розсохлу від років скриню*. (М. Стельмах)

Якщо підрядне допустове речення стоїть перед головною частиною, то використовуються протиставні сполучники *а, та, зате, проте, але, однак: Хоч була рання весна, але надворі було вже гаряче*. (І. Нечуй-Левицький)

Підрядними наслідковими називаються частини речення, які означають результат дії у головній частині або наслідок, що випливає із змісту головної частини. Зміст головної частини є причиною того, що відбувається у підрядній. Наприклад: *Здоровенний дуб розлягся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ними*. (М. Коцюбинський)

Підрядні наслідкові речення завжди стоять після головної частини і зв'язуються з нею за допомогою складного сполучника *так що*. Наприклад: *Ряди небілених хат з плоскими покрівлями стоять один за другим, так що покрівля одного дому служила подвір'ям для другого*. (М. Коцюбинський)

Складнопідрядні речення з кількома підрядними

У складнопідрядному реченні може бути кілька підрядних частин. Складнопідрядні речення з кількома підрядними бувають:

а) з послідовною підрядністю;

б) з однорідною підрядністю;

в) з неоднорідною підрядністю.

Послідовною підрядністю називається така підрядність, за якої перше підрядне залежить від головного речення, друге підрядне –від першого підрядного, третє – від другого і т.д. Наприклад: *В душі зберігаю навіки години, коли я уперше побачив той край, де, вшир розмахнувшись в степах України, назустріч до моря полинув Дунай*. (М. Нагнибіда)

головна частина
В душі зберігаю навіки години,
які?
підрядна частина першого ступеня
коли я уперше побачив той край,
який?
підрядна частина другого ступеня
де, вшир розмахнувшись в степах України,
назустріч до моря полинув Дунай.

Однорідною підпорядністю називається така підпорядність, за якої однакові за значенням підрядні речення відносяться до одного якогось члена в головному реченні або до головного речення в цілому. Наприклад: *Я люблю, щоб сонце гріло, щоб гукали скрізь громи, щоб нове життя будило рух і гомін між людьми*. (П. Горецький)

що?

[Я люблю], (щоб…), (щоб…), (щоб…).

Неднорідною підпорядністю називається підпорядність, за якої кілька підрядних частин різних типів пояснюють якийсь один член головної частини або ж відноситьсяч до різних її членів. Наприклад: *Якби не жовте листя в садках, то можна було б подумати, що надворі не бабине літо, а справжнє літо.* (І. Нечуй-Левицький)

за якої умови? що?

(Якби…), [то можна було б подумати], (що…).

Може бути і **комбінована підрядність,** тобто підпорядкування різного характеру. Наприклад: ***Коли[1] б спитав мене хто-небудь, яку[2] я музику любив у ранньому дитинстві, який[3] інструмент, яких[4] музик, я[5] б сказав, що[6] більш за все я любив слухати клепання коси.*** (О. Довженко)

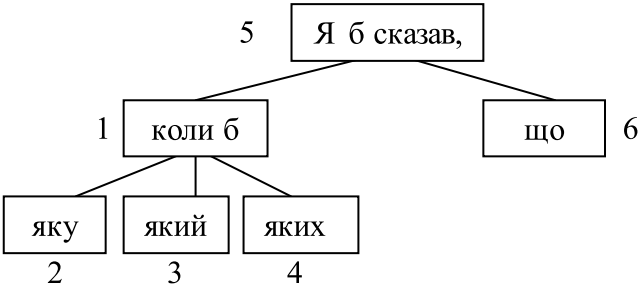

Конспект 41

Безсполучникові складні речення

Безсполучниковим складним реченням називається речення, частини якого з'єднуються в одне ціле не сполучниками чи сполучними словами, а за змістом і за допомогою інтонації. Наприклад: *Поспішайте творити добро на землі, щиру шану знаходить людська доброта.* (М.Сингаївський)

Особливості будови смислових зв'язків безсполучникових складних речень

Смислові зв'язки у безсполучникових складних реченнях визначаються змістом простих речень, що входять до їх складу.

За характером смислових зв'язків між простими реченнями безсполучникові складні речення поділяють на дві основні групи:

1) з однорідними реченнями, які не підпорядковані за змістом одне одному. Наприклад: *жайворонки дзвенять у синьому небі, пшениця колосом шумить на полях від Полісся до Приазов'я.* (А. Малишко)

2) з неоднорідними реченнями, одне з яких пояснює інше. Наприклад: *Він вважав себе дуже багатим: є молодість, є сила, є нестримне бажання працювати.* (С. Скляренко)

Інтонація безсполучникових складних речень

Виразити смислові відношення допомагають в усному мовленні інтонація, а в писемному – розділові знаки.

У безсполучникових складних реченнях найчастіше зустрічаються такі три типи інтонацій: **перелічувальна, зіставна, пояснювальна.**

Перелічувальна інтонація властива безсполучниковому реченню, котре може складатися з двох або більше частин, зв'язаних між собою сурядним зв'язком; між простими реченнями пауза невелика, кожне з них вимовляється з підвищенням голосу і незначним спадом його перед паузою. Наприклад: *Шумить вода, весною повіва, земля квіточки викида.* (П. Грабовський)

Інтонація зіставлення властива безсполучниковому реченню, що складається тільки з двох частин – такі речення синонімічні до складносурядних; наголошене слово в пояснювальній частині речення

вимовляється підвищеним тоном, а в пояснюючій – зниженням, причому обома реченнями витримується тривала пауза. Наприклад: *При згоді й малі справи міцніють, при незгоді – великі занепадають.* (Нар. творчість)

Пояснювану інтонацію мають безсполучникові речення, які складаються з двох частин (друга частина коментує , доповнює, уточнює, з'ясовує, конкретизує зміст першої); частини не можна поміняти місцями. Для пояснювальної інтонації характерна виразна пауза між простими реченнями, підкреслена вимова наголошеного слова в першому реченні. Наприклад: *Мені снилося: червоні рожі пломеніли в промені золотистім.* (Леся Українка)

Безсполучникове речення з однорідними простими реченнями

Кількість простих речень	Смислове відношення	Інтонація	Приклади
Не обмежена	Одночасність дій, явищ	Переліку	Два голуби гуде, голубка туркоче. *(Нар. творчість)*
Не обмежена	Послідовність дій, явищ	Переліку	Сонце зайшло, степові озера стали на якийсь час темно-червоними. *(О. Гончар)*
Два	Зіставлення або протиставлення дій, явищ	Зіставлення	Не русалонька блукає – то дівчина ходить. *(Т. Шевченко)*

Безсполучникове речення з неоднорідними простими реченнями

Кількість простих речень	Смислове відношення	Інтонація	Приклади
Два	З'ясувальні	Пояснювальна	Мені здається: твої очі у мою душу світять з вишини. *(В. Сосюра)*
Два	Причинові	Пояснювальна	Вітер війнув – листя з клена жовте, жовтаво-золоте полетіло. *(П. Тичина)*
Два	Наслідкові	Пояснювальна	Защебетав соловейко – пішла луна гаєм. *(Т. Шевченко)*
Два	Пояснювальні	Пояснювальна	Умовк Кобзар, сумуючи: щось руки не грають. *(Т. Шевченко)*
Два	Порівняльні	Зіставлення	Подивилась ясно – заспівали скрипки. *(П. Тичина)*
Два	Часові	Зіставлення	Зійде сонце – утру сльози, ніхто не побачить. *(Т. Шевченко)*
Два	Умовні	Зіставлення	До мови доторкнешся – м'якше м'яких вона тобі здається. *(П. Тичина)*

Розділові знаки у безсполучникових складних реченнях

Вживання розділових знаків у безсполучниковому складному реченні залежить від смислових відношень між його частинами. Між частинами безсполучникового речення ставиться:

1) кома, якщо вони виражають одночасність або послідовність дій, явищ і тісно пов'язані між собою за змістом: *небо було синіше од моря, море було синіше од неба*. (М. Коцюбинський)

2) крапка з комою, якщо вони рівноправні, незалежні, більш поширені (мають свої розділові знаки), далекі за змістом; крапка з комою передає більш тривалу паузу: *Росла, росла дівчинонька та й на порі стала; ждала, ждала козаченька та й плакати стала.* (Нар. творчість)

3) двокрапка:

- якщо друга частина виражає причину того, про що говориться в першій: *Мир у світі таки буде: його хочуть усі люди.* (Нар. творчість);

- якщо друга частина доповнює зміст першої: *Мати вірила: земля усе знає.* (М.Стельмах);

- якщо друга частина пояснює, розкриває зміст першої: *Дивний бублик: кругом об'їси, а всередині нема нічого.* (Нар. творчість)

4) тире:

- якщо зміст частин протиставляється або зіставляється: *Стеле м'якенько – лиш твердо спать.* (Нар. творчість);

- якщо в другій частині міститься порівняння з тим, про що говориться в першій: *Говорить – шовком шиє.* (Нар. творчість);

- якщо в першій частині вказується на умову дії другої частини: *На годину спізнишся – за рік не доженеш.* (Нар. творчість);

- якщо в першій частині вказується на час дії другої частини: *Прийшов ранок – збудились дороги.* (А.Головко)

- якщо друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що говориться в першій: *Защебетав соловейко – пішла луна гаєм.*
(Т. Шевченко)

- якщо друга частина є неповною: *Вбігаю в ліс – гриби.* (О. Довженко)

Конспект 42

Складні речення з різними видами зв'язку

У складних реченнях, що мають по кілька простих речень, можуть бути різні види зв'язку:

- **сурядний і підрядний:** *Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу.* (М. Стельмах);
- **безсполучниковий і сполучниковий:** *Буде всесвіт над нами летіти, день шумітиме в тьмі верховіть, будуть наші схвильовані діти все, що скажеш, навік розуміть.* (А. Малишко)

Такі речення називаються багатокомпонентними складними реченнями.

Види синтаксичного зв'язку між частинами складного речення

Сполучниковий сурядний та підрядний: *Де на круті й високі хвилі ударять звечора дощі, там ходять хмари посивілі, і глоду хмуряться кущі.* (А. Малишко)

Сполучниковий підрядний і безсполучниковий: *І видно; аж-аж ген до того ласка, куди око дістає, дорогою вози потяглися...* (Остап Вишня)

Сполучниковий сурядний і безсполучниковий: *Весняне сонце ще не було пекучим, воно лише приємно пригрівало живим теплом, і степ дихав вільготно.* (О. Гончар)

Сполучниковий сурядний і підрядний та безсполучниковий: *В далекому полі пізній місяць: в долині, за городами, по-осінньому тривожилась перелітна птиця; а пісня сумувала й сумувала під густим склепінням лип, на яких ще неяскравою порошею починала колихатися місячна доріжка.* (М. Стельмах)

Конспект 43
Пунктуація

Пунктуація – (від латинського слова punctum – крапка) – це система правил вживання на письмі розділових знаків.

Пунктуація ґрунтується на трьох принципах: **смисловому, синтаксичному, інтонаційному.**

Розділові знаки – загальноприйняті умовні позначки (крапка, кома, крапка з комою, двокрапка, три крапки, тире, дужки, лапки, знак питання, знак оклику), які вживаються на письмі для членування тексту відповідно до синтаксичної будови, змісту та інтонації. Знаки пунктуаційної системи називаються **пунктограмами.**

Крапка – розділовий знак, який відображає найбільшу паузу в усному мовленні.

Кома – розділовий знак, який на письмі відділяє граматичні частини речення одну від одної. В усному мовленні позначається паузою.

Крапка з комою – розділовий знак, який в усному мовленні відображає паузу, як при крапці. На письмі розділяє речення далекі за змістом та речення складної синтаксичної конструкції (які вже мають розділові знаки).

Двокрапка – розділовий знак, який використовується для розкриття або доповнення змісту речення, при прямій мові та діалогах після слів автора, після узагальнюючих слів перед однорідними членами речення.

Три крапки – розділовий знак, який використовується для передачі незакінченого, перерваного мовлення, на позначення пропуску, для створення ефекту змінності подій, ситуацій.

Тире – розділовий знак, який відображає в усному мовленні значну паузу, різку зміну інтонації, а на письмі – протиставлення, пропуск одного з членів речення, швидку зміну подій тощо.

Дужки – розділовий знак, який використовується для виділення підзаголовків, ремарок в тексті, вставних слів і речень, прізвища автора у кінці тексту тощо.

Лапки – розділовий знак, який використовується при прямій мові на початку та в кінці слів автора, для виділення власних назв книжок, газет, заводів, товариств, об'єднань тощо, якщо ці назви стоять поруч із загальними словами.

Знак питання – розділовий знак, який вказує, що речення вимовляється з питальною інтонацією.

Знак оклику – розділовий знак, який вказує, що речення вимовляється з окличною інтонацією.

З біографії розділових знаків

Кома і крапка – найдавніші розділові знаки. Вони з'явилися в друкованих книгах шістнадцятого століття.

Слово **"кома"** прийшло до нас з латинської мови. Його значення: *кую, б'ю, відсікаю, відрубаю, відділяю.*

Крапка – в перекладі з латинської – пунктум. Від цього слова утворилися: *пункт, пунктуація, пунктир, пунктуальний, пунктограма.*

Тире – слово французьке, означає *тягти.* Першим застосував цей розділовий знак М. Карамзін на початку дев'ятнадцятого століття.

Апостроф – наймолодший знак нашого письма. З'явився він в українській граматиці і набув правописних прав за радянських часів. Назва знака взята з давньогрецької мови, де означає: *кривий, зігнутий, повернутий.*

Крапка

Правило	Приклад
Крапка ставиться	
1. У кінці розповідного та спонукального речень, якщо вони вимовляються без окличної чи питальної інтонації	За всіх часів і у всіх народів було найбільшою святістю, коли лежав хліб на столі. Хай завжди він – совість наша – бути в хаті, як диво, лежатиме прикритий вишитим рушником, свіжий та святий *(В. Скуратівський)*
2. При скороченні слова.	Канд., доц.; член- кор.
Не ставиться	
1. В абревіатурах між складовими членами	ВР (Верховна Рада), вуз (вищий учбовий заклад)
2. Після заголовків, на штампах, вивісках, печатках	Українська мова (заголовок) Перукарня (вивіска)
3. У скорочених назвах метричних мір	Кг (кілограм), м (метр), т (тонна)

Лапки

Правило	Приклад
Лапки використовуються	
1. Для виділення власних назв книг, газет, заводів, товариств, якщо ці назви йдуть поруч із загальними словами	Видавництво “Либідь” Товариство “Україна” Газета “Промінь” Фірма “Веселка”
2. На початку та в кінці цитат і прямої мови	Діти нудяться в хатині, нудять, нарікають: “І нащо зима та люта”– все вони питають. *(Леся Українка)* Казав пан: “Кожух дам”, та слово його тепле. *(Нар. т ворчість)*
Не використовуються	
1. Для позначення власних назв неумовного характеру	Київська Рада народних депутатів; Харківська філармонія

Крапка з комою

Правило	Приклад
Крапка з комою використовуються	
1. У складному безсполучниковому реченні між простими реченнями	Сонце зовсім сіло, вечірня зоря погасла; над містом спускалася ніч; у хатніх шибках заблищало світло. *(Панас Мирний)*
2. У простому ускладненому реченні між поширеними однорідними членами	Котовський справді палив поміщицькі маєтки; справді з'являвся до багатіїв, вимагав у них боргові зобов'язання бідняків і тут же, перед їхніми очима нищив; справді збирав гроші і роздавав злидарям. *(Ю. Смолич)*

Знак оклику

Правило	Приклад
Знак оклику ставиться	
1. У кінці речень, що вимовлюються з окличною інтонацією	О явись мені слово – душі свята! *(Г. Світлична)*
2. У кінці окличного називного речення	Людські пісні, найглибша мука, найвища мука, найвища радість на землі! *(М. Рильський)*
3. У кінці окличних речень, що починаються словами **хвала, слава, ганьба, як, який, що то за** та ін.	Слава Україні! Що за дівчата такі гарні! *(О. Довженко)*
4. Після звертань, що вимовляються оклично	О мово рідна! Їй гаряче віддав я серце недарма *(В. Сосюра)*
5. Після слів **так**, **ні**, що вимовляються оклично	Так! Я буду крізь сльози сміятись... (Л. *Українка)*
6. Після вигуків	Ой! Що за диво таке! *(Л. Українка)*

Знак питання

Правило	Приклад
Знак питання ставиться	
1. У кінці питального речення, що вимовляється з питальною інтонацією	Чом, чом, земле моя, так люба ти мені? *(Нар. творчість)*
2. У кінці риторичного питального речення	Нащо мені чорні брови, нащо карі очі, нащо літа молодії, веселі дівочі? *(Т. Шевченко)*

Двокрапка

Правило	Приклад
Двокрапка використовується	
1. При прямій мові після слів автора	...Стражденна Мати-Україна почула весну і каже світові устами дочки: “Ні! Я жива! Я буду вічно жити!” *(Я. Гоян)*
2. У простому реченні після узагальнюючих слів перед однорідними членами	У се: і це повітря, і покручені лози, і зів’яла трава – все мимохідь, нагадує їй щасливі хвилини життя. *(М. Коцюбинський)*
3. У складному реченні, якщо друге розкриває зміст першого, доповнює його, чи вказує на причину	Взимку літакового сліду не видно, а зараз видно: білим слідом своїм літак наче прострочує небо, ділить його на дві половини. *(Б. Харчук)*

Дужки

Правило	Приклад
Дужки використовуються	
1. Для написання прізвища автора після цитат, речень, уривків і т.п.	На Україні повинно мати силу тільки українське слово. *(В. Винниченко)* Раби – це нація, котра не має Слова. *(О. Пільховська)*
2. У виділенні підзаголовків, назв	Інфінітив (неозначена форма дієслова), Культура (розвиток мовлення)
3. При поясненні імен і прізвищ після займенників	Заглиблений у книг нових і давніх стоси, він (Франко) слухав голоси з низин і з понад хмар. *(М. Рильський)*
4. Для пояснення іншомовних чи маловідомих творів	Гіпопотам (він же бегемот) цікава тварина.
5. Для виділення вставних слів і речень	- Дядьку Себастьяне, у вас під шпилею стеєр? - А ти звідки знаєш?– дивується чоловік (повів поглядом на нього) - Сорока на хвості принесла. *(М. Стельмах)*
6. Для виділення вставних слів і речень	Чи справді так було чи, може, хто збрехав (хто ворогів не мав) – а все таки катюзі, як кажуть, буде по заслузі. *(Л. Глібов)*
7. Коли у тексті речення наводяться приклади	Переносного значення набувають слова з різних галузей; музики (акомпанемент, мінор) військової справи (атака, баталія, команда) та ін. *(А. Коваль)*

Три крапки

Правило	Приклад
Три крапки використовуються	
1. Для створення ефекту змінності картин, подій ситуацій	Тихо. Степ... Ніч... *(А. Головко)* Україна... Вишні... Зоряне небо... Тільки працюй... *(М.Стельмах)*
2. Для передачі незакінченого, перерваного мовлення; на позначення пропуску	Не можна ходити по рідній землі, не чарующись виплесканою народом у віках рідною мовою. В народу немає скарбу більшого, як його мова... слова – це крила ластівки ... тож маємо зробити все для того, щоб не згорнулися крила, щоб не обірвалася золота нитка, яка веде з давнини в наші дні. *(Ю. Мушкетик)*

Навчальне видання

Ольга Олійник

Сучасна українська мова

Опорні конспекти

Редактор: *Василенко Людмила Геннадіївна*
Коректор: *Наслєдова Тетяна Анатоліївна*
Верстка: *Василенко Людмила Геннадіївна*
Дизайн обкладинки: *Куташенко Валерій Сергійович*

Підп. до друку 20.12.2007 .
Формат 60х841/16. Папір офс.Гарн. Newton C.
Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 17, 6. Ум.друк.арк. 13,5.
Наклад 1000 пр.
Зам. .

Видавництво «Кондор»
Свідоцтво ДК № 1157 від 17.12.2002 р.
03067, м.Київ, вул. Гарматна, 29/31,
тел./факс:(044) 408-76-17, 408-76-25